

ΟΙ ΚΥΡΙΟΙ
Ν. Γ. ΠΟΛΙΤ

ΚΑΙ

Σ. Π. ΛΑΜΠΡΩΝ

ΩΣ ΚΡΙΤΑΙ ΤΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΜΟΥ

ΕΝ ΤΩ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΩ ΤΟΥ ΕΤΟΥ 1895 *την διδασκαλίαν*
και πάλιν του
και να υπο-
βάλπης

Κ. Μ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

22

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΟΥ

14 ΟΔΟΣ ΝΙΚΗΣ 14 — 100 ΟΔΟΣ ΕΡΜΟΥ 100

1895

ΟΙ ΚΡΙΤΑΙ

ΤΩΝ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1894

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΦΑΛΤΑΤΣΕ

Ἵπείκων εἰς προτροπὰς ἀνδρῶν ἐμπείρων περὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς γεωγραφίας, ἔλαβον τὸ θάρρος νὰ συμμετάσχω καὶ πάλιν τοῦ ἀγῶνος τῶν διδακτικῶν βιβλίων κατὰ τὸ ἔτος 1894 καὶ νὰ ὑποβάλω ἐγχειρίδιον γεωγραφίας τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, εὐελπίς ὦν, ὅτι τὰ υποβληθησόμενα γεωγραφικὰ πονήματα ἤθελον κρίνει ἄνδρες ἄξιοι πάσης ἐμπιστοσύνης καὶ ὑπολήψεως.

Παραδίδων εἰς τὸ ὑπουργεῖον τὸ ἐμὸν πόνημα, οὐδόλως εἶχον τὸν ἐγωϊσμόν, ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ κράτιστον πάντων, διότι οὐδέποτε ἐπιλήσμων ἐγενόμην, ὅτι ἄνθρωπός εἰμι καὶ ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι οἱ διαγωνιζόμενοι συγγραφεῖς ἦσαν ἄνδρες ἐντρίβεστατοι περὶ τὴν γεωγραφικὴν ἐπιστήμην· εἶχον ὅμως πάντοτε τὴν ἐλπίδα, ὅτι δικαίως ἤθελον κριθῆ καὶ ὅτι, καὶ ἐν περιπτώσει ἀπορρίψεως τῆς ἐμῆς γεωγραφίας, ἤθελον διδαχθῆ παρὰ τῶν κριτῶν ἀληθείας, ἃς κατὰ τὴν εἰκασετῆ μελέτην μου δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐκμάθω. Εὐλικρινῶς δ' ὁμολογῶ, ὅτι οὐδόλως ἤθελον χολωθῆ κατὰ τῶν κυρίων κριτῶν διὰ τὴν δικαίαν αὐτῶν ταύτην ἀπόφασιν, ἀλλὰ τοῦναντίον θ' ἀπεδεχόμην εὐγνωμόνως τὰς σοφὰς αὐτῶν παρατηρήσεις καὶ θὰ προσεπάθουν νὰ βελτιωθῶ ἐν τῷ μέλλοντι, διότι οὐδεὶς ἐν τῷ κόσμῳ ἀναμάρτητος, οὐδὲ θὰ ἐφθόγουν τὸν συγγραφέα, ὅστις θὰ ἐλάμβανε τὸ γέρας καὶ θὰ εἶχε τὴν τιμὴν ἐπὶ τριετίαν δλόκληρον ἢ ἐπὶ ἐν τοῦλάχιστον ἔτος νὰ διδάξῃ τοὺς ἑλληνόπαιδας τὸ τοσοῦτο χρήσιμον καὶ τερπνὸν μάθημα τῆς γεωγραφίας, διότι, ἐπαναλαμβάνω, ἡ κρίσις τῶν κυρίων κριτῶν θὰ ἦτο ἀλάθητος καὶ σοφωτάτη καὶ ἀνεπίδεκτος πάσης ἀντιρρήσεως.

Καὶ πράγματι αἱ ἐλπίδες μου οὐδόλως διεψεύσθησαν, διότι πρὸς μεγίστην χαρὰν πάντων τῶν κρινομένων ὁ κύριος ἐπὶ τῆς Παιδείας Ὑπουργός, γινώσκων κάλλιστα τὸ δυσχερὲς τῆς παρ' ἡμῖν κρίσεως διδακτικῶν βιβλίων, διώρισεν ὡς κριτὰς τῶν γεωγραφικῶν ἀνδρας διαπρέποντας ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ὧν τὰ ὀνόματα ἦτο ἀρκοῦσα ἐγγύησις, ὅτι ἡ δικαία αὐτῶν κρίσις θὰ ἦτο διδακτικωτάτη καὶ σοφωτάτη. Ἦσαν δ' οὗτοι οἱ ἑξῆς: 1) ὁ κύριος **Κωνστ. Παπαμιχαλόπουλος**, πρῶην ὑπουργὸς τῆς Παιδείας καὶ νῦν βουλευτής· 2) ὁ κ. **Σπυρ. Λάμπρος**, κοσμήτωρ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ καθηγητὴς τῆς ἱστορίας· 3) ὁ κύριος **Νικ. Πολίτης**, καθηγητὴς τῆς μυθολογίας καὶ τῶν πολιτικῶν ἀρχαιοτήτων ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ· 4) ὁ κ. **Π. Καρολίδης**, καθηγητὴς τῆς ἱστορίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ 5) ὁ κ. **Κ. Κασιμάτης**, καθηγητὴς γυμνασίου ἐν Ἀθήναις.

Ἐπὶ τῶν ἀνδρῶν τούτων ἐκρίθησαν αἱ γεωγραφίαι, ἐξ ὧν ἡ ἐμὴ κατὰ πλειονοψηφίαν ἐθεωρήθη ὡς ἡ **κρατίστη πασῶν**. Ἐπειδὴ ὁμῶς αὕτη δὲν ἦτο ἐντελὴς καθαρεύουσα ἐλλείψεων καὶ πλημμελημάτων, ἃ ἀνεῦρεν ὁ κ. **Ν. Πολίτης** μετὰ μακρὰν καὶ ἐμβριθῆ ταύτης μελέτην καὶ καθυπέβαλε διὰ μακρὰς ἐκθέσεως πρὸς τὸ Σεβ. Ὑπουργεῖον, διὰ τοῦτο ἐκρίθη αὕτη ἀπλῶς **ἀξία ἐγκρίσεως μόνου δι' ἐν ἔτος**.

Ἐκτὸς δὲ τῶν παρατηρήσεων τούτων καὶ ὁ κ. **Σ. Λάμπρος** προσέθηκε περὶ τὸ τέλος τῆς ἐκθέσεως ταύτης τῆς ἐπιτροπείας ἰδίας παρατηρήσεις, αἵτινες δύνανται κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην ν' ἀποτελέσωσι μέρος **συγκριτικῆς γεωγραφίας**, διότι ἐν αὐταῖς συγκρίνεται τὸ ἐμὸν πόνημα πρὸς τὸ τοῦ σεβαστοῦ μοι φίλου καὶ γεραροῦ καθηγητοῦ κ. **Σακελλαρίου**.

Ἡ ἀπόφασις αὕτη τῶν κυρίων κριτῶν ἐνέπλησέ με χαρᾶς, οὐχὶ διότι προσεγίνετό μοι ὠφέλειά τις ὕλική, ἀλλὰ διότι ἐλάβανον ἀφορμὴν νὰ διδαχθῶ παρὰ τῆς ἐκθέσεως τῶν πολυμαθῶν ἀνδρῶν κυρίων **Πολίτου** καὶ **Λάμπρου** πολλὰς ἀληθείας, ἀγνώστους μοι ἄχρι τοῦδε, καὶ νὰ παραβάλλω ταύτας πρὸς τοὺς συγγραφεῖς, οἵτι ἐχρησίμευσάν μοι ὡς διδάσκαλοι, διότι τὸ Σεβ. Ὑπουργεῖον, κοινοποιῶν μοι τὴν ἔγκρισιν τῆς γεωγραφίας μου, ἀπήτησε νὰ λάβω ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς παρατηρήσεις ταύτας.

Εἰ δὲ καὶ μεγίστην ἐπιθυμίαν εἶχον νὰ ὑπακούσω εἰς τὴν πρόσ-

κλησιν τοῦ Σεβ. Ὑπουργείου, δὲν ἡδυνήθην νὰ λάβω ὑπ' ὄψιν πά-
 σας τὰς παρατηρήσεις τῶν κυρίων κριτῶν, διότι μετὰ λύπης μου
 παρατήρησα, ὅτι αἱ πλεῖσται τούτων οὐδεμίαν εἶχον ἀξίαν ὑπὸ
 γεωγραφικὴν ἔποψιν, οὐκ ὀλίγαι δ' ἦσαν ἡμαρτημέναι καὶ ἀνακρι-
 βεῖς. Τοῦτο λέγων μετὰ πάρρησίας, δὲν πιστεύω νὰ προκαλέσω
 τὸν χόλον καὶ τὴν δυσμένειαν τῶν κυρίων συναδέλφων, διότι ἐγὼ
 ὁ κριθεὶς λαμβάνω τὸ θάρρος ν' ἀνασκευάσω διὰ γλώσσης κοσμίας
 καὶ εὐπρεποῦς σφάλματα δεινὰ καὶ ἀσύγγνωστα, εἰς ᾧ οὗτοι ἐν τῇ
 κρίσει των περιέπεσον. Ἐπιβαλλόμενόν μοι καθήκον θεωρῶ ν' ἀνα-
 σκευάσω τὰς παρατηρήσεις ταύτας τῶν κυρίων κριτῶν δι' ἐπιχει-
 ρημάτων ἐπιστημονικῶν, διότι ἡ κοινωνία ἔχει ἀπαίτησιν νὰ δι-
 δάσκωμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ μὴ διαστρέφωμεν αὐτήν. Θὰ μοὶ
 ἐπιτρέψωσι δὲ οἱ κύριοι Πολίτης καὶ Λάμπρος νὰ εἶπω αὐτοῖς
 ἄνευ περιστροφῆς, ὅτι ἔκριναν τὸ ἐμὸν πόνημα αὐστηρότατα, μὴ
 συγχωρήσαντες μηδὲ τὸ σφάλμα τοῦ ἀντιγραφέως, μηδὲ τὸ I τοῦ
 Κυρρίστου (γρ. Κυρρήστου), μηδὲ τὸ ἅπαξ ἢ δις ἐν τῷ κειμένῳ
 ἀπαντῶν διπλοῦν N τῆς ΠελοποΝΝήσου, ἀλλ' ἀνέγραψαν καὶ
 ταῦτα, ὅπως ἐξογκώσωσι τὴν ἐκθεσιν αὐτῶν.

Ἐπειδὴ δὲ δυστυχῶς παρὰ τῶν πολλῶν θεωροῦνται οἱ κριταὶ
 ὡς δίκαια πράξαντες, οἱ δὲ κριθέντες ὡς προσπαθοῦντες διὰ σα-
 θρῶν ἐπιχειρημάτων ν' ἀνασκευάσωσι τὰ ἀσυγχώρητα αὐτῶν ἁμαρ-
 τήματα, διὰ τοῦτο ἐπικαλοῦμαι τὴν ὑπομονὴν καὶ ἐπισεικίαν τοῦ
 ἀναγνώστου καὶ παρακαλῶ αὐτὸν μετὰ προσοχῆς νὰ μελετήσῃ τὴν
 ἀνασκευὴν μου ταύτην, ὅπως κρίνῃ ὡς ἀμερόληπτος καὶ ἀδέκαστος
 κριτὴς κατὰ πόσον λέγω ἀληθῆ. Θὰ παρακαλέσω δὲ θερμῶς καὶ
 αὐτοὺς τοὺς κυρίους κριτάς, ἰδίᾳ δὲ τοὺς κυρίους **Πολίτην** καὶ
Λάμπρον, οἵτινες ἀπετέλεσαν τὴν μειονοφησίαν τῆς ἐπιτρο-
 πείας, νὰ μὴ περιφρονήσωσι τὴν ἀνασκευὴν ταύτην, ἀλλὰ νὰ με-
 λετήσωσιν αὐτήν, διότι εἰμὶ βέβαιος, ὅτι ὡς ἄνδρες εὐσυνειδήτοι
 καὶ ἔντιμοι θὰ ὁμολογήσωσιν, ὅτι ἡ μεγάλη αὐτῶν αὐστηρότης,
 ἐνέπλεξεν αὐτοὺς εἰς σφάλματα ἀσύγγνωστα καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς
 ν' ἀδικήσωσι συνάδελφον, εὐσυνειδήτως τὸ ἑαυτοῦ καθήκον ἐκπλη-
 ρώσαντα.

Πρὶν ὅμως προῶ εἰς τὴν ἀνάλυσιν καὶ ἀνασκευὴν τῶν πλείστων
 παρατηρήσεων τῆς μειονοφησίας (τῶν κ. κ. **Πολίτου** καὶ **Λάμπρου**),
 θέλω προτάξαι ὀλίγα περὶ τῆς γεωγραφίας ἐν γένει, ὅπως κατα-

δείξω, ὅτι αὕτη εἶνε ἐπιστήμη φυσιογνωστική, οὐχὶ δὲ ἱστορική. Πράττω δὲ τοῦτο, διότι μόνον παρ' ἡμῖν θεωρεῖται δυστυχῶς ἡ ἐπιστήμη αὕτη ὡς ἱστορική καὶ ὡς ἀνήκουσά εἰς τὸ φιλολογικὸν τμήμα τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, ἐνῶ πρὸ πολλοῦ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ ἔδρα ἐν τῷ φυσιογνωστικῷ τμήματι καὶ νὰ διδάσκηται ἐν αὐτῇ ἡ γεωγραφία, ὡς ἐδίδαξεν αὐτὴν ὁ Ρίττερ, διδάσκουσι δὲ νῦν ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις ἄνδρες διάσημοι, ὡς ὁ Richthofen, ὁ Partsch, ὁ Kirchhoff, ὁ Penck καὶ τόσοι ἄλλοι. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἐν ἑλλ. σχολείοις καὶ γυμνασίοις διδάσκοντες διατελοῦσιν ἐν ἀπολύτῳ ἀγνοίᾳ τῆς γεωγραφίας καὶ φροντίζουσι νὰ μάθωσιν ὀλίγα τινὰ ἐξ αὐτοῦ τοῦ διδακτικοῦ συγγράμματος, θεωροῦντες ὡς γεωγραφίαν τὴν τοπογνωσίαν καὶ τὸν προσανατολισμὸν (Orientierung) καὶ τὴν ἀπομνημόνευσιν θαλασσῶν, ὁρέων, ποταμῶν, πόλεων κτλ. συνδεομένων μετὰ τινων ἱστορικῶν καὶ στατιστικῶν εἰδήσεων.

Ἡ γεωγραφία εἶνε ἐπιστήμη φυσιογνωστική, οὐχὶ δὲ ἱστορική.

Ὁ ἐνόργανος κόσμος, τὰ φυτὰ δηλ. καὶ τὰ ζῷα, εἰσὶ ἐπὶ τοῦ πλανήτου ἡμῶν ἐνεφανίσθη καὶ ἀνεπτύχθη καὶ ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ ζῇ, ὅπου τὰ τρία ἐξωτερικὰ τῆς γῆς περιβλήματα, ἥτοι ἡ λιθόσφαιρα (ὁ στερεὸς φλοιός), ἡ ὑδρόσφαιρα (τὰ ὕδατα) καὶ ἡ ἀτμόσφαιρα εἰς ἥμεσον εὐρίσκονται ἐπαφὴν, διότι ἄνευ χροῦς, ὕδατος καὶ αἵρος καὶ ἄνευ ὠρισμένων ὁρίων θερμότητος καὶ φωτὸς οὐδὲν φυτὸν ἢ ζῷον δύναται νὰ διαπλασθῇ καὶ ζῇ ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἐκ τῆς μελέτης δὲ καὶ ἐρεύνης τῶν λειψάνων πλείστων φυτῶν καὶ ζῴων, ἅτινα ἀνευρίσκομεν ἐντὸς ὕδατογενῶν πετρωμάτων (π. χ. πηλοῦ, ψαμμίτου, ἀσβεστολίθου) καὶ ἅτινα ἀποτελοῦσι τὰ νεκροταφεῖα τῆς φιλοστόργου φύσεως, ἐν οἷς αὕτη ἡ ἰδία φύσις ἔθαψε καὶ διεφύλαξε τὰ πτώματα τῶν τέκνων αὐτῆς, τῶν γεννηθέντων ἐπὶ σειρὰς χιλιετηρίδων καὶ ἑκατομμυρίων ἐτῶν, μανθάνομεν, ὅτι ὁ ἐνόργανος κόσμος ἐνεφανίσθη κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῆς ἀμορφώτου εἰσέτι γῆϊνου ἐπιφανείας ὑπὸ ἀπλουστάτας καὶ ἀτελεστάτας μορφάς, ὀλίγον διαφερούσας τῶν ὀρυκτῶν, αἵτινες διὰ βαθμιαίας ἐμφανίσεως νέων μορφῶν καὶ ἐκλείψεως προὑπαρξασῶν διε-

μορφώθησαν ἐπὶ τὸ τελειότερον καὶ προσομοιότερον πρὸς νῦν ζώσας μορφάς. Ἡ βαθμιαία δὲ αὕτη ἐξέλιξις ἐγένετο ἐν χρόνῳ ἀπείρως μεγίστῳ, ἄχρις οὗ διεπλάσθη ἡ καθ' ἡμᾶς ζῶσα ἐνὸργανος δημιουργία καὶ ἐπὶ τέλους ἐνεφανίσθη ἡ κορωνὶς τῶν ὄντων, ὁ **λογικὸς ἄνθρωπος**, ὅστις διὰ τοῦ **λογικοῦ**, δι' οὗ ἐπροίκισεν αὐτὸν ὁ **Δημιουργός**, ἡδυνήθη νὰ προαχθῇ εἰς ὕψιστον βαθμὸν πολιτισμοῦ καὶ νὰ καταστῇ ὁ **κυρίαρχος τοῦ πλανήτου**.

Ὅπως δὲ γένηται ἡ βραδυτάτη αὕτη καὶ μακροχρόνιος ἐξέλιξις τοῦ ἐνοργάνου κόσμου, ὁ ἀκατεσκευάστος ἡμῶν πλανήτης, καὶ ἰδίᾳ ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ, ἐδέχθη νὰ ὑποστῶσι πλείστας ἀλλοιώσεις καὶ ἀνατροπὰς καὶ νὰ διέλθωσιν ἀπείρους φάσεις ἢ στάδια διαμορφώσεως καὶ προόδου ἐπὶ τὸ τελειότερον.

Κατὰ τὴν νηπιώδη καὶ ἀρχέγονον τῆς γῆς κατάστασιν πῦρ πανταχοῦ ἐπεκράτει, ὅπερ δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὴν ζῶην νὰ ἐμφανισθῇ. Σύμπασα τότε ἡ γῆ ἦτο τετηκυῖα καὶ διάπυρος καὶ ὠμοιάζε πρὸς μικρὸν ἥλιον. Ἀκολουθῶς, ἀφοῦ ἐσχηματίσθη ψύξεως ἕνεκα ἡ **λιθόσφαιρα**, περιέβαλε τὴν γῆν εἰς καὶ μόνος Ὁκεανὸς (ἡ ὑδρόσφαιρα), ὃν ἐνέκλεισεν ἀτμόσφαιρα διάθερμος εἰσέτι καὶ πλήρης **ἀζώτου** καὶ **ὀξυάνθρακος**, ἥτις ἦτο ἀκατάλληλος πρὸς διαμόρφωσιν καὶ συντήρησιν τῆς ζωῆς. Κατὰ τὴν ἐπὶ μακρὸν δὲ διαρκέσασαν ταύτην τῆς γῆτινος ἐπιφανείας κατάστασιν, ἐνῷ συγχρόνως κατήρχετο βαθμηδὸν ἡ θερμοκρασία αὐτῆς, ἀνδρῶν βραδέως ἐκ τοῦ βυθοῦ τοῦ πολυπλάγκτου ἐκείνου καὶ ἀρχεγόνου ὠκεανοῦ **νησίδες**, αἵτινες ἐν χρόνῳ πάλιν μακροτάτῳ ἠνώθησαν μετ' ἀλλήλων εἰς ἡπείρους καὶ διεχώρισαν τὸν πανταχόθεν τὴν γῆν περιβάλλοντα ἓνα καὶ μόνον ὠκεανὸν εἰς τμήματα, ἥτοι τὸν **Εἰρηνικόν**, τὸν **Ἀτλαντικόν**, τὸν **Ἰνδικόν** καὶ τοὺς δύο **Πεπηγότας**. Δυνάμεις ὑποχθόνιοι, βραδυτάτα ἐπὶ τῆς λιθοσφαίρας ἐνεργήσασαι, διέρρηξαν τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῆς καὶ ἐγέννησαν ἐπ' αὐτῆς τὰς ἡπείρους καὶ τὰ ὄρη, ἅτινα εἶνε **ρυτίδες** ἢ **πτυχαὶ** τῶν ἐξωτάτων τῆς λιθοσφαίρας στρωμάτων.

Ἐνῷ δ' οὕτω ἐγεννῶντο αἱ στερεαὶ καὶ τὰ ὄρη, τὸ θαλάσσιον ὕδωρ διὰ ρευμάτων, παλιρροϊῶν καὶ κυμάτων διεμέλιξεν ἀπαύστως τὴν ἐξαρθεῖσαν χέρσον, ὥς καὶ νῦν ἀπαύστως διαμελίζει αὐτήν, καὶ τῇ συνεργίᾳ πάλιν ὑποχθονίων δυνάμεων ἐγέννα θαλάσσας, πελάγη, κόλπους, ὅρμους, λιμένας, ἀκρωτήρια, χερσονήσους καὶ νήσους.

Συγχρόνως μετὰ τούτου καὶ τὰ ὄμβρια ὕδατα διέθρυπτον, διεβί-
βρωσκον καὶ διεμέλιζον τὴν ἀναδύουσαν χέρσον καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς
ὄρη, καὶ οὕτως ἔδωκαν αὐτῇ τὴν ἀνάγλυφον ὄψιν, ἣν νῦν αὕτη
ἔχει, ἥτις ὅμως ἀπαύστως ἀλλοιοῦται καὶ μεταβάλλεται ὑπὸ τῶν
ὕετων, χιόνων καὶ ἀνέμων. Τοσοῦτο δ' ἰσχυρὰ εἶνε ἡ ἐνέργεια τοῦ
ὑπὸ τῶν ὑδάτων ἐν γένει γινομένου διαμελισμοῦ τῆς χέρσου, ὥστε
καὶ αὐταὶ αἱ Ἄνδεις καὶ τὰ Ἰμαλάια ὄρη, ὡς καὶ ἅπασαι αἱ
ἡπειροὶ δύνανται ἐν τῇ παρελεύσει χρόνου μακροῦ διαμελιζόμεναι
βαθμηδὸν καὶ διαθρυπτόμεναι ὑπὸ τῶν ὑδάτων νὰ ἐξαφανισθῶσιν
ὀλοσχερῶς ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς.

Ἐνθ' δὲ τοιαύτας ἀλλοιώσεις καὶ μεταβολὰς ὑφίστατο ἡ γῆινος
ἐπιφάνεια, ἡ ἐνὸργανος Δημιουργία ἐχώρει ἐπὶ τὸ τελειότερον διὰ
βαθμιαίας ἐξελίξεως, ἄχρις οὗ ἐδημιουργήθη ἡ παροῦσα πλάσις
καὶ ὁ ἄνθρωπος, συγχρόνως δὲ ἐξηφανίζοντο αἱ προϋπάρχουσαι
μορφαὶ φυτῶν καὶ ζώων, ὧν λείψανα πολλὰ διεσώθησαν ἄχρις
ἡμῶν ἐντὸς ὕδατογενῶν, ὡς ἐν τοῖς ἄνω ἐμνήσθημεν, πετρωμάτων.

Ὡστε ἐκ τῶν ρηθέντων ἐξάγεται τὸ πόρισμα, ὅτι οὐ μόνον ὁ
ἐνὸργανος κόσμος εἶνε τέκνον καὶ ἄμεσον γέννημα τῆς γῆς, ἀλλὰ
καὶ ἡ ἐπὶ τὸ τελειότερον βαθμιαία διαμόρφωσις αὐτοῦ εἶνε ἀποτέ-
λεσμα τῆς ἐπὶ τὸ καταλληλότερον βαθμηδὸν διαπλασθείσης γῆτινος
ἐπιφανείας, γενομένης οὕτω ἐπιτηδείας, ὅπως διαπλάσῃ καὶ δια-
μορφώσῃ καὶ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον.

Ἐκ τῆς μελέτης δὲ τῆς γῆτινος ἐπιφανείας συνάγομεν, ὅτι οὐ
μόνον φυτὰ καὶ ζῶα εὐρίσκονται εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ ποῖον
τῆς γῆτινος ἐπιφανείας, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ κατὰ τόπους
διάφοροι βαθμοὶ πολιτισμοῦ καὶ διανοητικῆς καὶ βιομηχανικῆς μορ-
φώσεως. Ὅσαι χῶραι καταλλήλως ὑπὸ τῶν φυσικῶν δυνάμεων
δισκευάσθησαν, ἐκεῖ ἐνωρίτατα καὶ ὁ πολιτισμὸς ἐχώρησε καὶ εἰς
ὑψιστον σημεῖον πολιτισμοῦ ἔφθασεν, ἐνθ' ἄλλαι χῶραι διατελοῦσιν
εἰσέτι ἐν ἀρχαίᾳ ἢ βαρβάρῳ καταστάσει. Ὡς παράδειγμα δὲ ἐξαρ-
τήσεως πρωϊμωτάτου πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῆς δια-
σκευῆς τῆς χώρας φέρουσιν ἅπαντες οἱ γεωλόγοι καὶ γεωγράφοι
τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἐν ἣ τὰ ἐξῴθεν εἰσελθόντα σπέρματα πολι-
τισμοῦ ἀνεπτύχθησαν εἰς ὑψιστον βαθμὸν πνευματικῆς καὶ ὕλικῆς
προόδου καὶ εὐημερίας καὶ ἀνέδειξαν τὸν Ἑλληνισμόν, τὸ
καύχημα τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Ἐν τῇ γωνίᾳ ταύτῃ τῆς

εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου ἐπὶ μυριάδας ἐτῶν εἰργάσθησαν αἱ φυσικαὶ δυνάμεις, ὅπως διαπλάσωσι τὴν ἑλληνικὴν χώραν καὶ παρασκευάσωσι τὸ οἰκητήριον τοῦ μεγαλοφυεστάτου λαοῦ τῆς ὑψηλίου.

Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἀναμορφωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς γεωγραφίας **Ρίττερος** καθώρισεν ὡς γεωγραφίαν τὴν ἐπιστήμην ἐκείνην, ἣτις ἐρευνᾷ καὶ ἐξετάζει τὴν γῆν, ἰδίᾳ δὲ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῆς ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἐνὸργινον κόσμον καὶ πρὸ πάντων πρὸς τὸν ἄνθρωπον, τὸν κυρίαρχον τοῦ πλανήτου. Θέμα λοιπὸν κύριον τῆς γεωγραφίας εἶνε ὁ ὀριζόντιος καὶ ὁ κάθετος διαμελισμὸς (Horizontale und verticale Gliederung des Landes), ἥτοι τὰ πελάγη, οἱ κόλποι, τὰ ὄρη, αἱ πεδιάδες, προσέτι οἱ ποταμοί, αἱ λίμναι, αἱ πηγαί, τὸ κλίμα καὶ τὰ προϊόντα τῆς χώρας. Ἐπειδὴ δὲ ἐν μεγίστῃ εὐρίσκονται σχέσει αἱ φυλαὶ καὶ τὰ ἔθνη τῶν ἀνθρώπων καὶ ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν καὶ ἡ ὕλική καὶ διανοητικὴ πρόοδος πρὸς τὴν χώραν, ἐν ᾗ αὗται κατοικοῦσι, καὶ ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ ποιοῦ καὶ τῆς κατασκευῆς τῶν ὀρέων, πεδιάδων, ἀκτῶν κτλ., διὰ τοῦτο ἡ γεωγραφία ἐρευνᾷ καὶ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν καθόλου πρόοδον τῶν κρατῶν κτλ. ὅτε εἰδικώτερον **πολιτικὴ γεωγραφία** ἐπικαλεῖται.

Ὅθεν ἐκ πάντων τούτων ἔπεται, ὅτι ἡ γεωγραφία εἶνε **γεωλογία** κυρίως καὶ **γεωγνωσία**, ὡς βοηθητικὰς ἐπιστήμας ἔχουσα τὴν **ἀστρονομίαν**, τὴν **φυσιογραφίαν**, τὴν **φυσικὴν**, τὴν **ἀνθρωπολογίαν** καὶ **ἐθνογραφίαν** καὶ ἐν τέλει τὴν **στατιστικὴν** καὶ **ἱστορίαν** (1).

Δὲν εἶνε λοιπὸν ἡ γεωγραφία **ἱστορικὴ** ἐπιστήμη, ὡς ἐν Ἑλλάδι εἰσέτι πιστεύεται, ἀλλ' ἐπιστήμη **φυσιογνωστικὴ** καὶ κυρίως **γεωλογικὴ**. Ὁ μὴ πιστεύων εἰς τοὺς λόγους μου τούτους ἄς ἀναγνώσῃ τὰς περὶ **Κερκύρας** καὶ **Κεφαλληνίας** καὶ **Ἰθάκης** γεωγραφικὰς μονογραφίας τοῦ διαπρεποῦς ἐν Βρεσλαύᾳ καθηγητοῦ κυρίου **Partsch**, ὃν μεταφράσεις ἀξιολογώταται ἐγένοντο καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν, καὶ τὴν περὶ **Πελοποννήσου** μονογραφίαν τοῦ

(1) Τὸ Σεβαστὸν Ὑπουργεῖον τῶν Ἑκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως δημοσιεύσαν τῇ 23 Νοεμβρίου 1882 προκήρυξιν περὶ τελέσεως διαγωνισμοῦ πρὸς σύνταξιν διδακτικῶν βιβλίων, κατὰ τὸν πρῶτον ψηφισθέντα περὶ τούτου νόμον ΑΜΒ'. παρήγγειλεν ἐν τῇ § 43 ταύτῃ, ὅτι ἡ γεωγραφία τῶν γυμνασίων πρέπει νὰ σχετίζῃ μάλιστα τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὴν χώραν, ἣν οἰκεῖ. περιλαμβάνουσα τὰς τε φυσικὰς καὶ κλιματολογικὰς ιδιότητας τῆς χώρας καὶ ἐκθέτουσα τὴν ἐν αὐταῖς ἐνοίκησιν τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ ἑποφιν φυλετικῇ, ἱστορικῇ καὶ οἰκονομικῇ.

κ. Al. Philippson, ὑφηγητοῦ τῆς γεωγραφίας ἐν Βόννῃ. Πρὸς πίστω-
σιν τῶν λόγων μου τούτων ἠδυνάμην νὰ φέρω τὴν Géographie Uni-
verselle τοῦ El. Reclus καὶ τὴν Nouvelle Géographie moderne
τοῦ Varigny, ἀρκεῖ ὅμως ν' ἀναγράψω ἐνταῦθα περίληψιν τῆς γεω-
γραφίας τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Théobald Fischer ἐν τῷ II und III Band.
7te Abteilung, σελ. 202 (1892) τοῦ ὑπὸ Alfred Kirchhoff ἐκδιδο-
μένου μεγάλου καὶ πολυτελοῦς συγγράμματος «Unser Wissen von
der Erde. Allgemeine Erdkunde und Länderkunde». Ἡ περὶ Ἑλ-
λάδος μονογραφία αὕτη συνίσταται ἐξ 81 σελ. εἰς μέγα 8^{ον}, ὧν
ἐκάστη 3,170 στοιχεῖα περιλαμβάνει, ἢ ἐν ὅλῳ 256,770 στοιχεῖα,
ἅτινα ἀναλογοῦσι πρὸς 9 $\frac{1}{2}$ τυπογραφικὰ φύλλα τῶν 27,000 στοι-
χείων. Τῆς μονογραφίας ταύτης ἀναφέρομεν τὰ κεφάλαια μόνον,
ὅπως ὁ ἀναγνώστης κατανόησιν τίνα εἶνε τὰ θέματα τῆς ἐπιστη-
μονικῆς γεωγραφίας. Εἶνε δὲ ταῦτα τὰ ἐξῆς :

Εἰσαγωγή. Σελίδες 4.

Κεφ. Α'. Σχήμα τῶν παραλίων (= ὀριζόντιος διαμελισμός).
Σελίδες 9 $\frac{1}{2}$.

Κεφ. Β'. Σχηματισμός τῆς ἐπιφανείας (= κάθετος διαμελι-
σμός, ἢ ἀνάγλυφος ὅψις). Σελ. 37. Τὰ δύο ταῦτα κεφάλαια, ἀπο-
τελοῦντα 46 $\frac{1}{2}$ σελ., εἶνε καθαρῶς γεωλογικά, περὶ τῶν ὁποίων
καὶ ἡ γεωλογία ἀσχολεῖται.

Κεφ. Γ'. Κλίμα, φυτὰ καὶ ζῶα τῆς Ἑλλάδος. Σελ. 9. Τὸ
κεφάλαιον τοῦτο εἶνε καθαρῶς φυσιογνωστικόν.

Κεφ. Δ'. Ἐθνογραφία. Σελ. 3 $\frac{1}{2}$.

Κεφ. Ε'. Ἀνθρωπογραφία. 1) Γεωργία· 2) Κτηνοτροφία· 3)
Μεταλλεῖα· 4) Βιομηχανία· 5) Ναυτιλία· 6) Πληθυσμός. Τὸ
Ἑλληνικὸν Κράτος. Σελ. 11 $\frac{1}{2}$. Κατὰ τὸ πλεῖστον βιοτεχνικόν.

Κεφ. ΣΤ'. Οἰκισμός. (Siedlungskunde). Τὸ κεφάλαιον τοῦτο
περιλαμβάνει τὰ κυριωδέστερα περὶ τῶν πόλεων καὶ χωρίων τῆς
Ἑλλάδος καὶ Κρήτης καὶ συνίσταται μόνον ἐκ Σελ. 6.

Ἄν τις τῶν ἀξιοτίμων συγγραφέων εἶχε τὴν ἀτυχῇ ἰδέαν νὰ
συντάξῃ τὴν τῆς πατρίδος ἡμῶν χωρογραφίαν κατὰ τὸν τύπον
τοῦτον τοῦ κ. Fischer καὶ ὑποβάλῃ τὸ ἔργον του τοῦτο εἰς τὸν
διαγωνισμὸν τῶν διδακτικῶν βιβλίων, θὰ ἔβλεπεν αὐτὸ ἀπορριπτό-
μενον παρὰ τῶν κυρίων Πολίτου καὶ Λάμπρου μετὰ πολλῶν ἐπαί-
νων, διότι σχεδὸν οὐδεμίαν τοῦτο θὰ εἶχεν εἶδσιν ἱστορικὴν, ἀρ-

χαιολογικὴν καὶ μυθικὴν. Τοῦτο εἶνε συνέπεια τῆς παρ' ἡμῖν ἐπι-
κρατούσης συγχύσεως τῆς ἐπιστημονικῆς γεωγραφίας (ἢ γεωγνο-
στικῆς γεωγραφίας) πρὸς τὴν ἱστορικὴν τοπογνωσίαν καὶ τὴν
ἀρχαίαν γεωγραφίαν.

Ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸς χρῆσιν τῶν γυμνασίων ἀνωτέρων καὶ κατω-
τέρων τῆς Γερμανίας, Γαλλίας, Ἀγγλίας καὶ ἄλλων χωρῶν χρη-
σιμεύοντα γεωγραφικὰ συγγράμματα ὑπὸ τὸν αὐτὸν εἶνε συντε-
ταγμένα τύπον, ὃν τὴν ἀνάλυσιν χάριν συντομίας παρατρέχω.
Ἀρκοῦμαι δ' ἐνταῦθα ν' ἀναφέρω, ὅτι καὶ ἐγὼ ὑπὸ τὸν αὐτὸν
συντάξα τύπον τῇ εἰς τὸν τελευταῖον διαγωνισμὸν πρὸς χρῆσιν
τῶν ἑλλήν. σχολείων ὑποβληθεῖσαν γεωγραφίαν μου, φροντίσας νὰ
περιλάβω ἐν αὐτῇ καὶ ἱστορικὰς τινὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς εἰδήσεις,
ὅπως διευκολύνω τὴν μνήμην καὶ τερπνοτέραν καταστήσω ὅπως-
δήποτε τὴν διδασκαλίαν τῆς γεωγραφίας, μὴ κακισθῶ δὲ ὑπὸ τῶν
κ.κ. κριτῶν ὡς ὅλως ἀνιστόρητος.

Ὅπως δὲ διευκολύνω τὸν θέλοντα νὰ ἐλέγξῃ τὴν μικράν μου
ταύτην συγγραφὴν, ἥτις ἐγένετο πρόξενος τοσούτων δυσαρεσκειῶν,
ὀφείλω νὰ δηλώσω καὶ τὰς πηγὰς, αἵτινες ἐχρησίμευσάν μοι πρὸς
σύνταξιν αὐτῆς.

Καὶ ὡς βάσις μὲν ἐχρησίμευσεν ἡ *kleine Schulgeographie*, Aus-
gabe B. von Seydlitz, 1892, ἐκ σελίδων 235 πρὸς 3,190 στοιχ.,
αἵτινες, ἀφαιρουμένων τῶν ἐν τῷ κειμένῳ ὑπαρχόντων σχημάτων
καὶ γεωγραφικῶν πινάκων, ἀναλογοῦσι πρὸς 22 τυπ. φύλλα τῶν
27,000 στοιχείων, ὡς ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῖν ὁ νόμος περὶ διδακτικῶν
βιβλίων· ὡς βοηθήματα δὲ καὶ ὀδηγοὺς τὰ ἐξῆς συγγράμματα καὶ
γεωγραφικοὺς πίνακας: 1) *Géographie Universelle*, p. E. Reclus.
2) *Nouvelle Géographie moderne*, p. Varigoy. 3) *Unser Wissen
von der Erde*, v. A. Kirchhoff. 4) *Die Erde nach Reclus*, v. O.
Ule. 5) *Physikalische Géographie von Griechenland*, von Neumann
und Partsch. 6) *Illustriertes kleineres Handbuch der Geogra-
phie*, von Daniel. 7) τοῦ ἰδίου *Lehrbuch der Geographie*. 8)
Vergleichende Erdbeschreibung, von Pütz. 9) *Baedeker, Grie-
chenland*, 1883. 10) *Die Türkei v. Mor.* Busch. 11) *Almanach
de Gotha*, 1887-94. 12) Ἐπίσημος ἀπογραφὴ τῆς Ἑλλάδος τῆς
15-16 Ἀπριλίου 1889. 13) *Der Peloponnes*, von A. Philippson.
14) *Stielers Handatlas*, παγκόσμιον ἔχων φῆμην. 15) F. Schra-

der, Atlas de Géographie moderne, 1889, μετὰ κειμένου, καὶ πλεῖστα ἄλλα συγγράμματα, εἰς ἃ θέλω παραπέμπει τὸν ἀναγνώστην κατὰ τὴν ἀνασκευὴν τῶν παρατηρήσεων τῶν κυρίων κριτῶν **Πολίτου καὶ Δάμπρου**.

Συντάττων δὲ τὸ γεωγραφικόν μου τοῦτο πόνημα ὡς σύνοφιν φυσιογνωστικῆς ἐπιστήμης, καὶ δὴ γεωλογικῆς, ἐν μεγίστῃ ἀμηχανίᾳ καὶ δυσχερεστάτῃ εὐρέθην θέσει, ἀγνοῶν τί νὰ περιλάβω ἐντὸς τῶν 12 ἢ τὸ πολὺ 13 τυπογραφικῶν φύλλων τῶν 27,000 στοιχείων, ὡς ἀπαιτεῖ ὁ περὶ διδακτικῶν βιβλίων νόμος, ὅπως φανῶ ἀρεστὸς εἰς τοὺς κυρίους κριτάς, οἵτινες, δυστυχῶς, καὶ τὰ ἐλάχιστα παραπτώματα, ὅταν θέλωσι, λαμβάνουσιν ὑπ' ὄψιν, ἀδιαφοροῦσι δὲ ἂν τὸ ὅλον ἔργον συνετάχθῃ εὐσυνειδήτως καὶ συμφώνως πρὸς τὰ νεώτατα τῆς ἐπιστήμης πορίσματα.

Ἄν δὲ περὶ τῶν λόγων μου τούτων ἀμφιβάλλῃ ὁ περίεργος ἀναγνώστης, τὸν παρακαλῶ νὰ ρίψῃ βλέμμα εἰς τὰς ἐκθέσεις τῶν κυρίων κριτῶν, ἐν αἷς θὰ εὔρῃ ὡς λόγους ἀπορρίψεως, ὅτι ὁ **Χελωνάτης** λέγεται **Χελωνάτης**, τὸ κλίμα γράφεται **κλίμα**, τὸ **Λαύριον** **Λαύριον**, ὁ **Savus** ποταμὸς λέγεται **Σάος** καὶ ὄχι **Σαῖος**, ἡ Ἀνδραβίς **Ἀνδραβίδα**, τὸ **Γιβραλτάρ** **Γιβλαλτάρ** κτλ.

Ἐτερον φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ὁ ἀναγνώστης θὰ ἀνέυρῃ, εἶνε, ὅτι ὅσον εὐσυνειδήτως καὶ ἂν εἰργάσθῃ ὁ συγγραφεὺς, δὲν θὰ σωθῇ, ἂν οἱ κριταὶ ᾔνε ἀντιθέτου ἰδιοσυγκρασίας. Πανταχοῦ οὗτοι εὐρίσκουσιν ἐλλείψεις, πανταχοῦ σφάλματα γλωσσικά, ἱστορικά, ἀρχαιολογικά, καὶ τέλος ἀποφαίνονται, ὅτι τὸ ὅλον ἔργον εἶνε ξηρόν, ἀκατάληπτον, ἐκδηλοῖ πολλὴν θεοσέβειαν, ἔχει ληκυθώδεις λόγους **φιλοπατρίας**, ἢ εἶνε πενιχρὸν καὶ πτωχόν.

Πολλάκις οἱ κύριοι κριταὶ ζητοῦσι παράγματα ἀδύνατα, διότι λησμονοῦσιν, ὅτι ὁ δυστυχὴς συγγραφεὺς πέπει ἐντὸς 12 τυπ. φύλλων, ἥτοι 324,000 στοιχείων νὰ περιγράψῃ σύμπαντα τὸν κόσμον. Κατὰ τοῦτο οἱ κύριοι κριταὶ ὁμοιάζουσι πρὸς τὸν ἀρχιτέκτονα ἐκεῖνον, ὅστις κακίζει τὸ κτίριον τοῦ συναδέλφου του, διότι δὲν ἔκτισεν αὐτὸ πολυτελῶς, λησμονῶν, ὅτι ἡ χορηγηθεῖσα δαπάνη ἦτο πενιχρὰ καὶ ἀνεπαρκής, ὅπως προστεθῶσιν εἰς τὸ οἰκοδόμημα ἀγάλματα, ἐξῶσται καὶ ἄλλα κοσμήματα.

Α'.

Αἱ γεωγραφικαὶ παρατηρήσεις τοῦ κ. Ν. Πολίτου.

Ἐπειδὴ κατὰ τὸ ἐπίσημον τοῦ ὑπουργείου πρόγραμμα ἐν μὲν τῇ α' τάξει τῶν ἑλλήν. σχολείων διδάσκεται ἡ φυσικὴ γεωγραφία καὶ ἡ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος, ἐν δὲ τῇ β' ἡ γεωγραφία τῆς ἐπιλοΐπου ἑλλήν. χερσονήσου καὶ τῆς ἄλλης Εὐρώπης, καὶ ἐν τῇ γ' ἡ γεωγραφία τῶν ἄλλων τῆς γῆς ἡπείρων, συνέταξα οὕτω τὸ γεωγραφικόν μου πόνημα, ὥστε 4 περίπου τυπ. φύλλα νὰ περιλαμβάνη ἡ δι' ἐκάστην τάξιν ὁρισμένη ὕλη, ὅπως ὑπάρχῃ συμμετρία ἐν τῇ διαιρέσει τοῦ ὅλου ἔργου καὶ οὐχὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα μὲν υπερτροφία, ἀτροφία δὲ διὰ τὴν Ἀμερικὴν καὶ Αὐστραλίαν. Εἰ δὲ καὶ ἐφρόντισα νὰ περιλάβω τὰ κατὰ τὴν γνώμην μου οὐσιωδέστατα καὶ διδακτικώτατα, δὲν ἐξήρκεσαν τὰ 12 τυπ. φύλλα, ἀλλὰ προσετέθη καὶ ἐν εἰσέτι τυπ. φύλλον, ἥτοι τὸ ὅλον ἔργον, ὕπερ ἐκρίθη κατὰ τὸν διαγωνισμόν, περιλαμβάνει 13 περίπου τυπογραφικὰ φύλλα.

Ὁ κ. Ν. Πολίτης κρίνας τὸ πόνημά μου τοῦτο καὶ εὐρὺν αὐτό, κατὰ τὴν φράσιν τῆς ἐκθέσεως, οὐχὶ ἐντελῶς καθαρεῖον ἐλλείψεων καὶ πλημμελημάτων, συνέταξε σωρείαν παρατηρήσεων, ἃς κατέταξεν εἰς τὰς ἐξῆς ἐξ μεγάλας κατηγορίας : α') Γραμματικὰ ἀμαρτήματα. β') Ἐσφαλμένα ὀνόματα. γ') Ὅροι. δ') Ἀρχαιολογικὰ ἀμαρτήματα. ε') Ἱστορικὰ ἀμαρτήματα καὶ παραλείψεις καὶ ς') Γεωγραφικὰ καὶ ἄλλα ἀμαρτήματα. Ὡστε σφάλματα οὐκ ὀλίγα ὑπῆρχον ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου, ἅτινα εἶχε τὴν καλὴν σύννην ὁ κ. συνάδελφος νὰ περισυλλέξῃ καὶ νὰ ὑποβάλῃ πρὸς τὸ Σ.β. Ὑπουργεῖον. Κατὰ πόσον τὰ πλεῖστα τούτων ἀληθῆ, καταδειχθήσεται ἐν τοῖς ἐξῆς. ἄρχομαι δ' ἀμέσως ἀπὸ τῶν γραμματικῶν ἀμαρτημάτων.

α') Γραμματικὰ ἀμαρτήματα.

1) Παράκεινται τῶν ἡπείρων—ὠκεάνειαι—ὄμβριμα ὕδατα—μάχας καὶ ναυμαχίας—νενικημένα—πολυάριθμοι—νὰ τμήσῃ

τὸν ἰσθμὸν — πόλις ἐπὶ τῆς νήσου (ὁ γερμανισμός, λέγει, οὗτος εἶνε συχνότατος) — Ἰθάκη ἐπὶ ἀσφαλεστάτου λιμένος. — Γύθειον ἐπὶ τοῦ Λακωνικοῦ κόλπου — Βουρλιᾶς, πλησίον τοῦ ὁποίου ὁ Μακεδὼν Ἀντίγονος ὁ Δώσων, ὅπου τὸ πάλαι ἡ Σέλλασις, ἐνίκησε Κλεομένην τὸν Γ'. — Θρησκεία ρωμαϊκὴ καθολικὴ (γερμανισμός: Römisch-Katholisch) — εἶνε (αἱ ἐπὶ τὰ νῆσοι) ἀπόσπασματα τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, σχηματισθΕΙΣΑΙ ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις διὰ καταβυθίσεως τῆς μεταξὺ χώρας.

Πάντα ταῦτα εἶχε τὴν εὐγενὴ καλωσύνην ὁ κύριος Πολίτης μετὰ μακρὰν μελέτην τῆς ἐμῆς γεωγραφίας νὰ ἀνεύρῃ καὶ νὰ ἀναγράψῃ ἐν τῇ σοφῇ αὐτοῦ ἐκθέσει, δι' ἧς καὶ εὐγνώμων ἐς αἰεὶ εἰμι αὐτῷ διὰ τὴν διδασκαλίαν του ταύτην. Βεβαίως θὰ ὑπάρχωσι καὶ ἄλλα σφάλματα, τὰ ὅποια θὰ παρέλειψεν ὁ κύριος κριτής, πάντως ὅμως τὰ ἄνω ἀναγραφόμενα εἶνε τὰ οὐσιωδέστατα, περὶ τῆς σημαντικότητος καὶ σοβαρότητος τῶν ὁποίων ἂς κρίνωσιν οἱ παρ' ἡμῖν φιλόλογοι. Ἡμεῖς οἱ μὴ φιλόλογοι, ὡς ἐκ τῶν ἄλλων ἀσχολιῶν ἡμῶν μὴ δυνάμενοι νὰ κατέχωμεν τὸ μυστήριον τῆς γλώσσης καὶ τὸ μονοπώλιον τῆς φιλολογίας, περιπίπτομεν πάντοτε εἰς ἀνελληνίστους φράσεις καὶ γλωσσικὰ ἁμαρτήματα, πρὸς τὰ ὅποια οἱ διαπρεπεῖς τῶν φιλολόγων ἡμῶν φέρονται ἐπιεικῶς, ἀρκούμενοι νὰ ὑποδεικνύωσιν ἡμῖν τὸ ὀρθὸν τῆς γραφῆς, διότι καὶ αὐτοὶ ὁμολογοῦσιν, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶνε τοσοῦτο δύσκολος καὶ πλουσία, ὥστε κατ' ἀνάγκην οἱ ἄλλοι ἐπιστήμονες περιπίπτουσιν εἰς σφάλματα πολλάκις λίαν σημαντικά. Δὲν εἶνε δυνατὸν ὁ **ιατρός**, ὁ **φυσιογνώστης**, ὁ **μαθηματικός**, ὧν αἱ ἐπιστῆμαι εἶνε εὐρύταται, νὰ ᾔνῃ καὶ βαθεῖς γνώσται τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ νὰ γράφωσιν ὡς ὁ **Θουκυδίδης** ἢ ὁ **Ξενοφῶν**. Παρήγορον δὲ δι' ἡμᾶς τοὺς μὴ φιλολόγους εἶνε, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ φιλόλογοι ἐξελέγχουσιν ἀλλήλους ὡς ἀγνοοῦντας τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἁμαθεῖς. Παράδειγμα παρέχει αὐτὸς οὗτος ὁ **κ. Πολίτης**, ὅστις πικρότατα ἐξηλέγχθη πολλάκις ὡς περιπεσὼν εἰς σφάλματα ἀσύγγνωστα. Ὅτε ἐπρόκειτο ἡ τῶν φιλοσόφων σχολὴ κατὰ πρότασιν τοῦ Σεβ. Ὑπουργείου νὰ ψηφίσῃ αὐτὸν ὡς **καθηγητὴν τῆς μυθολογίας**, ὑπὸ τοῦ κρατίστου τῆς φιλολογίας καθηγητοῦ, τοῦ κυρίου **Κ. Κόντου**, ὑπεβλήθη ἐκθεσις, ἐν ᾗ διὰ μακρῶν κατεδείχθησαν πλεῖστα καὶ ἀσύγγνωστα γλωσσικὰ τοῦ **κ. Πολίτου** ἁμαρτήματα, ἀλλ' ὅμως ἡ

πλειονοψηφία τῶν καθηγητῶν, ἐν οἷς καὶ ἐγώ, εἰ καὶ ἐθεώρησε ταῦτα σημαντικά, οὐδὲν ἤττον ἐπιεικῶς φερομένη ἐφήφισεν αὐτόν.

Ταῦτα ἀναγκάζομαι ν' ἀναγράψω ἐνταῦθα, ὅπως ὑπομνήσω τὸν κύριον κριτὴν, ὅτι δὲν ἔκρινε τὰ ἐμὰ ἁμαρτήματα, ὅπως ἔκρινε τὰ αὐτοῦ κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἐποχὴν. Ἄν δ' οὗτος ἐλησμώνησε τὰ ἁμαρτήματα ἐκεῖνα, ἡδυνάμην νὰ σταχυολογήσω ὀλίγα ἐκ τούτων, καὶ ἐκ τῶν τοῦ κ. **Οἰκονόμου**, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου (ἶδε Ἀρχαιολογικὰ Πάρεργα, σελ. 7) καὶ τοῦ κυρίου **Καραβά**, καὶ νὰ παραθέσω ταῦτα ἐνταῦθα, ἀρκοῦμαι ὅμως εἰς ὅσα ἐγὼ αὐτός, καίπερ μὴ ὢν φιλόλογος, ἀνεύρον ἐν τοῖς συγγραμμασιν αὐτοῦ. Εἶνε δὲ τὰ ἑξῆς :

1) **Ἑλλὰς τοῦ Φάλακε ὑπὸ Ν. Πολίτου**, σελ. 42, «ἦν ἐστρατοπεδευμένος **ΕΠΙ** τοῦ **Τίγρητος** ποταμοῦ (δηλ. ἐπάνω ἔς τὸ ποτάμι).—σελ. 136· «ἐπέζησαν τῆς ἐλληνικῆς» (ἀντὶ τοῦ: τῇ ἐλληνικῇ). — σελ. 156 «ἐπέκειντο δὲ **ΤΩΝ** τριῶν γωνιῶν αὐτοῦ ποικίλα πλαστικά ἔργα» (ἀντὶ τοῦ: ταῖς τρισὶ γωνίαις). — σελ. 158 «τοῦ δὲ **Φειδίου** ἐπισκοποῦντος **ΤΗΣ** πλαστικῆς διακοσμήσεως αὐτοῦ» (ἀντὶ τοῦ: τὴν πλαστικὴν διακόσμησιν). — σελ. 171· «τῶν **Ροδίων** τεχνιτῶν». — σελ. 116·» εἰς τὴν διαχείρῃσιν τῶν κοινῶν». — σελ. 84· «**συνοικίσασα** δὲ **τελευταῖον** καὶ **Ἀντιόχῳ** τῷ **Θεσσαλῷ**» (ἀντὶ τοῦ συνοικήσασα). — σελ. 83· «ἅτινα ἦσαν τὸ ἐλάττωμα τῆς **ΕΑΥΤΩΝ** ἀρετῆς». — σελ. 84· «ὁ ἐραστὴς αὐτῆς **Ὑπερείδης**». — σελ. 94· «οἱ **τροχηλατοὶ** πῆλινοι **λύχνοι**» (γρ. τροχήλατοι). — σελ. 90 «**καθηρτημένου** **σχοίνου**». — σελ. 23 «**ἐφ'Ελκύνοντο**» ἀντὶ ἐφ'Ελκύνοντο καὶ ἄλλα τοιαῦτα πολλά. — σελ. 112 «ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις . . . **προσεφοίτων** **πολλάκις**» (εἰς τὰ ἐργαστήρια, γράφε, κ. Π.) καὶ σελ. 85 «**μεταβαίνων** **ποτὲ** **παρ' αὐτῇ**» (ἀντὶ τοῦ: παρ' αὐτήν). — σελ. 180 «**ἄλλων** μὲν **ἐχόντων** ὅλον τὸ **ἔδαφος** **ἐρυθρόν**, **ἄλλων** δέ . . . **μέγα μέρος** τοῦ **ἐδάφους** **εἶνε μέλαν**» (Φοβερὰ ἀσυνταξία). — σελ. 9 «**τῶν ἀπογόνων** τοῦ **Ἡρακλέους** **ἀπὸ τοῦ υἱοῦ** αὐτοῦ **Ὑλα**». Ὁ υἱὸς τοῦ Ἡρακλέους, κ. Πολ. ὠνομάζετο Ὑλλος· ὁ Ὑλας δ' ἦτο ἐρώμενος τοῦ Ἡρακλέους. — σελ. 55 «**ἮΝ** ἀρρήκτως **συνηνωμένοι**». — σελ. 91 «**εἰς τὸν βωμόν** δὲ **προσῆρχετο** **Οἰκέτης** ὁ **δοῦλος**, ὅπως **ἐξευμενίσῃ** τὸν **δεσπότην**» (ἀντὶ τοῦ ἰκέτης). — σελ. 51 «**Ὅτε** δ' ἡσκοῦντο ὁπωσοῦν **ἐπαρκῶς** οἱ **παῖδες** **εἰς τὴν ἀνάγνωσιν** καὶ **τὴν γραφὴν**, **ἐπαίδευν** αὐτοὺς

διὰ τῆς ποιητικῆς». Συγχρόνως ἡσκοῦντο εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν καὶ ἐπαιδεύοντο διὰ τῆς ποιητικῆς! (γράφει, κ. Πολίτα, ἀφοῦ δὲ ἡσκοῦντο κτλ.).—σελ. 131 «ἐν τοῖς Παναθηναίοις τὸ ἔλαιον τὸ ἐκ τῆς μορίας». Κατὰ τοῦτο μία ἦτο ἡ μορία, ἀλλ' ἐν σελ. 147 λέγεται «ἄτινα ἦσαν ἀμφορεῖς πλήρεις ἐλαίου ἀπὸ τῶν ἱερῶν ἐλαίων, τῶν μοριῶν».

II) **Παχρονασὸς** Τ. Δ', σελ. 675 «ἐπικαλούμενος **ΤΟΥ Βορέου**» (γρ. τὸν Βορέαν, κ. Πολίτα).—σελ. 770. «**Δεχῶνας**» (γρ. λεχῶνας).—σελ. 767 «**τίΘΕΙσι**» (γρ. τίΘΗΣι).

III) Ἐν τῇ πραγματείᾳ τῇ ἐπιγραφομένῃ **ὁ Ἥλιος** κτλ. σελ. 5 «**ἀρχαίτύπων**».—σελ. 40 «**καταλεπτῶς**».—σελ. 45 «**ταῖς πλείσταις**».

IV) Ἐν τῷ **Δημ. Ἀσμ.** περὶ τοῦ **Νεκρ. Ἀδελφ.** σελ. 2 «**βαθμιαίως διαγείρουσα καὶ ἀποκοριφοῦσα ἐν τέλει τὸ δραματικὸν ἐνδιαφέρον**».

V) Ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ συγγράμματος τοῦ **Ἐγδάρ Κυινέ**.—σελ. 7 «**νὰ ὑψῇ**», σελ. 258 «**νὰ ἐκδηλῇ**», σελ. 281 «**ὅπως πραγματῇ**». — σελ. 11 «**ἀπέδω**» καὶ σελ. 65 «**παρεδω**».—σελ. 31 «**πρεσβύτερος τῶν θεῶν**» (γρ. πρεσβύτατος) καὶ ὁ «**κῆλλιστος τῶν ἀθανάτων**».—σελ. 40 «**προσθεῖτε**».—σελ. 48 «**ζήτημα μνηκέτι προταθὲν**» (γρ. μῆπω ἢ οὐπω).—σελ. 48 «**ἐσβεμένα**».—σελ. 48 «**αἱ ὄφρΕΙς**» (γρ. αἱ ὄφρῦες).—σελ. 51 «**δὲν ἐπιλάθεται**».—σελ. 56 «**ἐστὲ βέβαιος**».—σελ. 59 «**συνεσωρευμένη**» καὶ σελ. 211 καὶ 271 «**ἐπεσωρευμένα**». — σελ. 65 «**ἐλλοχοῦν**».—σελ. 97 «**παρορμοῦντα**».—σελ. 248 «**προσεδόκουν**» (γράφει κ. Π. προσεδόκων).—σελ. 67 «**νὰ ὁμόσωσι**».—σελ. 100 «**μὴ ἐπιλάθου**».—σελ. 130 «**πολυμορφώτατος**».—σελ. 261 «**προτιμώτερα**» καὶ σελ. 222 «**συμμορφώτεροι**».—σελ. 130 «**ἐσαθρωμένας**».—σελ. 164 «**ἐσαθρωμένου**» (γρ. σεσαθρωμένου) καὶ σελ. 273 «**ἐσημειωμένα**».—σελ. 137 «**συνεπέρανΟυν**» καὶ σελ. 164 «**ἀπένειμΟυν**». —σελ. 142 «**ἐπικειμένη ΤΟΥ ὀρίζοντος**» (ἀντὶ τοῦ: τῷ ὀρίζοντι).—σελ. 158 «**ἐπὶ ΤΗΣ οὐδοῦ**» (γρ. ΤΟΥ οὐδοῦ).—σελ. 218 «**πλουτίζει**» (ἀντὶ τοῦ πλουτίζεται).—σελ. 224 «**προστίΘΕΙσι**» (ἀντὶ—ῆσι).—σελ. 227 «**ὁ ψαλὼΝ!**».—σελ. 239 «**ΨευδευΒλαβῶν**».—σελ. 262 «**μηδόλως θὰ ἐσωφρόνησεν αὐτὸ ἢ μακρὰ βάσανος τῆς ὑπάρ-**

ξως» (γρ. θὰ ἐσωφρόνιστε . . .).—σελ. 295 «ἐξέλθωμεν . . . μὴ ἐγκαθειργνύμεθα!»—σελ. 278 «Νέοι Ἡρώστρατοι σείεις, μὴ ἀποτεφρῶται τὸ ὄρατον καὶ ἀήρατον σύμπαν».—«**διατμηέντος** τοῦ ὄρους» (ἀντὶ διατμηθέντος).—«Ὡστε, σοφὲ κριτά, καὶ Ὑμεῖς δὲν εἴσθε ἀπολύτως ἀναμάρτητος, ἀλλὰ καίτοι φιλόλογος, περιπίπτετε εἰς ἀσύγγνωστα ἁμαρτήματα.

6') Ἐσφαλμένα ὀνόματα.

2) «**Σαῦος**» (γράφει, λέγει ὁ κ. Πολίτης, **Σάος**· **Σαῦος** δ' εἶνε ποταμὸς τῆς *Μαυριτανίας*)». Ἐξεπλάγην ἀναγνοὺς τὴν παρατήρησιν ταύτην τοῦ κ. συναδέλφου καὶ ἔτριψα τοὺς ὀφθαλμούς, βλέπων εἰς ποῖον σκότος ἄχρι τοῦδε ἐπλανώμεν, ἀποκαλῶν μέγαν τοῦ Δανουβίου παραπόταμον δι' ἐσφαλμένου ὀνόματος. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἠδυνάμην νὰ δεχθῶ καὶ τυφλοῖς ὄμμασι τὴν σοφὴν ταύτην παρατήρησιν τοῦ συναδέλφου, ἠναγκάσθην ν' ἀναδιφῶ καὶ ἐγὼ διαφόρους συγγραφεῖς, ὅπως ἀνέυρω τὴν ἀλήθειαν καὶ καταδείξω τὴν ἀπάτην, εἰς ἣν περιέπεσεν ὁ ἔντιμος κριτής. Καὶ κατὰ πρῶτον κατέφυγον εἰς τὸ μέγα ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικὸν τοῦ Brockhaus, περὶ τοῦ ὁποῦ νομίζω, ὅτι ὁ κ. Πολίτης ἔχει ἀρίστην γνώμην, καὶ ἐν αὐτῷ ἀνέγνων· «Save (der Name Sao ist weder beim Volke, noch in guten Karten gebräuchlich) ein Nebenfluss der Donau . . .» ἤτοι **Σαῦος** (τὸ ὄνομα **Σάος** δὲν εἶνε ἐν χρήσει οὔτε παρὰ τῷ λαῷ, οὔτε εἰς καλοὺς χάρτας) παραπόταμος τοῦ Δανουβίου». Ἐπίσης ἐν τῷ αὐτῷ λεξικῷ ἀνέγνων κατωτέρω, ὅτι τὸ ὄνομα «Save» φέρει παραπόταμός τις τοῦ «Γαρούμνα» ἐν Γαλλίᾳ, δὲν εὔρον δὲ σημειώσιν τινα ἐν αὐτῷ, ὅτι οὕτω «καλεῖται ἢ ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι ποταμὸς τις τῆς Μαυριτανίας» (βεβαίως ἐν Ἀφρικῇ). Ἀκολούθως ἐξήτασα τὸν Στράβωνα (ἐκδοσις Müller) καὶ ἐν μὲν τῷ λεξιλογίῳ αὐτοῦ (τόμ. Β' σελ. 905) ἀνέγνων «**Savus, Σάος, Σαῦος**, in Istrum influit», ἐν δὲ τῷ κειμένῳ (τόμ. Α' σελ. 260, στ. 50. Βιβλίον Ζ' κεφ. Ε') εὔρον τὰ ἐξῆς: «Πλησίον δὲ τοῦ Ναυπόρτου ποταμὸς ἐστὶ Κορκόρας, ὁ δεχόμενος τὰ φορτία· οὗτος μὲν οὖν εἰς τὸν **Σαῦον** ἐκβάλλει» (δηλ. εἰς τὸν παραπόταμον τοῦ Δανουβίου)». Βλέπετε, κ. Πολίτα, ὅτι ἡ μεγάλη σας ἐπιθυμία, ὅπως ἀναγράψετε

ἐπὶ τῆς γεωγραφίας μου ὅσον τὸ δυνατόν πλείονα σφάλματα, ἔφερεν ὑμᾶς εἰς θέσιν λίαν ἐπικίνδυνον, ὥστε νὰ κατηγορήσητε ὑμεῖς «τὸν πατέρα τῆς ἐπιστημονικῆς γεωγραφίας **Στράβωνα**», ὅτι ποιεῖται χρῆσιν ἐσφαλμένων ὀνομάτων. Ὅπως δ' εὐχαριστήσω ὑμᾶς, παρέθεσα καὶ τὸ ἄγνωστον εἰς τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν ἐκείνων ὄνομα **Σάος**, δὲν ἐξηφάνισα δὲ τὸ «Σαῦος», ἀφοῦ ὁ Στράβων τὸ ἀναφέρει. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ παρατηρήσει ὑμῶν λέγετε, ὅτι «Σαῦος» εἶνε ποταμὸς τῆς Μαυριτανίας, ἐξήτασα καὶ ἄλλα λεξικά. Οὕτω ἐν τῷ τοῦ Jacobitz καὶ Seiler ἀνέγγων «Save, Sau fl. in Noricum und Pannonien, **Σαουὸς** und **Σάος**» καὶ τέλος ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ κ. Σακελλαρίου, τόμ. Δ', εὑρον «**Σαῦος**, «ὁ ποτ. τῆς Μαυριτανίας, Πτολ.». Ὅπως δὲ καὶ περὶ τούτου βεβαιωθῶ, ἠναγκάσθην νὰ ἐρευνήσω καὶ τὸν Πτολεμαῖον καὶ εὑρον ἐν αὐτῷ τὰ ἐξῆς: Βιβλ. II. Κ. ΙΕ' (ΙΣΤ'). «Παννονίας τῆς κάτω θέσις (Εὐρώπης πίναξ ε')—§ 1. Ἡ κάτω Παννονία περιορίζεται . . . ἀπὸ δὲ μεσημβρίας μέρει τῆς Ἰλλυρίδος τῇ ἀπὸ τοῦ εἰρημένου ὀρίου μέχρι τῆς τοῦ Δανουβίου καμπῆς, καθ' ἣν ἐκτρέπεται ὁ «Σάουος» (κατὰ Σχολ. οὗτός ἐστιν, οἶμαι, ὁ νῦν λεγόμενος Σάβας)» ποταμὸς, ἡς θέσις κτλ. Ἀπὸ δὲ ἄρκτων καὶ ἀνατολῶν τῷ μέρει τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ τῷ ἀπὸ τῆς ἐκτροπῆς τοῦ (Ν)αραβῶνος ποταμοῦ μέχρι τῆς τοῦ «Σα(ού)ου ποταμοῦ ἐκτροπῆς κτλ. καὶ ἀλλαχοῦ εὑρον «Βιβλ. IV. Κεφ. Β'.—Μαυριτανίας Καίσαρηνσίας θέσις (Ἀφρικῆς πίναξ α') § 6 Σάου ποταμοῦ ἐκβολαί».—Ὡστε ἐγὼ συμφώνως πρὸς τὸν γεωγράφον Στράβωνα ἔχω δίκαιον, κατὰ πόσον δὲ ἡ παρὰ Πτολεμαίῳ γραφὴ εἶνε ὀρθή, ἃς κρίνωσιν οἱ φιλόλογοι.

3) **Πελοπόννησος** («κατὰ κανόνα γράφεται πάντοτε δι' ἐνὸς Ν»). Ταῦτα ἀνέγγων ἐν τῇ τυπωθείσῃ ἐκθέσει τοῦ κ. Πολίτου—Ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐγένετο παρὰ τινων παρ' ἡμῖν φιλολόγων ἡ σπουδαία καὶ ἐθνοσωτήριος ἀνακάλυψις, ὅτι πρέπει ν' ἀφαιρεθῇ τὸ ἐν Ν τῆς ΠελοποNNήσου, ἐσυνείθισα καὶ ἐγὼ νὰ γράφω τὴν λέξιν ταύτην δι' ἐνὸς Ν. Ἐπομένως δι' ἐνὸς Ν ἔχω γεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦτο ἐν τῷ χειρογράφῳ μου (ἃς ἐξετάσῃ, παρακαλῶ, αὐτὸ καὶ πάλιν ὁ κύριος Πολίτης) καὶ μόνον ἅπαξ ἡ δις ἀπαντᾷ ἐν αὐτῷ ἡ διὰ δύο Ν γραφή, διότι ὁ αντιγραφεὺς εἶχε τὴν καλὴν συνήθειαν, ὀρθῶς διὰ δύο ΝΝ νὰ γράφῃ τὴν Πελοπόννησον. Ὁ κύριος ὁμῶς Πολίτης ἐθεώρησε καὶ τοῦτο ὡς σφάλμα

καὶ ἀνέγραψεν αὐτὸ ἐν τῇ σοφῇ αὐτοῦ ἐκθέσει. Τοῦτο ὁμῶς ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ κύριος Πολίτης ἀγνοεῖ τὴν ὀρθὴν γραφὴν τῆς λέξεως ταύτης, διότι, ὡς ἐπληροφορήθην παρὰ τῶν κρατίστων παρ' ἡμῖν φιλολόγων, ἡ διὰ δύο NN γραφὴ εἶνε ἡ ὀρθότερα, καὶ οὕτως εἰς τὸ ἐξῆς θέλω γράφει αὐτήν. Τοῦτο ὑποστηρίζει καὶ ὁ Πάπες, ὅστις λέγει, ὅτι ἀπαντᾷ ἡ λέξις αὕτη καὶ δι' ἑνὸς N, ὀρθότερα ὁμῶς εἶνε ἡ διὰ δύο NN γραφὴ. Τὰ αὐτὰ λέγει καὶ ὁ Passow ἐν τῷ λεξικῷ αὐτοῦ. Βεβαιοῦται δὲ ὅτι ὀρθοτάτη εἶνε ἡ διὰ δύο NN γραφὴ ἔκ τινος ἀττικῆς ἐπιγραφῆς (Cor. inser. at. I. 184) τοῦ 411 π. X., ἐν ᾗ ἀπαντᾷ ἡ λέξις ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ.—"Ὡστε παύσατε, κύριε κριτά, καὶ ὑμεῖς νὰ γράφητε εἰς τὸ ἐξῆς τὴν Πελοπόννησον δι' ἑνὸς N (Πελοπόννησος), ἀφαιρέσατε δὲ ἀπὸ τὴν παρατήρησίν σας τὴν φράσιν, «ὅτι ἡ Πελοπόννησος γράφεται κατὰ κανόνα πάντοτε δι' ἑνὸς N», διότι περιπίπτετε εἰς σφάλμα γλωσσικὸν ἀσύγγνωστον—'Αλλὰ πρὸς Θεοῦ, ἔντιμε κριτά, εἶνε τοῦτο παρατήρησις σοφοῦ γεωγράφου; Οὐχί! ἀλλ' ἀηδὴς σχολαστικότης, ἀναξία πάσης προσοχῆς. Ἀντὶ δέ, κ. Πολίτα, νὰ καταναλώσητε τὸν πολύτιμον ὑμῶν χρόνον εἰς τὸ ἐν ᾗ δύο N τῆς Πελοποννήσου, ἔπρεπε κατὰ τὴν γνώμην μου νὰ ἐξετάσῃτε, ἂν ὀρθῶς περιγράψω τὴν «ἀνάγλυφον τῆς χερσονήσου ὄψιν» (das Relief des Landes) καὶ «τὸν ὀριζόντιον ταύτης διαμελισμὸν» (Horizontale Gliederung), διότι τοῦτο εἶνε γεωγραφία (βλ. Unser Wissen von der Erde, von Kirchhoff) καὶ οὐχὶ τὸ N τοῦ ὀνόματος, ὅπερ εἰς τὸ ἐξῆς, ἐναντίον τῆς σοφῆς ὑμῶν γνώμης, διὰ δύο N θὰ γράφω. (¹)

4) «**Ἀνδραδῖς** (γράφ. **Ἀνδραβιάα**)». Πρὶν ὁ κ. Πολίτης θελήσῃ νὰ διορθώσῃ τὸ μέγα τοῦτο καὶ θανάσιμον τῆς γεωγραφίας μου ἀμάρτημα, ὥφειλε προηγουμένως νὰ διορθώσῃ τὴν ὑπὸ φοβεράς ἀμαθείας κατεχομένην Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ἥτις ἐν τῇ ἐπισήμῳ ἀπογραφῇ τῶν κατοίκων τοῦ κράτους κατὰ τὸ 1889 [σελ. 63] ἀναγράφει τὴν κώμην ταύτην ΑΝΔΡΑΒΙΣ, διέταξε δὲ

(1) Μετὰ τὴν ἐν τῇ ἐγκρίτῳ Ἐφημερίδι τῶν Συζητήσεων δημοσίευσιν τῆς παρατήρησεως ταύτης ἤκουσα παρὰ φίλων, ὅτι παρεμόρφωσα αὐτήν, διότι ὁ κύριος Πολίτης ἐννοεῖ, γράφων τὴν ἀνωτέρω φράσιν, «ὅτι ὑπὸ M. κατὰ κανόνα γράφεται πάντοτε δι' ἑνὸς N.» Πιθανὸν ὁ κύριος Πολίτης νὰ ἔχῃ δίκαιον, ἀλλὰ νομίζω, ὅτι ἀφοῦ ἤθελε νὰ διορθώσῃ τὴν δι' ἑνὸς N γραφὴν τῆς Πελοποννήσου, ἡδύνατο νὰ ᾔνε σαφέστερος καὶ νὰ γράψῃ «Πελοπόννησος, γρ. ΠελοπόνΝΗΣΟΣ, διότι ὀρθότερα ἡ γραφὴ», ὅπως ἔπραξε καὶ διὰ τὸ Κολοσσαῖον γρ. Κολοσσαῖον κτλ. Δὲν συνεβίβω δὲ νὰ παραμορφώσω, ἀλλὰ λέγω πάντοτε τὴν ἀλήθειαν, ἔστω καὶ πρὸς ζημίαν μου.

καὶ ἡ ταχυδρομικὴ σφραγὶς τῆς κόμης ταύτης νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα «Ἀνδραβίς» καὶ οὐχὶ «Ἀνδραβίδα», ὅπως λέγομεν «Μανωλάς» (οὐχὶ—άδα) καὶ «Ἀμαλιάς» (οὐχὶ—άδα). Ἐφ' ὅσον τὰ «ἐπίσημα τῆς Κυβερνήσεως βιβλία» οὕτω ἀναγράφουσι τὰ ὀνόματα ταῦτα, οὕτω καὶ ἐγὼ θ' ἀναγράφω ταῦτα ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου, ἔστω καὶ ἐσφαλμένα κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κυρίου Πολίτου, διότι δὲν μαὶ ἐπιτρέπεται νὰ τὰ μεταδιχαπτίσω.

5) «**Ἄλτυος** (γρ. **Ἄλτεως**)». Ἐν τοῖς λεξικοῖς εὐρίσκω, ὅτι τὸ τριτόκλιτον τοῦτο ὄνομα κλίνεται **Ἄλτις**, γεν. **εὼς** καὶ **Ἄλτις**, γεν. **Ἄλτιος**. Εἰ καὶ τοῦτο εἶνε σφάλμα τοῦ ἀντιγραφέως, ἔχοντος τὴν κακὴν συνήθειαν τὸ ε νὰ γράφῃ ὅμοιον πρὸς τὸ υ, δέχομαι τὴν παρατήρησιν ἀγογγύστως καὶ κλίνω τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τὸν πέλεκυν τοῦ φοβεροῦ υ, ὅπερ τοσοῦτο ἐπεβά-
ρυνε τὰ σφάλματα τῆς γεωγραφίας μου.

6) «**Κόλπος Πολυκάστρου**» (Policastro), γρ. *Παλαιο-κάστρου*, ἐξ οὗ παρεφθάρη παρ' Ἰταλοῖς τὸ ὄνομα). Φοβερόν καὶ τοῦτο ἁμάρτημα, ὅπως δ' εὐχαριστήσω τὸν κ. κριτὴν, ἔδωκα εἰς τὸν κόλπον τὸ ὄνομα **Πηλαιοκάστρου**, διατρέχω ὅμως τὸν κίνδυνον βραδύτερον νὰ κακισθῶ ὑπὸ ἄλλου τινος κριτοῦ διὰ τὴν μετονομασίαν ταύτην.

7) «**Ὁ Νεμέας**» (ἡ **Νεμέα**, διότι κατὰ θηλυκὸν γένος ἐκφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ ποταμοῦ, τοῦ ὀρίζοντος τὸ πάλαι τὴν *Σιευωνίαν* καὶ τὴν *Κορινθίαν*. Ἐπρεπε δὲ νὰ προστεθῇ καὶ τὸ σημερινὸν ὄνομα αὐτοῦ «**ποτάμι τοῦ Κουτσομαδιοῦ**»). Δίκαιον μέγα ἔχει ὁ κ. Πολίτης λέγων, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ποταμοῦ τούτου ἐκφέρεται κατὰ θηλυκὸν γένος: «**ἡ Νεμέα**», καὶ εὐγνω-
μονῶ αὐτῷ διὰ τὴν παρατήρησίν του ταύτην· ἐθεώρησα ὅμως πε-
ριττὸν νὰ προσθέσω καὶ τὸ σημερινόν του ὄνομα, διότι τότε ἔπρεπε διὰ πᾶν ποτάμιον καὶ ρυάκιον τῆς Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας νὰ πράξω τὸ αὐτό.

8) «**Ἀθesis**» (σ. 144, γρ. *Ἀθησίνας, Ἀτισὼν ἢ Ἀταγίς*). — Ὁ κύριος Πολίτης, φαίνεται μοι, ὅτι δὲν ἔχει δίκαιον διὰ τὸν ἐξῆς λόγον. Ἐν μὲν τῷ λεξιλογίῳ τοῦ Στράβωνος ἐκδοσις Müller (τομ. Β' σελ. 748) ἀναγινώσκω τὰ ἐξῆς: *Atagis, Ἀταγίς (al. Athesis, Etsch) Rætiae fl. cum Isara (Eisach) confluens in Adrium exit, 172, 23 Cf. v. Isara*. Ἐν δὲ τῷ κειμένῳ τόμ. Α', σελ.

172, 23 « Ὑπέρκειται δὲ τῶν Κάρνων τὸ Ἀπέννινον ὄρος, λίμνην ἔχον ἐξείσαν εἰς τὸν Ἰσάραν ποταμὸν, ὃς παραλαβὼν Ἀταγιν ἄλλον ποταμὸν εἰς τὸν Ἀδρίαν ἐκβάλλει. Ἐκ δὲ τῆς αὐτῆς λίμνης καὶ ἄλλος ποταμὸς εἰς τὸν Ἰστρον ρεῖ καλούμενος Ἀτησινός». Ὡστε, κύριε κριτά, ἄλλος εἶνε ὁ Ἀταγίς ἢ Ἀθεσις, ὁ νῦν Etsch, καὶ ἄλλος ὁ Ἀτησίνος ἢ Ἀτησινός, ἐπομένως τὸ ὄνομα Athesis, ὅπερ ὁ κύριος Κουμανούδης ἐν τῷ λεξικῷ του Ἀθεσις μεταφράζει, δὲν εἶνε ἐσφαλμενον ὄνομα, ἀλλ' ὀρθότατον, καὶ ἡμεῖς περιπίπτετε εἰς σφάλμα.

Περὶ τῶν ἄλλων ἐσφαλμένων ὀνομάτων « Ἀκαδημαίαν Γκυλφόρδου» (γρ. Ἴονιον Ἀκαδημαίαν), Ἀκρα (γρ. Ἀσκρα), Καραϊκὸν πέλαγος (γρ. πέλαγος τοῦ Κάρ), Βέρτοβα (Βερζοβά), (λάθος ἀντιγραφῆς· Βέρζοβα λέγεται ἐν τῇ ἀπογραφῇ τοῦ 1889, σελ. 40) καὶ Ὠγυλος (Αἶγιλα) (ἢ Αἰγιλία. Βλ. καὶ Geog. von Bursian τόμ. Β' σελ. 103, σημ. ὅτι παρὰ τινων τὰ Ἀντικύθηρα καλοῦνται καὶ Ὠγυλος), οὐδὲν ἔχω νὰ προσθέσω καὶ εὐχαριστῶ τὸν κύριον κριτὴν διὰ τὴν διδασκαλίαν του ταύτην.

γ') Ὅροι.

9) «Εὐχαρίστως παρετηρήσαμεν (λέγει ὁ κ. Πολίτης), ὅτι ὠηγούμενος ὑπὸ τῆς κατὰ τὸν προηγούμενον διαγωνισμὸν ἐκθέσεως τῶν κριτῶν, οὐ μόνον πολλὰ ἄλλα ἁμαρτήματα (τίνχ, κ. κριτά;) διώρθωσεν, ἀλλὰ καὶ τῶν γεωγραφικῶν ὄρων, τῶν ὑποδειχθέντων παρὰ τοῦ εἰσηγητοῦ ὡς ἐσφαλμένων (τίνων;) ἀντικατέστησέ τινας, ὧν καὶ ἄλλοτε ἐκ τῶν διαγωνισθέντων. Εὐκταῖον δ' εἶνε νὰ ἀπορρίψῃ ἐκ τῆς νέας ἐκδοσεως τῆς γεωγραφίας αὐτοῦ καὶ τοὺς ὑπολειφθέντας κακοζήλους ὄρους, οἷον ὕδροκρίτης, διζμελισμός».

Καὶ ἐγὼ ἐχάρην χαρὰν μεγάλην, ὅτι ὁ φίλος συνάδελφος ἠσθάνθη καὶ εὐχαρίστησιν τινα κατὰ τὴν ἀνιστάν ἀνάγνωσιν τῆς ἐμῆς γεωγραφίας, ἐν ᾗ πανταχοῦ σφάλματα ἀνεύρισκε, διότι αἰτία τῆς εὐχαρίστησεως ταύτης τοῦ κ. κριτοῦ ἦτο ὁ τοῦ 1888 εἰσηγητῆς τῶν γεωγραφικῶν, ὁ πανεπιστήμων ἐκείνος «Στράβων» τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ὁ φήμην εὐτυνειδήτου κριτοῦ καὶ διαπρεποῦς γεωγράφου, ἱστορικοῦ καὶ φιλολόγου κτησάμενος, ὁ κατασκευάσας

τοὺς «κρυσταλλοπήγας», τοὺς «ὀρόγκους» καὶ τὰς «ἐνορίας» (ἐκ-
κλησιαστικὰς καὶ ποταμίας!!). Κατὰ πόσον ὁ νέος οὗτος Στράβων,
ἦγουν ὁ πρῶην τραπεζίτης, νῦν δὲ πεπαυμένος καθηγητῆς κ. **Ν.**
Σπυροῦ, ἐπέτυχεν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἐκείνου, κατέδειξα διὰ
πλείστων ἀνασκευῶν ἐν τε τῷ περιοδικῷ «Προμηθεὶ» (1890—91
—92) ὡς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐπικριθείσῃ γεωγραφίᾳ, ἣν
ἐδημοσίευσεν κατὰ τὸ 1892. Δυστυχῶς πλείονα περὶ τοῦ ἀνδρὸς
τούτου δὲν μοι ἐπιτρέπεται νὰ γράψω ἐν τῇ παρούσῃ, διότι θ' ἀ-
ναγκασθῶ νὰ ἐξέλθω τῶν ὁρίων τῆς κοσμιότητος. Τοῦτο δὲ μόνον
προσθέτω ἐνταῦθα, ὅτι, ὡς ἐξάγω ἐκ τινων φράσεων, ἡ ἐκθεσις
τοῦ «Νέου Στράβωνος» ἐχρησίμευτε τῷ κυρίῳ Πολίτῃ ὡς ὁδηγὸς
πρὸς σύνταξιν τῆς σοφῆς αὐτοῦ κρίσεως.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τοὺς ὅρους «**ὕδροκρίτης**» καὶ «**δια-
μελισμός**», οὗς ὁ κύριος Πολίτης **κκοζήλους** ἀποκαλεῖ,
δηλῶ αὐτῷ, ὅτι μετὰ λύπης μου θὰ διατηρήσω αὐτοὺς ἐν τε τῇ
γεωλογίᾳ μου καὶ γεωγραφίᾳ, ἐφ' ὅσον δὲν εὐρίσκεται διαπρεπὴς
τις φιλόλογος καὶ συγχρόνως γεωλόγος, ὅπως κατασκευάσῃ ἄλλους
προσφεστέρους. Ἐνταῦθα δὲ προσθέτω, ὅτι τὸν μὲν ὅρον «ὕδρο-
κρίτης» κατεσκεύασεν τῇ παρακλήσει μου ἀξιότιμος συνάδελφος
καὶ φιλόλογος διαπρεπέστατος, ὁ κύριος **Γ. Μεστριώτης**, ἐπι-
τυχέστατα μεταφράσας τὴν λέξιν *Wasserscheide* (νεροχωρίστρα),
δι' ἧς δηλοῦνται τὰ ἐπὶ πολυκάμπτου γραμμῆς κείμενα ἀνώτατα
σημεῖα ἐξογκώματός τινος (π. χ. σειρᾶς ὀρέων) τῆς γήινου ἐπιφα-
νείας, ἣτις χωρίζει τὰ ὄμβρια ὕδατα κατὰ δύο διευθύνσεις, ὅπως
χωρίζει ταῦτα ἡ ἀνωτάτη γραμμὴ στέγης τινὸς κατὰ τὰς δύο
τῆς οἰκίας πλευράς.

Τὸν ἄλλον δὲ ὅρον «**διμελισμός**» (ὀριζόντιος καὶ κάθετος)
(*Horizontale und vertikale Gliederung*) κατεσκεύασεν ὁ ἀείμνη-
στος διδάσκαλός μου καὶ θεῖος **Πρ. Μητσόπουλος**, ὅστις
καὶ φιλόλογος καὶ γεωλόγος ἦτο. Περιττὸν δὲ ν' ἀναπτύξω ἐν-
ταῦθα, διατί ἡ λέξις *Gliederung* πρέπει «διμελισμός» νὰ μεταφρά-
ζεται, διότι ἀρκοῦσιν ὅσα ἤδη ἐξέθηκα ἐν τῇ σελίδι 7 τῆς ἀνα-
σκευῆς μου ταύτης. Τοσοῦτο δὲ προσφεύεστατα συνετάχθη ὁ ὅρος
οὗτος, ὥστε εἰμὶ βέβαιος, ὅτι εὐχαρίστως καὶ προθύμως ἤθελεν
ἀποδεχθῆ αὐτὸν καὶ ὁ κύριος Πολίτης, ἂν ἦτο καὶ ὀλίγον γνώστης
τῆς γεωλογίας· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ κύριος συνάδελφος δὲν θὰ

ἐκηρύσσεται κατ' αὐτοῦ πολέμιος, οὐδὲ θά ἡσθάνετο ἀπέχθειαν ὁμοίαν πρὸς ἐκείνην, ἣν ἡσθάνθη τῷ 1888 ὁ «Νέος Στράβων», ὅστις τὴν τερατώδη αὐτοῦ ἔκθεσιν συνέταξε μετὰ στόμφου καὶ δασκαλικῆς ἐλαφρότητος, λησμονήσας ὅτι ἡ ἀλήθεια δὲν κρύπτεται.

Τέλος προσθέτω ἐνταῦθα καὶ τὸ ἐξῆς· Ἀφοῦ τοὺς δύο τούτους ὅρους εὐρίσκει ὁ κ. **Πολίτης κακοζήλους**, διατί δὲν λαμβάνει τὴν καλωσύνην νὰ κατασκευάσῃ ἄλλους προσφυστέρους, ὅπως θαυμάσωμεν οὐ μόνον τὴν ἀλάθητον αὐτοῦ κρίσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν δεινότητα περὶ τὴν κατασκευὴν «γεωλογικῶν ὅρων»; Μετὰ λύπης μου ὅμως παρατηρῶ, ὅτι ὁ **Νέος Στράβων**, ὅστις ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐκθέσει του μετὰ τοσαύτης εὐχερείας ἐχάλκευσε γεωλογικοὺς καὶ γεωγραφικοὺς ὅρους, ἐδείχθη καὶ κατὰ τοῦτο ὑπέρτερος τοῦ κ. Πολίτου, μεταφράσας τὸ μὲν *Wasserscheide*, ἡγουν τὴν «νεροχωρίστραν» **μεθύδριον** (!!), τὸ δὲ *Gliederung* **διάπλασιν** (!!)

δ') Ἀρχαιολογικὰ ἁμαρτήματα.

Δηλώσας ἐν τοῖς ἡγουμένοις ὑπὸ τίνα τύπον συνέταξα τὴν γεωγραφίαν μου ταύτην, ὀφείλω ἐνταῦθα νὰ προσθέσω, ὅτι ἐγώ, ὁ περὶ τὴν φυσιογνωσίαν ἀσχολούμενος, σμικρὸν φέρω ἐφόδιον ἀρχαιολογικῶν γνώσεων καὶ ἐπομένως ἀδυνατῶ νὰ παραβληθῶ πρὸς τὸν κ. Πολίτην, δεινὸν ἀρχαιοδίφην. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν συνέταξα «ἀρχαιολογικὴν ἢ ἱστορικὴν τοπογνωσίαν», οὐδὲ «ὁδηγὸν ὁδοιπόρου», ἀλλὰ **φυσικὴν καὶ πολιτικὴν γεωγραφίαν**, συμφώνως πρὸς τὸ πρόγραμμα τοῦ ὑπουργείου, οὐδόλως φοβοῦμαι τὸ μέγεθος καὶ τὸν ὕγκον τῶν ἀρχαιολογικῶν καὶ μυθολογικῶν γνώσεων τοῦ κυρίου συναδέλφου, οἵτινες ἀποτελοῦσι «λίαν ἐπουσιῶδες τῆς ἐπιστημονικῆς γεωγραφίας θέμα», δύνανται δὲ καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ λείψωσιν, ὅταν ὁ χῶρος δὲν ἐπαρκῇ. Ὁ κύριος ὅμως Πολίτης, λησμονήσας τὸν κύριον τῆς γεωγραφίας σκοπόν, ἀπήτησεν ἐν τῇ «χωρογραφίᾳ τοῦ Ἑλλην. Βασιλείου» νὰ περιλάβῃ ὅλον κληρον τὸν ὁδηγὸν τοῦ *Baedecker*, ὃν ἴσως εἶχεν ἐνώπιόν του, ὅταν ἐβασάνιζε τὰς ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου ἀναγραφόμενας ἀρχαιολογικάς εἰδήσεις. Ἄν ἡ προκήρυξις τοῦ Σεβ. Ὑπουργείου ἀπῆται, αἱ

υποβληθησόμεναι πρὸς κρίσιν γεωγραφίαι νὰ ὦσιν «ἱστορικαὶ καὶ ἀρχαιολογικαί», τότε βεβαίως δὲν ἤθελον συμμετάσχει τοῦ ἀγῶνος, οὐδ' ἤθελον συγκρουσθῇ μετὰ τῶν κυρίων Πολίτου καὶ Λάμπρου, ἀσχολουμένων εἰς ἐπιστήμας ὅλως ξένας πρὸς τὴν «φυσιογνωσίαν», ἀλλ' ἤθελον ἀφήσει τὸ στάδιον ἐλεύθερον εἰς τοὺς ἄλλους. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἔγινε τοῦτο.

Ἵνα μὴ ὅμως νομίση ὁ ἀναγνώστης, ὅτι εἰς ἀσύγγνωστα περιέπεσα σφάλματα, ἀνάξια παντὸς Ἑλλήνος λογίου, θέλω παραθέσει ἐν τοῖς ἐξῆς ἀπάσας τὰς ἀρχαιολογικὰς τοῦ κυρίου Πολίτου παρατηρήσεις, ἵνα κρίνῃ κατὰ πόσον αὐταὶ δύνανται νὰ καταβάσωσι τὴν ἀξίαν τοῦ πονήματός μου.

10) «Μεταξὺ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει (λέγει ὁ κ. Πολίτης) ἀρχαίων μνημείων ἀναφέρει τὰ ἐξῆς : **«Τὰ προπύλαια καὶ ἡ πινακοθήκη»** · ἀλλὰ ἡ πινακοθήκη (παρατηρεῖ ὁ κ. κριτῆς) εἶνε μέρος τῶν προπυλαίων» . . . Ὡστε δὲν ἔπρεπε νὰ εἶπω τι περὶ πινακοθήκης, διότι περιττὸν τοῦτο, ἐπειδὴ τὰ προπύλαια κατὰ τὸν κριτὴν ἔχουσι πάντοτε πινακοθήκας. Ἐκ τῆς παρατηρήσεως ταύτης εἰς φοβερὸν εὗρέθην δίλημμα, διότι ὁ Πολίτης κρίνων, λέγει μόνον «τί δὲν θέλει», δὲν λαμβάνει ὅμως καὶ τὴν καλωσύνην νὰ εἶπῃ καὶ «τί θέλει», ὅπως φωτίσῃ διὰ τοῦ ἀπλέτου φωτὸς τῆς σοφίας του καὶ ἡμᾶς τοὺς ἐν σκοτίᾳ εὕρισκομένους. Ἐγὼ δυστυχῶς οὐδὲν ἠδυνήθην νὰ ἐννοήσω ἐκ τῆς παρατηρήσεως ταύτης, μετέτρεψα δὲ τὴν φράσιν, ὅπως ὑπακούσω εἰς τὸ ὑπουργικὸν ἐγγράφον. «Τὰ προπύλαια μετὰ τῆς πινακοθήκης». Ἄν ὅμως ὁ σοφὸς κριτὴς καὶ δεινὸς ἀρχαιοδίφης κ. Πολίτης ἤνοιγε τὸν **Πυρρῶν** (1,22) θὰ ἀνεγίνωσκε τὰ ἐξῆς : «τῶν δὲ προπυλαίων ἐν δεξιᾷ Νίκης ἐστὶν Ἀπτέρου ναὸς . . . Ἔστι δὲ ἐν ἀριστερᾷ τῶν προπυλαίων οἶκημα ἔχον γομφίον» (δηλ. ἡ πινακοθήκη). Ὡστε, σοφὲ συνάδελφε, κάλλιστα εἶχε καὶ ἡ φράσις ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου «τὰ προπύλαια καὶ ἡ πινακοθήκη».

11) «Ὁ Πύργος τοῦ **Κυρρῆστου** (Αἰόλου), γράφ. τὸ ὠρολόγιον τοῦ Κυρρῆστου (τὸ κακῶς ναὸς τοῦ Αἰόλου ἢ Πύργος τῶν ἀνέμων λεγόμενος). Τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κυρίου κριτοῦ ἐξετέλεσα, ὅσον ὁ χῶρος επέτρεπε. ,

12) «**Σημειώτέον** δ' ὅτι (ἐξακολουθεῖ ὁ κ. Πολίτης) ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν ἀρχαίων μνημείων τῶν Ἀθηνῶν παραλείπονται αἱ

τόποι τοῦ **Κερκυραίου**, ἢ στοὰ τῶν **Γιγάντων**, τὸ **Παναθηναϊκὸν στάδιον**, αἱ **πανάρχαιαι οἰκίσσεις** καὶ τόποι ἐν τοῖς **λόφοις τῆς Πενυκός**, τῶν **Νυμφῶν** κτλ.». Ὁ ἀναγνώστης ἐνταῦθα βλέπει, ὅτι ὁ κριτὴς μου ἐπῆρε, κατὰ τὸ λεγόμενον, τὸν **κατήφορον**, καὶ διὰ τῆς παρατηρήσεώς του ταύτης καταπροδίδεται, ὅτι ἐλησμόνησε τὸν σκοπὸν τῆς γεωγραφίας. Ἀπαιτεῖ ἐν στοιχειωδεστάτῳ γεωγραφικῷ πονήματι, προσωρισμένῳ δι' ἐννεατεῖς μαθητάς τοῦ ἑλλήν. σχολείου νὰ περιγράψω τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων τοπογραφίαν καὶ νὰ μὴ παραλείψω οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἀρχαῖον ἐρείπιον. Ἄν διὰ τοιαύτας παραλείψεις ἀπορρίπτεται ἡ γεωγραφία μου καὶ θεωρεῖται ὡς μὴ καθαρεύουσα πλημμελημάτων, δὲν λυποῦμαι, διότι δὲν συνέγραψα, οὐδὲ δύναται νὰ συγγράψω τὴν ἀρχαιολογικὴν τοπογραφίαν τῶν Ἀθηναίων. Κατ' ἐμὴν γνώμην, ὅσα περὶ τῶν ἀρχαίων μνημείων τῶν Ἀθηναίων ἔγραψα εἶνε ἀρκετά.

13) «**Λεπενοῦ** κόμη μικρὰ παρὰ τὴν ἀρχαίαν Στράτον» (σελ. 68 τοῦ χειρογράφου μου).— Σὲ ἐρωτῶ, ἔντιμὲ ἀναγνώστα, εἰπὲ εἰλικρινῶς, ἔχει τι κακὸν ἡ φράσις αὕτη; δὲν κεῖται ἡ νῦν ὑπάρχουσα καὶ «**ζῶσα**», οὕτως εἰπεῖν, κόμη Λεπενοῦ παρὰ τὴν ἀρχαίαν Στράτον, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀπέχει (διὰ τοῦ διαστήτου) μόλις περὶ τὰ 4 χιλιόμετρα (1 ὥρ. ὁδοιπορικὴν), ὅσον δηλ. ἀπέχουσι τὰ Πατήσια τῆς Ἀκροπόλεως; Φαντάζεσαι, ὅτι δυνάττον νὰ ὑπάρχωσιν ἄνθρωποι, δυνάμενοι νὰ κακίσωσι καὶ τὴν ὀρθοτάτην ταύτην φράσιν; — Μάλιστα, ὑπάρχουσιν. Ὁ κύριος Πολίτης, ἀναστρέφων τὴν νέαν, τὴν καθ' ἡμᾶς γεωγραφίαν, εἰς ἀρχαίαν καὶ λησμονῶν, ὅτι ὁ λόγος περὶ Λεπενοῦς, τῆς πρωτεύουσας τοῦ δήμου Στράτου, παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: «**Ἡ Στράτος** ἔκειτο παρὰ τὸ Σουροβίγλι, ἡ δὲ Λεπενοῦ κεῖται πολὺ βορειότερον τοῦ χωρίου τούτου». Ὁ ἀναγνώστης μόνος ἅς χαρακτηρίσῃ τὴν παρατήρησιν ταύτην, ἣν ἐγὼ δὲν ἠδυνήθην νὰ κατανοήσω. Παρετήρησα ὅμως, ὅτι ὁ κ. Πολίτης, ὅστις εἶχεν ἴσως ὡς ὁδηγὸν τὸν Baedeker, δὲν γινώσκει ὀρθῶς τὰ περὶ «**Στράτου καὶ Σουροβιγλίου**», ἔπρεπε δὲ νὰ τὰ γινώσκῃ, διότι εἶνε καὶ ἀρχαιολόγος. Ἡ Στράτος, κύριε Πολίτα, δὲν κεῖται ΠΑΡΑ τὸ Σουροβίγλι, ἀλλὰ τὸ Σουροβίγλι «**κεῖται ΕΝ Τῇ** περιοχῇ τῆς ἀρχαίας Στράτου». Ἄν τις ἀμφιβάλλῃ, ἅς λάβῃ εἰς χεῖρας τὴν *Geographie von Griechenland* τοῦ Conrand

Boursian, τόμ. Α', καὶ εἰς τὸ τέλος ταύτης θὰ εὔρη σχεδιογραφήματα ἀρχαίων πόλεων, ἐν οἷς καὶ τὸ τῆς Στράτου (πίναξ 6'). Ἐν αὐτῷ θὰ ἴδῃ, ὅτι «τὸ Σουροβίγλι κεῖται ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας Στράτου πρὸς τὰ νότια αὐτῆς, παρὰ τινα πύλην». Καὶ ὁ Baedeker ὁρθῶς τοποθετεῖ τὸ Σουροβίγλι, λέγων τὰ-ἐξῆς (σελ. 18. 1883): «Ἐπὶ τῇ ὁδῷ ταύτῃ (τῇ ἐξ Ἀγρινίου εἰς Λεπενοῦ ἀγοῦσῃ) παρὰ τὴν δυτικὴν ὄχθην τοῦ Ἀχελώου, ὅν πρέπει νὰ διέλθῃ τις (περίπου 1 μέτρ. βάθους) κεῖται εἰς ἀπόστασιν $2\frac{1}{2}$ ὥρων ἀπὸ τοῦ Ἀγρινίου τὸ ἐλεεινὸν βλαχοχώριον Σουροβίγλι META τῶν ἐρείπιων (mit den Ruinen) τῆς ἀρχαίας πρωτεύουσος τῆς Ἀκαρνανίας Στράτου κτλ.». Δὲν κεῖται δὲ πολὺ βορειότερον ἢ Λεπενοῦ τῆς ἀρχαίας Στράτου, ἀλλὰ μόλις, ἐπαναλαμβάνω, 4 χιλιόμετρα, καὶ οὐχὶ βορειότερον, ἀλλὰ (διὰ τῆς πυξίδος) πρὸς τὰ ΒΔ (βλ. τὸν χάρτην τοῦ Κεϊπερτ καὶ τὸν τοῦ γαλλικοῦ ἐπιτελείου).

14) «Πρὸς Ν. ταύτης (τῆς Ἀνδριτσαίνης) κεῖνται τὰ ἐρείπια τῆς Φιγαλίας καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἐπικουρείου Ἀπόλλωνος, ἔργου τοῦ Ἰκτινίου.» — Διὰ νὰ φανῶ ἀρεστὸς εἰς τοὺς Ἕλληνας κριτὰς τῶν γεωγραφικῶν, προσέθεσα καὶ τὴν ἀρχαιολογικὴν ταύτην σύντομον πληροφορίαν, οὐδέποτε φαντασθεῖς, ὅτι ἤθελε παραβληθῇ μετ' αὐστηρότητος πρὸς τὸν Baedeker (σελ. 302) καὶ κακισθῇ ὑπὸ τοῦ κυρίου κριτοῦ, διότι δὲν ἀνέφερον ἀκριβῶς καὶ πόσας ὥρας καὶ χιλιόμετρα ἀπέχουσι τὰ ἐρείπια ταῦτα τῆς Ἀνδριτσαίνης. Ὁ κύριος Πολίτης παρατηρεῖ τὰ ἐξῆς: Ὁ ναὸς ἀπέχει τῆς Ἀνδριτσαίνης $2\frac{1}{2}$ ὥρας, τὸ δὲ χωρίον **Παύλιτσα**, ὅπου τὰ ἐρείπια τῆς Φιγαλίας (γρ. κ. Πολίτα ΦιγαλΕΙΑΣ, διότι ὀρθοτέρα ἢ γραφή), ἀπέχει τοῦ ναοῦ $3\frac{1}{2}$ ὥρας. Κεῖται δὲ ἡ Φιγαλία ΝΔ τῆς Ἀνδριτσαίνης» (ἀκριβῆς μετάφρασις ἐκ τοῦ Baedeker). «Ἀκατανόητον» σύστημα κριτικῆς! — Διὰ νὰ κρίνῃ ὁ ἀναγνώστης κατὰ πόσον ἔχει δίκαιον ὁ ἀξιότιμος κριτής μου, τὸν παρακαλῶ νὰ λάβῃ εἰς χεῖρας διαβήτην, πυξίδα καὶ γεωγραφικὸν χάρτην καλόν. Ἐγὼ ἔχω ἐνώπιόν μου τὸν τοῦ κ. Φιλιψῶνος, ὅστις εἶνε ὁ νεώτατος καὶ ἀκριβέστατος τῶν ἄχρι τοῦδε ἐκδοθέντων. Ἐν αὐτῷ θὰ εὔρη, ὅτι ἡ μὲν Ἀνδρίτσαίνα ἔχει ἀνατολικὸν μῆκος ἀπὸ τῶν Παρισίων 19°, 34', 30'', ἀκριβῶς δὲ πρὸς νότον ταύτης, εἰς ἀπόστασιν $5\frac{1}{2}$ χιλιομέτρων (πολὺ ἐγγύτερον τοῦ Πειραιῶς), κεῖνται τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ, τὰ δὲ ἐρείπια τῆς Φιγαλείας, παρὰ τὴν

ὁποῖαν τὸ χωρίον *Παύλιτσα*, ἔχουσιν Α. Μ. 19°, 30' 4" καὶ ἀπέχουσι τῆς Ἀνδριτσαίνης 9 περίπου χιλίω. Ὡστε ἡ Φιγαλεία κείται 4¹/₂, πρῶτα τῆς μοίρας λεπτά δυτικώτερον τῆς Ἀνδριτσαίνης, ποσὸν ἐλάχιστον διὰ τὸν προσανατολισμὸν, καὶ ἐπομένως οὐχὶ πρὸς τὰ ΝΔ, ὡς θέλει ὁ κ. Πολίτης, ἀλλὰ 4¹/₂, τῆς μοίρας δυτικώτερον. Ἐκ τούτων συνάγομεν ἀλανθάστως, ὅτι οὐδὲν τὸ παράτυπον καὶ ἐσφαλμένον εἶχεν ἡ φράσις ἐν τῷ κειμένῳ, «ὅτι πρὸς Ν. τῆς Ἀνδριτσαίνης κεῖνται τὰ ἐρείπια τῆς Φιγαλείας κτλ.». Ὁ σοφὸς ὁμῶς κριτὴς εὔρε καὶ ταύτην ἐσφαλμένην, διότι ἐπεθύμει ἴσως νὰ γράψω «ὁδηγὸν διὰ τοὺς δικαστικούς κλητῆρας, ὅπως χρησιμεύῃ διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν ὁδοιπορικῶν ὥρων τῶν μαρτύρων τοῦ κακουργοδικείου».

15) (Σελ. 83 χειρογρ. σελ. 53 τυπ.) «*Λεβέτσοβα*, παρὰ τὴν ὁποῖαν ἔκειντο αἱ *Κροκέαι* (γράφει, λέγει ὁ κ. Πολίτης, *Κροκεαί*, ἐνῷ λέγεται κατὰ τὰ λεξικά μας καὶ *Κροκέαι*) μετὰ τοῦ ἀγάλματος τοῦ *Διὸς Κροκεάτα*, ἐξορύσσεται δὲ λίθος πράσινος *κροκεάτης καλούμενος*». Ἴδου ὁ κύριος Πολίτης τί παρατηρεῖ εἰς τὴν λίαν συνεπτυγμένην ταύτην πρότασιν. » Ἡδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι πρόκειται περὶ ἀγάλματος σωζομένου(!). τίς ἡ χρεία νὰ μνημονευσθῇ τὸ *ἄγαλμα* τοῦ *Διὸς Κροκεάτα*, ὅπερ οὐδὲν εἶχε τὸ ἐξαιρετικόν, τὸ ἀναφέρει δ' ἀπλῶς ὁ *Παισανίας* (Γ' κα' κ) ὡς τόσα ἄλλα ἀγάλματα ἐν ταῖς ἀρχαίαις πόλεσιν; — Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἐμνησθην, ὅταν ὁ κριτὴς ἔχῃ ὅλως διάφορον ἰδιοσυγκρασίαν, ἀνὰ πᾶν βῆμα δύναται ν' ἀνευρίσκῃ σφάλματα καὶ νὰ ἐκλαμβάνῃ τὰς φράσεις ὡς αὐτὸς θέλει. Ἐγὼ προσθέτω, ὅτι τὸ *ἄγαλμα* τοῦ *Διὸς Κροκεάτα* τοῦτο τὸ ἐξαιρετικὸν ἔχει, ὅτι πιθανῶς νὰ ᾔτο κατεσκευασμένον ἐκ τοῦ *κροκεάτου* λίθου, ὃν ἐσφαλμένως ὁ *Παυσανίας* καλεῖ μάρμαρον (βλ. Geogr. ὑπὸ C. Bursiam, τόμ. Β. σελ. 106, σημ.) καὶ ὃν πορφυρίτην οἱ πετρογράφοι, οἱ δ' Ἱταλοὶ *Porfido verde antico* ἐνομάζουσι.

16) (Σελ. 90. τυπ. 57) «*Τίρυνς*, ἄλλοτε γεωργικὴ σχολή, παρὰ τὴν ὁποῖαν σώζονται πανάρχαια πελασγικὰ τεῖχη, κτισθέντα ὑπὸ *Κυκλώπων* τῇ ἐντολῇ τοῦ *Προίτου*». Ὁ κ. Πολίτης κατὰ τὴν συνήθειάν του παρατηρεῖ. «Τὰ τεῖχη δὲν κεῖνται (μάλιστα, κεῖνται) παρὰ τὴν γεωργικὴν Σχολήν, ἀλλὰ περιβάλλουσι τὴν προϊστορικὴν πόλιν *Τίρυνθα*, παρὰ τὴν ὁποῖαν κεί-

ται ἡ γεωργικὴ σχολή. Ἀντὶ δὲ ν' ἀναφέρῃ τὸν περὶ τῶν μυθικῶν οἰκοδόμων τῶν τειχῶν μῦθον, ἦτο προτιμότερον νὰ μὴ παρέλθῃ ἀμνημόνευτον τὸ ἐν Τίρυνθι προϊστορικὸν μέγαρον». — Βλέπεις ἐκ τούτων, ἔντιμε ἀναγνώστα, ὅτι ὁ κ. Πολίτης νομίζει, ὅτι ἐξελέγχει ἀρχαιολογικὸν τι σύγγραμμα, καὶ ἀφοῦ ἀναστρέψῃ τὴν νέαν γεωγραφίαν εἰς ἀρχαίαν, ὡς ἔπραξε καὶ διὰ τὴν Λεπενού, εὐρίσκει σφάλματα καὶ παραλείψεις ἀπείρους καὶ ἀσυγγνώστους. Ἀλλὰ διατί, κύριε Πολίτα, νὰ μὴ ἀναφέρω τὸν περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῶν τειχῶν τούτων μῦθον, ἀφοῦ τὸν ἀναφέρει καὶ ὁ Bursian ἐν τῇ γεωγραφίᾳ του (τόμ. Β'. σελ. 41 καὶ 57); Ὁ λαὸς πιστεύει, ὅτι τὰ ἔκτισαν γίγαντες. Ὅπως δ' ὑπακούσω εἰς τὸ ὑπουργικὸν ἔγγραφον, ἀνέστρεψα καὶ ἐγὼ τὴν νέαν γεωγραφίαν εἰς ἀρχαίαν καὶ ἔγραψα: «**Τίρυνς**, προϊστορικὴ πόλις, ἣν περιβάλλουσι πελασγικὰ τεῖχη καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ σῶζονται ἐρείπια παναρχαίου μεγάρου. Πλησίον ταύτης ὑπῆρχεν ἄλλοτε γεωργικὴ σχολή». — Ὅσα δὲ περὶ Ἀργούς λέγει ὁ κύριος Πολίτης, διὰ τὴν ἀπότομον μετάβασιν ἀπὸ τῆς παναρχαίας πόλεως εἰς τὸ γυμνάσιον καὶ τὰς φυτείας τοῦ καπνοῦ, ἔχει δίκαιον καὶ εὐγνώμων εἰμὶ αὐτῷ. Ἐπέφερα δὲ τὴν δέουσαν διόρθωσιν, χωρίσας τὴν ἀρχαίαν πόλιν τοῦ γυμνασίου καὶ τοῦ καπνοῦ.

17) » **Χαρβάτιον** (σελ. 92) χωρίον ἐπὶ τῆς εἰς Κόρινθον ἀγούσης σιδηρᾶς ὁδοῦ, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἀμαξιτὸς ὁδὸς ἄγει πρὸς τὰ ἐρείπια τῶν Μυκηνῶν, τῆς πατρίδος τοῦ Ἀγαμέμνονος, καὶ τὴν ἐπὶ λόφον κειμένην παναρχαίαν Ἀκρόπολιν. Ἐν αὐτῇ ἀνευρέθησαν ἐντὸς προϊστορικῶν τάφων διάφορα χρυσᾶ, ἀργυρᾶ καὶ ὀρειχάλκινα ἀγγεῖα, ξίφη κτλ. μεγίστης ἀρχαιολογικῆς ἀξίας, κατατεθέντα ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῷ μουσεῖῳ».

Καὶ τὸ χωρίον τοῦτο εὐρίσκων ἐσφαλμένον ὁ κ. Πολίτης, παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: «Ἐπὶ τῆς εἰς Κόρινθον ἀγούσης σιδηρᾶς ὁδοῦ κεῖνται τὰ «**Φέχτις**» (οὐχὶ κ. Π. κατὰ τὸ δρομολόγιον τῶν ἀμαξοστοιχιῶν) καὶ οὐχὶ τὸ «**Χαρβάτιον**» κείμενον ἐν **ΜΥΚΗΝΑΙΣ** (ἀπατᾶσθε, σοφὲ κριτὰ). Ὡφειλε δὲ ὁ συγγραφεὺς νὰ εἴπῃ ὀλίγας λέξεις περὶ τῶν Μυκηναίων τειχῶν (!), τοῦ ἐν τῇ ἀκροπόλει μεγάρου καὶ τῶν προϊστορικῶν οἰκήσεων καὶ τοῦ ἐν τῇ πόλει θηταιροῦ τοῦ «Ἀτρέως» καὶ τῶν ἄλλων παμπληθῶν (!) «**θολωτῶν τάφων**», καθὼς καὶ τοῦ πλησίον κειμένου «Ἡραίου».

Τοῦτο δὲ τοσοῦτο μάλλον, καθ' ὅσον ἀλλαχοῦ οὐ μόνον τῶν τει-
χῶν τῆς «Τίρυνθος» μνημυνεύει, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν «Σπάτα» τά-
φῳ (σελ. 38) καὶ τοῦ θησαυροφυλακίου (γρ. λέγει, θησαυροῦ ἢ
τάφου) τοῦ Μινύου (σελ. 40). Ἐπίσης δὲν ἀναφέρει τοὺς ἀλλα-
χοῦ τῆς Ἑλλάδος προϊστορικοὺς τάφους ἢ τοῦλάχιστον μόνον
τοὺς θολωτοὺς (!!!)»

Ἐνταῦθα βλέπεις, ἀναγνώστα, ὅτι ὁ σοφὸς ἀρχαιοδίφης κύριος
Πολίτης «ἐπῆρε τὸν κατήφορον», ὅστις λησμονῶν, ὅτι
«συνέγραψα φυσικὴν καὶ πολιτικὴν γεωγραφίαν διὰ τὴν πρώτην
τάξιν τοῦ Ἑλλην. σχολείου», ἐν ἣ παραθέτω καὶ τινὰς ἀξίας λό-
γου ἀρχαιολογικὰς εἰδήσεις, ἀπαιτεῖ νὰ συγγράψω ὁλόκληρον «ἀρ-
χαιολογικὸν συναξάριον» καὶ νὰ μεταφράσω τὸν Baedecker, ὃν
ἴσως εἶχεν ἐνώπιόν του, ὅταν συνέγραψε τὴν ἄνω σοφὴν αὐτοῦ ἐκ-
θεσιν. Πάντα ταῦτα, ὅσα ἀπαιτεῖ ὁ κ. κριτὴς, εἶνε θέματα κεί-
μενα ἐκτὸς τῆς ἐπιστημονικῆς γεωγραφίας καὶ ἀνήκοντα εἰς «ἀρ-
χαιολογικὴν τοπογνωσίαν», ἐν ἣ δύναται νὰ γείνη λόγος περὶ
παντὸς ἐρειπίου καὶ ἀρχαίου «χαλάσματος», ὅπερ ἀπαντᾷ ἐν
Ἑλλάδι. Ἐνῷ δὲ τοιαύτας ἀνευρίσκει ἐλλείψεις ὁ κ. Πολίτης,
περιπίπτει αὐτὸς εἰς «σιδηροδρομικὸν ἀμάρτημα», λέγων, «ὅτι ἡ
σιδηροδρομικὴ στάσις δὲν καλεῖται Χαρβάτιον, ἀλλὰ ΦΙΧΤΙΑ».
Ἐπειδὴ δις ἐπεσκέφθην τὰ μέρη ταῦτα, θὰ ἐξηγήσω δι' ὀλίγων
τί συμβαίνει. Ὅδὸς ἀμαξιτὸς εὐθεῖα, πρὸ 3 περίπου ἐτῶν στρω-
θεῖσα, ἄγει ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν ἄχρι τῆς σιδη-
ρᾶς ὁδοῦ τῆς εἰς Ἄργος ἀγούσης, ὅπου καὶ οἰκίσκος ἐκτίσθη, χρη-
σιμεύων ὡς σιδηροδρομικὴ στάσις. Ἐπειδὴ οὐδαμοῦ ἐκεῖ πλησίον
τῆς γραμμῆς ὑπῆρχε χωρίον τι, ἐνόμισα, ὅτι ἡ νέα αὕτη στάσις
ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ ἐγγυὲς κειμένου χωρίου «Χαρβατίου». ὅπερ
δὲν κεῖται ἐν Μυκῆναις, ὡς λέγει ὁ κύριος Πολίτης, ἀλλ' ἀπέχει
τούτων μίαν περίπου ὥραν. Ἴνα βεβαιωθῶ, ἂν ὁ κύριος κριτὴς
ἔχῃ δίκαιον, ἠγόρασα τὸ δρομολόγιον τῶν ἀμαξοστοιχιῶν τῶν
σιδηροδρόμων τῆς ΠελοποΝΝήσου (29 Μαΐου 1894) καὶ ἐν αὐτῷ
εὔρον, ὅτι ἡ στάσις αὕτη καλεῖται ἐπισήμως ΜΥΚΗΝΑΙ, οὐδαμοῦ
δὲ εὔρον τὴν στάσιν «ΦΙΧΤΙΑ». Ὡστε ὁ κύριος Πολίτης θέλων
νὰ διορθώσῃ ἄλλον, ἐνέπεσεν αὐτὸς εἰς σφάλμα, ὅπερ διὰ κριτὴν
γεωγράφον εἶνε ἀσυγχώρητον. Ἐπίσης εἰς σφάλμα ἀσύγνωστον
περιπίπτει ὁ κύριος Πολίτης, λέγων, «ὅτι τὸ Χαρβάτιον κεῖται

ἐν Μυκήναις», καὶ ἂν δὲν πιστεύῃ ἐμέ, ἐπισκεφθέντα τὰ μέρη ταῦτα, ἃς ἀναγνώσῃ, τὸν παρακαλῶ, τὸν ὁδηγὸν τοῦ Baedeker (1883), ὅστις ἐν σελ. 241 λέγει τὰ ἐξῆς. «Ἐν Χαρβατίῳ κατοικεῖ ὁ φύλαξ τῶν Μυκηναίων ἀρχαιοτήτων, ὅστις συνήθως ὁδηγεῖ τοὺς ξένους εἰς τὰ ἐρεῖπια τῆς πόλεως καὶ τοὺς καλουμένους θησαυροὺς ἄνοδος καὶ ἐπάνοδος περὶ τὰς 2 ὥρας». Τέλος ἃς ζητήσῃ πληροφορίας παρὰ τῆς γεν. ἐφορείας τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ θὰ μάθῃ, ὅτι ἀληθῆ λέγω.

18) Περὶ τῶν ἐν Παλαιᾷ Κορίνθῳ στηλῶν (γρ. στύλων) τῆς Χαλινίτιδος Ἀθηνᾶς ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω, ὅτι περιέπεσα εἰς σφάλμα, καθὼς ἐξηγήσαντός μοι τοῦ ὁδηγοῦ, ὅτε τῷ 1890 ἐπεσκέφθην τὸν Ἀκροκόρινθον καὶ τὰ ἐρεῖπια ταῦτα. Εἰλικρινῶς εὐχαριστῶ τὸν κύριον Πολίτην.

19) «Ἐν ταῖς περὶ Δήλου οὐδεμίαν κάμνει μνείαν τῶν ἐν αὐτῇ ἀρχαιοτήτων», παρατηρεῖ κατωτέρω ὁ κύριος κριτής, ἐξακολουθῶν κατὰ τὸ σύστημά του, νὰ νομίζῃ, ὅτι ἐπικρίνει «ἀρχαιολογικὴν τοπογραφίαν». Ἰνα ὅμως μὴ νομίσῃ ὁ ἐντιμος ἀναγνώστης, ὅτι οὐδὲν λέγω περὶ τῆς ὀνομαστῆς ἐν τῇ ἀρχαιότητι νήσου ταύτης, παραθέτω ὁλόκληρον τὸ κείμενον ἐκ τῆς γεωγραφίας μου, ὅπερ ἀρκεῖ διὰ μαθητὰς τῆς Α' τοῦ ἑλλην. σχολείου. «**Δῆλος** (5,1 □ χιλμ.), νῆσος πρὸς Α. τῆς Σύρου, ὀνομαστὴ εἰς τὴν ἀρχαιότητα διὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὴν ἐν αὐτῇ γέννησιν τούτου καὶ τῆς Ἀρτέμιδος». Ταῦτα ὅμως κατὰ τὸν κύριον Πολίτην δὲν ἀρκοῦσι, καὶ ἔπρεπε καὶ ἐνταῦθα ν' ἀναγράψω ὁλόκληρον «ἀρχαιολογικὸν συναξάριον».

20) «Πρὸς Α. τούτου (τοῦ Ἀγ. Γεωργίου) τὰ ἐρεῖπια τῆς Νεμέας». Πρὸς ταῦτα ὁ κύριος Πολίτης παρατηρεῖ «Πόλις ἀρχαία ὀνομαζομένη **Νεμέα**, ΟΥΔΕΠΟΤΕ ὕΠΗΡΞΕΝ, ἀλλ' οὕτω ἐκαλεῖτο ἡ χώρα ὅπου ἤγοντο τὰ Νέμεα. Τὰ ἐρεῖπια εἶνε λείψανα τοῦ ναοῦ». — Νομίζω, ὅτι ὁ κύριος κριτής δὲν ἔχει ἀπολύτως δίκαιον, διότι παρὰ Στράβωνι ἀπαντᾷ φράσις, ἥτις δὲν ἀποκλείει ὁλοσχερῶς καὶ τὴν ὑπαρξίν πόλεως ἢ συνοικισμοῦ τινος. Ἐν αὐτῷ (Στρ. γεωγρ. Βιβλ. Η'. Κεφ. ΣΤ'. ἐκδ. Müller τόμ. Α' Σελ. 324, στ. 34) ἀναγινώσκω τὰ ἐξῆς: «Κλεωναὶ δ' εἰσὶ πόλισμα ἐπὶ τῇ ὁδῷ κείμενον τῇ ἐξ Ἀργους εἰς Κόρινθον ἐπὶ λόφου περιοικουμένου πανταχόθεν καὶ τεττειχισμένου καλῶς, ὥστ' οἱ-

κείως εἰρησθαί μοι δοκεῖ τὸ εὐκτιμέναις Κλεωνάς. Ἐνταῦθα δὲ καὶ ἡ Νεμέα (πόλις, οἰκισμός, χώρα, ἄλσος ;) μεταξὺ Κλεωνῶν καὶ Φλιοῦντος καὶ τὸ ἄλσος, ἐνῶ καὶ τὰ Νέμεα συντελεῖν ἔθος τοῖς Ἀργείοις, καὶ τὰ περὶ τὸν Νεμεαῖον λέοντα μυθεύμενα, καὶ ἡ Βέμβινα κόμη». Ἐν τῷ λεξιλογίῳ δὲ τοῦ ἰδίου συγγραφέως (τόμ. Β', σελ. 864) εὐρίσκω τὴν ἐξῆς σημείωσιν : «Nemea, ἡ Νεμέα, Argolidis urbs; ejus situs, lucus, ludi; leo Nemeaeus; Bembina vicus». Ἐπίσης καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Meineke : «Nemea oppidum Argolidis 337». Ὡς πόλιν δὲ εὐρίσκω τὴν Νεμέαν καὶ ἐν τῷ χάρτῃ τοῦ Στράβωνος (VIII καὶ IX), μεταξὺ Κλεωνῶν καὶ Φλιοῦντος, ὡς καὶ ἐν τῷ νεωτάτῳ τοῦ Φιλιψῶνος. Ἐπίσης ὡς πόλιν τοποθετεῖ αὐτὴν ὁ Lange ἐν τῷ χάρτῃ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος (βλ. Geogr. Bursian, τόμ. Β'). Ὡστε, κύριε Πολίτα, ὑπῆρξε πόλις Νεμέα, ὑμεῖς δ' ἀπατάσθε, λέγοντες, ὅτι «οὐδέποτε ὑπῆρξε». Περὶ τούτου ἂς κρίνωσιν οἱ ἀρμόδιοι, ἐγὼ δέ, κύριε Πολίτα, ἀναγκάζομαι νὰ πιστεύσω τὸν Müller καὶ Meineke. οἵτινες καλοῦσι τὴν Νεμέαν «urbs» καὶ «oppidum», οὐχὶ δὲ ὑμᾶς.

Ἀλλὰ πῶς συμβαίνει, κύριε κριτά, ὑμεῖς, ὅστις τόσα πολλὰ περὶ Νεμέας γινώσκετε, νὰ περιπέσητε εἰς σφάλμα ἀσύγγνωστον διὰ σοφὸν γεωγράφον ; Πῶς ἡδυνήθητε, διὰ τίνων μηχανικῶν μέσων τὸ ἐξετελέσατε, νὰ μεταθέσητε τὴν Νεμέαν ὁλόκληρον, εἴτε πόλιν, εἴτε χώραν, μετὰ τοῦ ἄλσου τῆς, τοῦ ποταμίου τῆς Κουτσομαδιοῦ καὶ τῶν ἐρειπίων τῆς εἰς τὴν Ἀρχαδίαν, ἣν χωρίζουσιν ἀπὸ τῆς Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας ὁ τεράστιος ὄγκος τοῦ ὄρους τῆς Κυλλήνης (Ζίριας) καὶ τὸ Λύρκειον ; Ἰδοὺ τί λέγετε, σοφὲ γεωγράφε, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Falke, σελ. 135 :

«Ἦσαν δ' οἱ ἀγῶνες οὗτοι τὰ Νέμεα, τελούμενα ἐν Νεμέᾳ τῆς ΑΡΚΑΔΙΑΣ». (Bravo !).

Τὸ σφάλμα τοῦτο, εἴτε ὑμέτερον εἶνε, εἴτε τοῦ συγγραφέως, ὑμᾶς ἐπιβαρύνει κυρίως, ὅστις ὡς Ἑλλήν ἔπρεπε νὰ γινώσκητε, ὅτι ἡ Νεμέα κεῖται ἐν Ἀργολίδι καὶ ὅτι δὲν εἶνε εὐκόλος ἡ μετακίνησις χώρας τινὸς ἀπὸ τινος τῆς γῆς μέρους εἰς ἕτερον !

21) Ἡ Σίφνος ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἦτο διάσημος διὰ τὰ χρυσωρυχεῖα αὐτῆς καὶ τὰ πῆλινα ἀγγεῖα». Ὁ κ. Πολίτης παρατηρεῖ τὰ ἐξῆς : «ἐν Σίφνῳ κατασκευάζονται σήμερον πῆλινα ἀγγεῖα (ΤΣΟΥΚΑΛΙΑ), ἀλλ' ἡ βιομηχανία αὕτη ἦτο ἄγνωστος κατὰ τὴν

ἀρχαιότητα. (Ἦγνόνουν οἱ ἀρχαῖοι Σίφνιοι ἀπολύτως τὴν βιομηχανία τῶν **τσουκαλίων**; πόθεν τὸ γινώσκετε, κύριε κριτά;)
«Τότε δ' ἦσαν ὀνομαστὰ τὰ Σίφνια ἐπιτράπεζα σκεύη κατασκευαζόμενα ἐκ λίθου εὕρισκομένου ἐν τῇ νήσῳ, περὶ οὗ λέγει ὁ Θεόφραστος (περὶ λίθων ζ', 42), ὅτι ἦτο μαλακός, βωλώδης εὐκόλως τορνεύμενος.»—Τὴν κύριον Πολίτην εὐχαριστῶ διὰ τὴν ὀρυκτολογικὴν του ταύτην πληροφορίαν, ἣν θὰ ἔλαβεν ἐκ τῆς γεωγραφίας τοῦ Bursian (τόμ. Β', σελ. 480) καὶ ἐκ τῆς Technologie und Terminologie κατὰ τοῦ Hugo Blümner (τόμ. Ι', σελ. 66), ἐν αἷς ἀναφέρεται, ὅτι ἐν Σίφνῳ κατεσκευάζοντο ἐπιτράπεζα σκεύη ἐκ Topfstein (χυτρολίθου). Ὁ Θεόφραστος περὶ τῆς κατασκευῆς τούτων (περὶ λίθων 42) λέγει τὰ ἑξῆς: «καὶ ἐν Σίφνῳ τοιοῦτός τις ἐστὶν ὀρυκτὸς (λίθος) ὡς τρία στάδια ἀπὸ θαλάσσης, στρογγύλος καὶ βωλώδης, καὶ τορνεύεται καὶ γλύφεται διὰ τὸ μαλακόν· ὅταν δὲ πυρωθῇ καὶ ἀποβαφῇ ἐλαίῳ, μέλας τε σφόδρα γίνεται καὶ σκληρός· ποιοῦσι δ' ἐξ αὐτοῦ σκεύη τὰ ἐπιτράπεζα». Ἡ φράσις αὕτη δὲν ἀποκλείει καὶ τὴν κατασκευὴν ἀγγείων ἐκ πηλοῦ, ἔχοντος ὁμοιότητα φυσικὴν πρὸς τὸν «χυτρόλιθον», (βλ. γεωλογίας μου τόμ. Β', 83), ὅστις θεωρεῖται ὡς παραλλαγὴ πετρολογικὴ, κειμένη μεταξὺ «χλωριτικοῦ» καὶ «ταλκικοῦ» σχιστολίθου (ὀνόματα πετρωμάτων), διότι εἶνε συμπίλημα λεπίων **χλωρίτου καὶ τάλκη**. Ἴδου δὲ τί ἀνέγνων ἐν τῇ Real-Encyclopädie der Klass: Alterthumswissenschaften, von Aug. Pauly, σελ. 1213. «Ein Erwerbszweig der Siphnauer scheint, wie noch gegenwertig», die Töpferkunst gewesen zu sein». Ἦτοι «Κλάδος βιοτεχνικὸς τῶν Σιφνίων, φαίνεται, ὅτι ὑπῆρξεν, **ὅπως καὶ κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν**, ἡ κεραμικὴ», (βλ. καὶ Πλίνιον H. N. XXXVI, ὅστις περιγράφει λίθον ὅμοιον πρὸς τὸν τοῦ Θεοφράστου χυτρόλιθον). Ὡστε κατὰ τὸν Pauly ἐγίνωσκον οἱ Σίφνιοι τὴν βιομηχανίαν τῶν «τσουκαλίων», καὶ πρέπει νὰ ἐγίνωσκον αὐτήν, διότι ἐν ἀφθονίᾳ ἀπαντᾷ ἀγγειοπλαστικὴ γῆ ἐπὶ τῆς νήσου των, ἐξ ἧς κατεσκευάζον καὶ **τσουκάλια** (διατὶ ὄχι καὶ κεράμους καὶ πλίνθους καὶ ὑδρίας;), μετὰ τῶν **τσουκαλίων** δὲ καὶ τὰ ἐπιτράπεζα σκεύη ἐκ τοῦ χυτρολίθου, ἅτινα ἀφοῦ ἐτορνεύοντο, ἐπυροῦντο ὁμοίως ἐν καμίνῳ, ὅπως καὶ τὰ ἐκ πηλοῦ κατασκευαζόμενα. Κάλλιστα, λοιπόν, κύριε κριτά, ἔχει ἡ φράσις ἐν

τῇ γεωγραφίᾳ μου «καὶ τὰ πῆλινα ἀγγεῖα», δι' ἧς περιλαμβάνω καὶ τὰ ἐκ πηλοῦ καὶ ἐκ χυτρολίθου κατασκευαζόμενα.

22) Σελ. χειρογρ. 122 (τυπ. 75). «προσέτι ἐνταῦθα (ἐν Φαναρίῳ Κων/πόλεως) εὐρίσκεται ὁ ἵππόδρομος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ ὀβελίσκος τῆς Κλεοπάτρας καὶ ἡ στήλη τῶν Δελφῶν καὶ ἄλλα ἀξιοπερίεργα καὶ ἡ ἔδρα τοῦ Ἑλλην. φιλολογικοῦ συλλόγου». Πρὸς ταῦτα ὁ κύριος κριτὴς παρατηρεῖ «Διατί ὁ ἵππόδρομος λέγεται τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἁδελον· ὁ δ' ὀβελίσκος λέγεται βεβαίως τῆς Κλεοπάτρας, διότι συνεταύτισεν αὐτὸν ὁ συγγραφεὺς πρὸς τὸν καλούμενον **Βελόνην τῆς Κλεοπάτρας**». Ὡς γνωστὸν ὁ ἵππόδρομος (νῦν Ἀτμειδᾶν) ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Σεβήρου καὶ ἐκοσμήθη δι' ἀγαλμάτων ἀρχαίων ὑπὸ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Καλεῖται δὲ παρὰ τινων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἴσως διότι ἐν αὐτῷ ἤρξατο τῇ 13 Ἰανουαρίου τοῦ 532 ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἡ στάσις τῶν **Πρασίνων καὶ Βενέτων** καὶ ἐν αὐτῷ κατεβλήθη αὕτη ὑπὸ **Βελισαρίου καὶ Μούνδου** (βλ. ἱστορίαν Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Γ'. σελ. 110 καὶ ἐξῆς). Ὁ δ' ὀβελίσκος, ὅστις ἴσταται καὶ νῦν πρὸ τοῦ τεμένους Ἀχμέτ, λέγεται ὀβελίσκος, ἐξ ἐνὸς τεμαχίου αἰγυπτιακοῦ **γρανίτου** συνιστάμενος (ἴσως ὀρθότερον ἐκ συνητίου) καὶ 60 ποδ. ὕψους, μετὰ ἱερογλυφικῶν ἐπιγραφῶν, ὃν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος μετέφερεν ἐκ τῆς **Ἡλιοπόλεως**. Ἀλλὰ διατί λέγετε, κ. Π. ἐν Φαναρίῳ; ἐγὼ δὲν γράφω τοῦτο.

23) Σελ. χειρ. 131 (τυπ. 80). «Πρὸς Ν. τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων ἔκειτο τὸ **Μαντεῖον τῆς Δωδώνης**». Ὁ κύριος Πολίτης καὶ τὴν εἰδησιν ταύτην εὐρίσκων ψεκτέαν, λέγει. «**Τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τῆς θέσεως τοῦ μαντείου διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ κ. Καραπάνου, δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀγνοῇ Ἑλλην γεωγράφος**. Καὶ ἐνταῦθα ὁ κύριος Πολίτης ἀπαιτεῖ τὸν διὰ γωνιομέτρου καὶ χιλιόμετρων ἀκριβῆ καθορισμὸν τῆς Δωδώνης ἐν σχέσει πρὸς τὴν λίμνην Ἰωαννίνων (12 χιλ.), ὡς ἔπραξε καὶ διὰ τὰ ἐρείπια τῆς Φιγαλείας. Ἀκριβῶς ἡ Δωδώνη κεῖται ΝΝΔ τῆς λίμνης (βλ. Χάρτην Κεῖπερτ).

24) Σελ. 141 (τυπ. 89). «**Τῶν ἀρχαίων τῆς Ρώμης μνημείων δύο μόνον ἔκρινεν ἀξία ἀναγραφῆς, τὸ «Πάνθεον» καὶ τὸ «Κολοσσαῖον»** (γρ. Κολοσσαῖον ἢ ὀρθότερον «Ἀμφιθέατρον Φλάβιον»).—Καὶ πάλιν ὁ κ. Πολίτης ἐπανέρχεται εἰς τὴν «ἀρχαιολογικὴν τοπογνωσίαν», νομίζων, ὅτι τοῦτο εἶνε γεωγραφία, διότι,

ἄς μοι ἐπιτρέψῃ τὴν φράσιν, ἀγνοεῖ πῶς γράφεται ἡ γεωγραφία. Πρὸς πίστωσιν παραθέτω μετὰφρασιν ἐκ τῆς γεωγραφίας τοῦ Seydlitz (B. 20 ἔκδ. σελ. 89):

«**Ρώμη** (1/4 ἐκ. κατ.), πρωτ. τῆς Ἰταλίας καὶ καθέδρα τοῦ Πάπα, θεμελιωθεῖσα ἐπὶ τῆς θέσεως, ὅπου ἀνυψοῦνται παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Τιβέρεως οἱ τελευταῖοι λόφοι καὶ ὅπου συνήθως παύει τὸ πλωτὸν τοῦ ποταμοῦ, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μόνον παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Τιβέρεως ἐπὶ 7 λόφων, νῦν δὲ ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ὄχθων αὐτοῦ. 11 ἐν ὅλῳ λόφους καταλαμβάνουσα (κατὰ τὸ λεξ. Brockhaus 12 λ.). Πλουσία εἰς ἱστορικὰς ἀναμνήσεις, μνημεῖα καὶ καλλιτεχνικοὺς θησαυροὺς ἀρχαίων καὶ νεωτέρων χρόνων, ὡς οὐδεμία ἄλλη τῆς γῆς πόλις, κέντρον τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, εἶνε ἡ Ρώμη, κειμένη ἐν μέσῳ τῆς ἐρήμου καὶ καστανοχόρου, ὡραίας ὁμοῦς ἐν τῇ μονοτονίᾳ αὐτῆς πεδιάδος, ἀνὰ πᾶν ἔτος ὁ διακαὴς πόθος πολυαριθμῶν ξένων. Ἡ προεργὴ αὐτῆς εἰς πρωτεύουσαν τοῦ Ἰταλικοῦ βασιλείου αἰτίαν ἔχει κυρίως τὰς ἱστορικὰς ἀναμνήσεις, ὡς ἡ τῶν Ἀθηνῶν διὰ τὴν Ἑλλάδα».

Ταῦτα γράφει ὁ Seydlitz ἐν τῇ 20ῇ τῆς γεωγραφίας του ἐκδόσει, B, ἐξ ἧς ἑκατομῦρία Γερμανῶν μαθητῶν γεωγραφίαν. Τοιοῦτο ὁμῶς πόνημα κατὰ τὸν γεωγράφον Πολίτην πρέπει ν' ἀπορριφθῇ, διότι οὔτε τὸ «**Πάνθεον**», οὔτε τὸ «**Κολοσσιαῖον**» ἔκρινεν ἄξιον ἀναγραφῆς. Οἱ Γερμανοὶ ἂν θέλωσι νὰ μάθωσι γεωγραφίαν, πρέπει νὰ κατέλθωσιν εἰς Ἑλλάδα, ἐν ᾗ κατὰ τὸ σύστημα τοῦ κυρίου Πολίτου «**ἡ γεωγραφία μετεβλήθη εἰς ἀρχαιολογίαν καὶ ὁδηγὸν ὁδοιπόρου**».

ε') **Ἱστορικὰ ἁμαρτήματα καὶ παραλήψεις.**

25) «**Τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα**, λέγει ὁ κ. Πολίτης, ἀναφέρονται ἀναμῖξ μετὰ τῶν σημερινῶν· ἄλλοτε μὲν τούτων προτασσομένων καὶ τῶν ἀρχαίων ἐν παρενθέσει τιθεμένων, ἄλλοτε δὲ τὰνάπαλιν. Οὕτω ἐν σελ. 61 (τυπ. 39), οὐδεὶς δύναται νὰ διακρίνῃ ἂν τὰ **Δεῦκτρα** καὶ αἱ **Θεσπιαὶ** εἶναι σημερινὰ χωρία διατηρήσαντα τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα, ἢ ἂν τὰ ἐν παρενθέσει γραφόμενα ὀνόματα **Κόκλα**, **Χάλια**, **Θίσβη**, **Ἄσκρα**, εἶνε πάντα νέα, ἢ πάντα ἀρχαῖα ὀνόματα. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐν σελ. 82 (τυπ. 51) γράφει «**Νεόκαστρον** (Ναυαῖνον)» δηλῶν οὕτω ὅτι τὸ ἕτερον τῶν ὀνομάτων εἶνε ἀρχαῖον» (πόθεν τὸ ἐξάγετε, κ. Πολίτα;).

Τὴν σοφιστικὴν ταύτην παρατήρησιν, ἐπιζητοῦσαν νὰ μυκτηρίσῃ τὸ σύστημα τῆς βαθμιαίας ἐξελληνίσεως τῶν ὀνομάτων ὀρέων, ποταμῶν, κόλπων, πόλεων, χωρίων κτλ. τῆς Ἑλλάδος, θὰ μοὶ ἐπιτρέψῃ ὁ κύριος Πολίτης ν' ἀποκαλέσω **σατανικὴν**. Κατὰ τοὺς

μακροὺς τῆς δουλείας χρόνους πλείστα τῶν ὀνομάτων τῆς ἡμετέρας πατρίδος εἶχον ἐξαφανισθῆ καὶ ἀντικατασταθῆ ὑπὸ βαρβαρικῶν, τινὰ δὲ τοσοῦτο παραμυρσώθη, ὥστε ἀγνώριστος κατέστη ἡ ἑλληνικὴ αὐτῶν καταγωγὴ. Οὕτω ἐκαλοῦντο ὁ Πειραιεὺς **Πόρτο Λεόνε**, ἡ Σαλαμίς **Κούλουρη**, ἡ Λαμία **Ζιτούνι**, ἡ Ἐλευσίς **Δεψίνα**, ἡ Αἰδηψὸς **Διψῶ** κτλ. Ἀπὸ τῆς παλιγγενεσίας ὅμως τοῦ ἔθνους ἡμῶν πλείστοι τόποι ἀπέκτησαν καὶ πάλιν τὸ ἀρχαῖον αὐτῶν ὄνομα, καθ' ὅλοκληρίαν δ' ἐλησμονήθη τὸ βαρβαρικόν, ἐνῶ οὐκ ὀλίγοι μετὰ τοῦ βαρβαροφώνου φέρουσιν εἰσέτι καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα· ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ τόποι, ὧν τὸ ἀρχαῖον ὄνομα δὲν εἶνε ἐν χρήσει, συνήθως δὲ καὶ ἄγνωστον παρὰ τῷ λαῷ καὶ μόνον εὐχρηστον τὸ βαρβαρόφωνον. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου τὰ γνωστὰ παρὰ τῷ λαῷ ὀνόματα, εἴτε ἀρχαῖα εἶνε ταῦτα, εἴτε νέα, ἔθεσα ἐκτὸς παρενθέσεως, ἐν παρενθέσει δὲ τὰ μὴ ἐν κοινῇ χρήσει. Ἐνιαχοῦ ὅμως ὅπου ἦτο ἀνάγκη, ἰδίως ἕνεκα ἱστορικῶν λόγων, ἐτέθησαν τὰ ἑλληνικὰ ἐκτὸς παρενθέσεως. Οὕτω π. χ. (τυπ. σελ. 39). «**Καρχαδέλι**, ΝΔ. τῶν **Θηβῶν**, παρὰ τὰς **Θεσπιάς**. **Πλαταιαὶ** (Κόκλα) πρὸς **B.** τοῦ καταφύτου **Κυθαιρῶνος**, ὀνομασται διὰ τὴν κατὰ τῶν **Περσῶν νίκη** (477 π. X.). **Λεῦκτρα**, πλησίον τῶν ὁποίων οἱ **Θηβαῖοι ἐνίκησαν τοὺς Σπαρτιάτας** (371 π. X.)». Ὁ διδάσκαλος ὅς ἐξηγήσῃ, ἀν αἱ **Πλαταιαὶ** ἦνε ἀρχαῖον ὄνομα καὶ **Κόκλα** νέον. Μόνον ἐκεῖνα τῶν ὀνομάτων πρέπει νὰ διατηρήσῃ μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαθείας ὁ Ἕλλην γεωγράφος, ἅτινα ἐδοξάσθησαν κατὰ τὴν μεγάλην ἡμῶν ἐπανάστασιν, π. χ. **Μεσολόγγιον**, **Ἴδρα**, **Σπέτσαι**, **Ψαρά**, **Δερβενάκια**, **Γραβιά** κτλ. Τὸ σύστημα τοῦτο ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Kiepert εἰς τὸν χάρτην αὐτοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ εὐρίσκομεν. **Lamia** (Zituni), **Aedipsos** (Lipso), **Amphissa** (Salona), **Navpaktos** (Lepanto), **Aegion** (Wostitza), **Kythira** (Zerigo), **Gythion** (Marathonisi), **Korinthischer Meerbusen** (Golf von Lepento) κτλ. δηλ. ἐκτὸς παρενθέσεως τὰ ἀρχαῖα καὶ γνωστὰ καὶ ἐν παρενθέσει τὰ νέα. Ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν συμβαίνει τὸ ἐναντίον, π. χ. **Trellos** (Hymettus), **Liakura** (Parnassos), **Kastri** (Delphi), **Dombrena** (Thisbe), **Dadion** (Drymaea), **Matapan** (Tainaron) κτλ. Καὶ ὅμως τὸ χαρτογραφικὸν τοῦτο τοῦ Kiepert σύστημα οὐδεὶς τῶν γεωγράφων Γερμανῶν, Ἀγγλῶν, Γάλλων κτλ. ἐτόλμησε νὰ ἐξελέγξῃ, ὡς ἀνα-

γραφομένων ἀναμίξ τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων μετὰ τῶν νέων καὶ μόνον εἶχε τὴν τιμὴν νὰ πράξῃ τοῦτο ὁ Ἑλληὺν κύριος **N. Πολίτης**. Περαινῶν δὲ τὴν ἐπὶ τῆς σατανικῆς ταύτης παρατηρήσεως τοῦ κριτοῦ μου ἀνασκευὴν, ὀφείλω νὰ δηλώσω, ὅτι ἐτι σατανικωτέρα εἶνε ἡ τελευταία πρότασις τῆς παρατηρήσεως ταύτης, ἔχουσα ὡς ἐξῆς: «**Σημειωτέον** δ' ὅτι ἐν σελ. 82 (51) γράφει:» **Νεόκαστρον** (Ναυαρίνον), «**δηλῶν οὕτω, ὅτι τὸ ἕτερον τῶν ὀνομάτων εἶνε ἀρχαῖον**». Δὲν λέγετε, κύριε συνάδελφε τὴν ἀλήθεια, ὡς ἐμπρέπει εἰς εὐσυνείδητον λόγιον, διότι περικόπτετε τὴν πρότασιν καὶ καθιστᾶτε αὐτὴν γελοίαν. Ἐγὼ γράφω: «**Πύλος**, πρωτ. Πυλίας (6 δημ.) ἢ **Νεόκαστρον** (Ναυαρίνον)». Διατί, σοφὲ κριτά, περικόπτεται τὴν φράσιν καὶ τίς ἔδωκεν ὑμῖν τὸ δικαίωμα νὰ λέγητε, ὅτι οὕτω δηλῶ, ὅτι τὸ ἕτερον τῶν ὀνομάτων εἶνε ἀρχαῖον; Ὁ Κεῖπερτ γράφει Pylos (Neokastron oder Navarinon). Ἐν τέλει δ' ἐρωτῶ ὑμᾶς, κ. Πολίτα, ἐκ τῶν ὀνομάτων **Νέα Μιζέλα** (Ἀμαλιάπολις), ποῖον ἐκ τῶν δύο εἶνε ἀρχαῖον καὶ ποῖον νέον; Ἀμφότερα εἶνε νέα, καίτοι τὸ ἐν κεῖται ἐν παρενθέσει.

26) **Ψεκτέα** δ' εἶνε, ἐξακολουθεῖ ὁ κύριος Πολίτης, κακίζων τὸ γεωγραφικὸν μου πόνημα, ἡ παρασιώπησις μεγάλων ἱστορικῶν γεγονότων ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ, τῆς τε ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας, μάλιστα δὲ τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους. Οὕτω ἐν σελ. 61 (39) οὐδὲν λέγει περὶ τῶν **Θηβῶν** κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, οὐδὲν ἀπολύτως ἐν σελ. 79 (50) περὶ τῆς **Ἀνδραβιδαῖας**, ἣν παραμορφώνει γράφων «**Ἀνδραβίς**» (διότι οὕτω ἐβάπτισεν αὐτὴν ἡ κυβέρνησις ἐν τῇ ἐπισήμῳ ἀπογραφῇ), οὐδὲν ἐν σελ. 85 (53) ἱστορικὸν περὶ **Μονεμβασίας** ἢ περὶ **Κορώνης** σελ. 82 (51), οὐδὲν περὶ τῆς ἀρχαίας **Ἐρετρίας** σελ. 98 (60), οὐδὲν περὶ τῆς ἐπισημοτάτης κατὰ τοὺς **Βυζαντινοὺς** χρόνους **Θρακικῆς πόλεως Διδυμοτείχου**, σελ. 124 (76)).

Βλέπεις καὶ πάλιν ἐνταῦθα, ἔντιμι ἀναγνώστα, ὅτι ὁ κύριος Πολίτης ἐπῆρε ἀκατάσχετος τὸν κατήφορον καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ τὸν σταματήσῃ, διότι ἀνεκάλυψε φοβερὰς καὶ θανασίμους ἐλλείψεις. Ἄλλ' ὁ κύριος κριτὴς λησμονεῖ, ὅτι δὲν συνέγραψα ἱστορίαν τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, ὅπως περιλάβω ἐν αὐτῇ πάντα τὰ γεγονότα, ὅσα συνέβησαν, κατὰ τὴν ἀπαίτησίν του, κατὰ τοὺς ἀρχαίους, μέσους καὶ νεωτέρους χρόνους, οὐδὲ χῶρον εἶχον νὰ

περιλάβω ταῦτα. Ἵνα δὲ πεισθῇς, ἀναγνῶστα, ὅτι ἡ ἀπαιτήσις αὕτη τοῦ κυρίου κριτοῦ κεῖται ἐκτὸς τοῦ θέματος τῆς ἐπιστημονικῆς γεωγραφίας, ἀρκοῦμαι νὰ σὲ παραπέμψω εἰς τὴν *Γεωγραφίαν τῆς Ἑλλάδος* ὑπὸ Fischer (βλ. Unser Wiesen von der Erde, τόμ. Β'. καὶ Γ'. 7te Abt. σελ. 280) καὶ εἰς τὴν *Nouvelle Geographie moderne* τοῦ Varigny (Europe I, σελ. 40 καὶ ἐξῆς), ἅτινα εἶνε ὀγκωδέστατα, καὶ ἐπομένως ἐμπεριεῖχον ἀρκετὸν χῶρον, ὅπως ἀναγραφῶσι καὶ αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ κυρίου Πολίτου, ἂν αὗται ἀπετέλουν θέμα ἐπιστημονικῆς Γεωγραφίας.

Ἡ Νέα Σπάρτη (4,000 κ.), λέγει ὁ Fischer, ἦτις κατὰ τὸ 1834 ἀνηγέρθη ἐπὶ τῶν ἔρειπίων τῆς ἀρχαίας καὶ ἐπέφερε τὴν κατάπτωσιν τοῦ παρὰ τὰ δυτικὰ πέρατα τῆς πεδιάδος κειμένου μεσαιωνικοῦ Μιστρά, ἔχει τὴν σημερινήν μόνον πολίμακτον, ἐνῷ αἱ Καλάμαι (8,000 κ.), ἡ πρωτεύουσα καὶ ὁ λιμὴν τῆς ἐξαγωγῆς τῆς ἀρίστα κακαλλιεργημένης Μεσσηνίας, εἶνε εὐποροὶ καὶ ἀνθοῦσα ἐμπορικὴ πόλις.

Περὶ Μονεμβασίας καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς οὐδέν.—Ὁ δὲ Varigny περὶ Θηβῶν (σελ. 40) λέγει τὰ ἐξῆς ὀλίγα :

Thèbes n'est plus qu'un village que traverse une longue rue bordée de petites maisons basses à un seul étage. La ville qui vainquit Sparte à Leuctres et qui, grâce à Epaminondas, fut dix ans la plus puissante de la Grèce ne fut plus ensuite, ainsi que le disait Justin, «célèbre que par ses infortunes». Philippe, roi de Macédoine, la prit, Alexandre la détruisit, n'épargnant que la modeste demeure de Pindare. Rome acheva sa ruine.

Οὐδὲν ἐπομένως περὶ τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας!! Ἀλλὰ μήπως ὁ Bursian (Geogr. τόμ. Α'. σελ. 224), ὅστις ἐκτενέστατα περιγράφει τὴν τοπογραφίαν τῶν ἀρχαίων Θηβῶν, ἀναφέρει λέξιν τινὰ περὶ τῆς μεσαιωνικῆς ταύτης ἱστορίας, ἢ περὶ τοῦ χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας; Ἰδοὺ δὲ τί λέγει οὗτος περὶ τῆς πόλεως ταύτης : (τόμ. Β'. σελ. 138).

«Wo hier ein Hauptstapelplatz des levantinischen Handels und eine der stärksten Küstenfestungen Moreas unter dem Namen Monemvasia (im Abendlande Malvasia) angelegt wurde . . . » Οὐδὲν δὲ ἕτερον ἱστορικὸν περὶ αὐτῆς.

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ κύριος Philippson, ὑφηγητὴς τῆς γεωγραφίας ἐν Βόννῃ, ὅστις ἐκτενεστάτην συνέγραψε περὶ *Πελοποννήσου γεωγραφικὴν μονογραφίαν* (Der Peloponnes. Versuch einer Landeskunde auf geologischer Grundlage), τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ κ. Πολίτου οὐδόλως ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν, διότι ἐπαναλαμβάνω, αὗται κεῖνται ἐκτὸς τοῦ θέματος τῆς γεωγραφίας. Ὡστε ἐξάγεται τὸ πόρισμα,

ὅτι ὁ κύριος Πολίτης ἀνέγραψε τὴν παρατήρησίν του ταύτην καὶ τὰς ἄλλας ὁμοίας, ὅπως διὰ πολλῶν σφαλμάτων καὶ ἁλλείψεων ἐπιβαρύνῃ τὴν ἐμὴν γεωγραφίαν καὶ καταδείξῃ αὐτὴν ἀκατάλληλον διὰ τὴν ἐν τοῖς Ἑλλήν. σχολείοις διδασκαλίαν, διότι δὲν μετέβαλον αὐτὴν εἰς ἀρχαιολογίαν καὶ ἱστορίαν. Δικαιῶ ὅμως αὐτόν, διότι ὡς ἐπιστημονικὴν γεωγραφίαν, πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ὁποίας ἀπαιτοῦνται κυρίως γεωλογικαὶ μελέται, θεωρεῖ τὴν ἀναγραφὴν μυθολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν εἰδήσεων.

27) Ἐν ᾧ ἐν σελ. 67 (43) ὀρθῶς σημειώνει ποῦ ἐγένετο ἡ ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου, ἐν σελ. 68 (43) λησμονῶν ὅσα ἔγραψε, λέγει περὶ τῆς Ναυπάκτου, ὅτι εἶνε ὀνομαστή διὰ τὴν ναυμαχίαν Ἰωάννου τοῦ Αὐστριακοῦ». Ἐγώ, ἔντιμὲ ἀναγνώστα, οὐδὲν δυνάμενος νὰ νοήσω ἐκ τῆς παρατηρήσεως ταύτης τοῦ κυρίου κριτοῦ, ἀρκοῦμαι νὰ ἀναγράψω ἐνταῦθα τὰς σχετικὰς περιχοπὰς, ὅπως σὺ κρίνῃς περὶ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ. α') σελ. 67 (43) «Παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελφου κεῖναι ἡ νῆσος Ὀξεία, παρὰ τὴν ὁποίαν τῷ 1571 Ἰωάννης ὁ Αὐστριακὸς κατέστρεψε τὸν στόλον τῶν Τούρκων (Ναυμαχία Ναυπάκτου)» καὶ β') ὀλίγον κατωτέρω: «Ναύπακτος (2,300 χ.) πρωτ. Ναυπακτίας (7 δῆμοι), μετὰ τείχους ἐνετικοῦ, καὶ ὀνομαστή διὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν καὶ τὴν ναυμαχίαν Ἰωάννου τοῦ Αὐστριακοῦ». Δὲν ἐγένετο ἡ Ναύπακτος ὀνομαστή, ἀφοῦ ἡ ναυμαχία Ἰ. τοῦ Αὐστριακοῦ ἐκλήθη ναυμαχία Ναυπάκτου ;

28) Σελ. 70 (44) «Περὶ Λαρίσσης ὡς μόνῃ ἀνάμνησις τῆς ἀρχαιότητος φέρεται, ὅτι εἶνε πόλις πελασγικὴ, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔζησε καὶ ἀπέθανεν ὁ ἰατρὸς Ἱπποκράτης». Ἐγὼ ταῦτα ἐθεώρησα ἄρκετὰ διὰ τὴν γεωγραφίαν μου, ὁ κύριος ὅμως Πολίτης, ὅστις εἶνε ἀντιθέτου ἰδιοσυγκρασίας καὶ τὴν γεωγραφίαν ἐξετάζει διὰ τοῦ φακοῦ τῆς ἱστορίας καὶ ἀρχαιολογίας, ὅχι μόνον τὰ τῆς Λαρίσσης εὕρισκει ἀνεπαρκῆ, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρον τὴν γεωγραφίαν μου. Ἐν αὐτῇ, κατὰ τὴν γνώμην του, ἔπρεπε ἐκάστης πόλεως καὶ χωρίου τῆς Ἑλλάδος νὰ ἐκθέσω τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἄχρι σήμερον καὶ νὰ λησμονήσω, ὅτι συνέγραψα γεωγραφίαν φυσικὴν καὶ πολιτικὴν. Τὰ ὀλίγα παραδείγματα ἐκ γαλλικῶν καὶ γερμανικῶν γεωγραφικῶν, ἅτινα ἀνωτέρω ἀνέ-

φερον (σελ. 37) καθιστῶσι καταφανές, ὅτι ἡ γεωγραφία δὲν εἶνε ἱστορία τῶν πόλεων.

29) «Σελ. 71 (τυπ. 45)» Ἰωλκὸς ὁπόθεν ἐξέπλευσεν ὁ Ἰά-
 σων εἰς Κολχίδα «—Πρὸς ταῦτα ὁ κύριος Πολίτης παρατηρεῖ
 τὰ ἐξῆς. «Ἀπὸ τῆς ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ (!) Ἰωλκοῦ ἦτο ἀδύνατον νὰ
 γλῦν ὁ ἔκπλους τῶν Ἀργοναυτῶν· κατὰ τοὺς θετσαλικοὺς μύ-
 θους ἀφετήριον τῶν Ἀργοναυτῶν ἦσαν αἱ Ἀφέται, πλησίον τῶν
 Παγασῶν, ὅπου ἐναυπηγήθη ἡ Ἀργώ».—Εἰ καὶ αἱ μυθολογικαί
 μου γνώσεις εἶνε μηδαμινὰ συγκρινόμεναι πρὸς τὰς τοῦ σοφοῦ
 Ἑλληνος μυθολόγου κυρίου Πολίτου, θὰ καταδείξω, ὅτι δὲν ἐπι-
 τρέπεται νὰ καλῶμεν τὴν Ἰωλκὸν ΜΕΣΟΓΕΙΟΝ, καὶ ὅτι αἱ
 Ἀφέται ΔΕΝ ἔκειντο πλησίον τῶν Παγασῶν. Βλ. Στράβ. Γεωγρ.
 (ἔκδ. Müller), σελ. 374,33. «Ἡ δ' Ἰωλκὸς κατέσκαπται μὲν ἐκ
 παλαιοῦ, ΕΝΤΕΥΘΕΝ δ' ἔστειλε τὸν Ἰάσονα καὶ τὴν Ἀργὴν Πε-
 λίας (δηλ. ἀπὸ τὴν κατὰ Πολίτην ΜΕΣΟΓΕΙΟΝ Ἰωλκὸν ἔστειλεν
 ὁ Πελίας τὸ ΚΑΡΑΒΙ Ἀργώ)· ἀπὸ δὲ τῆς ναυπηγίας τῆς Ἀργοῦς
 καὶ Παγασᾶς λέγεσθαι μυθεύουσι τὸν τόπον, οἱ δὲ πιθανώτερον
 ἡγοῦνται τοῦνομα τῷ τόπῳ τεθῆναι τοῦτο ἀπὸ τῶν πηγῶν, αἱ
 πολλαὶ τε καὶ δαψιλεῖς ρέουσι· πλησίον δὲ καὶ Ἀφέται, ὡς ἂν ἀφε-
 τήριόν τι τῶν Ἀργοναυτῶν. Τῆς δὲ Δημητριάδος 7 σταδίους ὑπέρ-
 κειται τῆς θαλάττης Ἰωλκός». Ἐν σ. 375,4 «... καλεῖται δὲ καὶ
 (ὁ) συνεχὴς αἰγιαλὸς Ἰωλκός» — «Ὡστε, ἀφοῦ κατὰ τὸν Στράβωνα
 ΕΝΤΕΥΘΕΝ ἔστειλεν ὁ Πελίας τὴν Ἀργὴν, εἰς οὐδὲν περιπίπτω
 ἐγὼ ἀμάρτημα, ἂν γράφω «ὁπόθεν ἐξέπλευσεν ὁ Ἰάσων». Ὁ
 Στράβων ὁμῶς περιπίπτει εἰς σφάλμα, τοποθετῶν τὰς Ἀφέτας
 παρὰ τὰς Παγασᾶς, διότι παρ' Ἡροδότῳ, ὅστις ἦτο τοῦ Στράβω-
 νος ἀρχαιότερος, ἀπαντῶσι χωρία, καταδεικνύοντα, ὅτι αἱ Ἀφέται
 πολὺ τῆς Ἰωλκοῦ καὶ τῶν Παγασῶν ἀπέιχον. Ἡροδ. Μοῦσαι, Βιβ.
 Ζ'. Κεφ. 193 «... οἱ δὲ βάρβαροι, ὡς ἐπαύσατό τε ὁ ἄνεμος καὶ
 τὸ κύμα ἔστρωτο, κατασπάσαντες τὰς νέας ἔπλων παρὰ τὴν
 ἡπειρον, κάμψαντες δὲ τὴν ἄκρην τῆς Μαγνησίης ἰθέαν ἔπλων
 ἐς τὸν κόλπον τὸν ἐπὶ Παγασέων φέροντα. Ἔστι δὲ χώρος ἐν τῷ
 κόλπῳ τούτῳ τῆς Μαγνησίης, ἐνθα λέγεται τὸν Ἡρακλέα κατα-
 λειφθῆναι ὑπὸ Ἰήσονός τε καὶ τῶν συνεταίρων ἐκ τῆς Ἀργοῦς ἐπ'
 ὕδωρ πεμφθέντα, εὖτ' ἐπὶ τὸ κῶας ἔπλων ἐς Αἴαν τὴν Κολχίδα·
 ἐνθεῦτεν γὰρ ἔμελλον ὕδρευσάμενοι (μόνον νερὸ νὰ πάρουν) ἐς τὸ

πέλαγος ἀπήσειν, ἐπὶ τούτῳ δὲ τῷ χώρῳ οὐνομα γέγονε Ἀφεταί. ἐν τούτῳ ὦν ὄρμον οἱ Ξέρξω ἐποιεῦντο.» Ὡστε κατὰ τὴν περιγραφὴν ταύτην τοῦ Ἡροδότου αἱ Ἀφέται (ἢ Ἀφεταί) δὲν δύνανται νὰ κεῖνται ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, πλησίον τῶν Παγασῶν, αἵτινες ἀπέχουσι τοῦ πορθμοῦ περὶ τὰ 35 χιλιόμετρα, ἀλλὰ πλησίον τοῦ πορθμοῦ τούτου καὶ οὐ μακρὰν τῆς Εὐβοίας καὶ τοῦ Ἀρτεμηςίου ἀκρωτηρ. Καὶ ὁ μὲν κύριος Ν. Γεωργιάδης (βλ. Θεσσαλία, σελ. 176) ὑποστηρίζει, ὅτι αἱ Ἀφέται πρέπει νὰ τοποθετηθῶσιν, ὅπερ κατ' ἐμὴν γνώμην ἀπίθανον, ὅπου νῦν τὸ ἐπίνειον τοῦ Νεοχωρίου, ὅπως ἐξηγηθῇ ἡ παρ' Ἡροδότῳ μνημονευθεῖσα φράσις «ἐνθεῦτεν γὰρ ἔμελλον ὑδρευσάμενοι ἐς τὸ πέλαγος ἀπήσειν». Ὁ δὲ Bursiam (βλ. Geogr. von Griechenland, τομ. Α. σελ. 101) τοποθετεῖ ταύτας παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Αἰαντείου ὄρους, ἐφ' οὗ νῦν ὑπάρχει τὸ χωρίον Τρίκερι· «... καὶ ὁμοίως ἐντὸς τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, λέγει, πιθανῶς ἐν τῇ ΒΔ, γωνίᾳ μετὰξὺ Τισαίου καὶ Αἰαντείου, ὁ ὄρμος Ἀφέται, ὀνομασται ὡς ΣΤΑΘΜΟΣ (als Station) τῶν Ἀργοναυτῶν, ἱστορικῶς δὲ γνωσταὶ ὡς ἀγκυροβόλιον τῶν πλοίων τοῦ Ξέρξου μετὰ τὴν ἐπισυμβᾶσαν καταστροφὴν παρὰ τὸν αἰγιαλὸν τῆς Σηπιάδος». Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ σελίδι σημειοῖ ὁ Bursian, ὅτι ἐσφαλμένως ὁ Στράβων τοποθετεῖ τὰς Ἀφέτας πλησίον τῶν Παγασῶν.

Ὅθεν κατὰ τὸν Bursian ὁ ὄρμος Ἀφέται τοποθετεῖται ἐν τῷ Παγασητικῷ κόλπῳ ὑπὸ τοὺς ἀνατολικοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Αἰαντείου, ἐπομένως εἰς ἀπόστασιν 30 καὶ πλέον χιλιομέτρων ἀπὸ τοῦ μυχοῦ τοῦ κόλπου, ἐν ᾧ ἔκειντο αἱ Παγασαί. Ἐνῶ δὲ ὁ συγγραφεὺς οὗτος ταῦτα λέγει ἐν τῇ γεωγραφίᾳ του, ἐν τῷ χάρτῃ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ὑπὸ Η. Lange, ὅστις ὑπάρχει ἐν τῷ Β' τόμῳ τῆς γεωγραφίας Bursian, σημειοῦνται αἱ Ἀφέται παρὰ τὸν πορθμὸν τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου ὑπὸ τοὺς μεσημβρινοὺς πρόποδας τοῦ Αἰαντείου ὄρους, ἐκεῖ περίπου, ὅπου νῦν ἐγείρεται φανός, ὑπάρχει δὲ καὶ πηγὴ, ἐξ ἧς, ὡς ἐπληροφορήθη, ὑδρεύονται οἱ κάτοικοι τοῦ Τρικερίου, δηλ. ἐν αὐτῷ τῷ στενῷ τοῦ Τρικερίου, ἀπέναντι τοῦ Ποσειδίου ἀκρωτηρίου (ἀκρ. Σταυρός). Τοῦτο δὲ πράττει ἴσως, διότι παρ' Ἡροδότῳ (Η' 12) ἀπαντᾷ φράσις, ἥτις δὲν κατανοεῖται ἄλλως, ἢ διὰ τῆς τοιαύτης τῶν Ἀφετῶν τοποθετήσεως. ... αἱ δὲ νεκροὶ καὶ τὰ ναυήγια ἐξεφορέοντο ἐς τὰς Ἀφετάς,

καὶ περὶ τε τὰς πρῶρας τῶν νεῶν εἰλέοντο καὶ ἐτάρασσον τοὺς ταρ-
σοὺς τῶν κοπέων». Ἄν αἱ Ἀφέται ἔκτειντο ἐν τῷ Παγασητικῷ
κόλπῳ, καὶ μάλιστα παρὰ τὰς Παγασάς, ἢ καὶ ὀπισθεν τοῦ πορθ-
μοῦ, παρὰ τοὺς Α. πρόποδας τοῦ Αἰαντείου, θὰ ἦτο ἀδύνατον μετὰ
τὴν ναυμαχίαν τοῦ Ἀρτεμισίου οἱ νεκροὶ καὶ τὰ ναυήγια νὰ δια-
νύσῃ ταχέως ἐν τῇ θαλάσῃ 70 χιλιομέτρων ἀπόστασιν καὶ νὰ
ἐκφέρωνται εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Βόλου, ἐνῷ φυσικώτερον εἶνε νὰ
δεχθῶμεν, ὅτι ἔκτειντο παρὰ τὸ στενὸν τοῦ Τρικερίου ἀπέναντι τῆς
Εὐβοίας. (Ὅπως κατανοήσῃ ταῦτα ὁ ἀναγνώστης, καλὸν εἶνε νὰ
ἔχῃ ἐνώπιόν του καὶ χάρτην τινά).

Ἐν τῷ αὐτῷ δὲ συγγράμματι ὁ Bursian (σελ. 102) γράφει
περὶ τῆς Ἰωλκοῦ τὰ ἐξῆς. «Πρὸς δυσμὰς ταύτης (τῆς Δημητριά-
δος) κατέρχεται ἀπὸ τοῦ Πηλίου χεῖμαρρος, ὁ ἀρχαῖος Ἀναυρος,
ἐντεῦθεν τοῦ ὁποίου, ἐπτά μόνον στάδια μακρὰν τῆς Δημητριά-
δος, ΠΛΗΣΙΟΝ ΤΗΣ ΠΑΡΑΛΙΑΣ (nahe der Küste) ἔκειτο ἡ
Ἰωλκός, ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα τῶν Θεσσαλῶν Μινύων καὶ τὸ ἀρ-
χαιότατον ΑΦΕΤΗΡΙΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΝΑΥΤΙΛΙΑΣ» (Καὶ
ὅμως ὁ κύριος Πολίτης καλεῖ τὴν Ἰωλκὸν ΜΕΣΟΓΕΙΟΝ, ἐνῷ
κατὰ Bursian ὑπῆρξαν ἀφετήριον Ἑλληνικῆς ναυτιλίας!). Διὰ
τοῦτο καὶ ὁ Κομητᾶς ἐν τῇ μυθολογίᾳ του, σελ. 471 (ἀγνοῶ
τίνα ἀξίαν κατὰ τὸν κύριον Πολίτην ἔχει τὸ σύγγραμμα τοῦτο)
λέγει «Ἄραντες οὖν ἐκ τῆς Ἰωλκοῦ τοῦ νῦν Βόλου ἤλθον εἰς τὰς
Ἀφέτας». Διὰ νὰ γράφῃ ταῦτα ὁ Κομητᾶς, πολλοὺς θὰ εἶχε με-
λετήσῃ ἀρχαίους συγγραφεῖς.

Ὅπως δὲ ἰδίους ὀφθαλμοῖς βεβαιωθῶ, ἂν δυνάμεθα νὰ καλῶ-
μεν τὴν Ἰωλκὸν ΜΕΣΟΓΕΙΟΝ, ἐπεσκέφθην κατὰ τὸ λήξαν θέρος
τὸν Βόλον καὶ μετέβην καὶ εἰς Ἄνω Βόλον, ὅπου λέγεται, ὅτι εὐ-
ρίσκονται ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Ἰωλκοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου Ἐπισκοπή,
ὑπερκειμένου τῆς συνοικίης Βλαχομαχαλᾶ ἢ Ἀλλημεριά (βλ. Ν.
Γεωργιάδου, Θεσσαλία, σελ. 191, 192 καὶ Baedeker, 1883, σελ.
202). Ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου, ἐφ' οὗ νῦν ἐγείρεται ἐκκλησία, το-
ποθετεῖ ὁ Δῆκ τὴν Ἰωλκὸν, διότι κατὰ τὴν διήγησιν τῶν κατοί-
κων εὐρίσκονται πολλὰ μάρμαρα παρὰ τὰς ὑπορείας τοῦ λόφου,
καὶ διότι ὁ Στράβων λέγει, ὅτι ἡ Ἰωλκὸς ὑπέρκειται τῆς Δημη-
τριάδος. Χωρίζεται δὲ ὁ Ἄνω Βόλος τῆς πόλεως Βόλου διὰ ποτα-
μὸν ὀχώστου πεδιάδος, 4 τὸ πολὺ χιλιομέτρων πλάτους (10 λεπτά

τῆς ὥρ. διὰ τῆς ἀμάξης καὶ 1 ὥρ. ἔδοιπορικῇ), ἥς, οὐδόλως ἀμφίβο-
λον, ὅτι μέγα μέρος ἐσχηματίσθη διὰ προσχώσεων κατὰ τὸ διαρ-
ρεῦσαν χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰάσονος. Πόλις,
λοιπόν, ἡ ὁποία θὰ ἀπείχε τῆς θαλάσσης ὅσον ἡ Ἀκρόπολις τῶν
Πατησίων, δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀποκαλῆται ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ, ὅπως
δὲν λέγομεν μεσογείους τὴν Κύμην, τὰς Καλάμας, τὸ Ἀλιθέριον,
τοὺς Ὁρεοὺς, τὴν ἐπὶ Τουρκοκρατίας πόλιν τῶν Πατρῶν καὶ τό-
σας ἄλλας, ὀλίγιστον ἀπεχούσας τῆς θαλάσσης. Δὲν εἶνε δὲ ἀμάρ-
τημα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ Ἰωλκὸς ἐξετείνετο καὶ μέχρι τῆς θαλάσ-
σης καὶ ὅτι ὑπῆρχον καὶ παρὰ τὸν αἰγιαλὸν οἰκίαι πολλαί, διότι
ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται, διατὶ νὰ λέγῃ ὁ Στράβων, ὅτι καὶ ὁ συνε-
χὴς αἰγιαλὸς καλεῖται Ἰωλκός. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ γεωγράφος Par-
tsch (Phys. Geog. v. Griech. σελ. 146) καλεῖ τὴν Ἰωλκὸν See-
stadt, **ἐπιθαλάττιον**, ὅστις πολὺ καλλίτερον τοῦ κυρίου Πολίτου
γινώσκει τὴν ἀρχαίαν γεωγραφίαν. Μεσόγειοι πόλεις εἶνε ἡ Λά-
ρισσα, αἱ Θῆβαι, ἡ Τρίπολις, ἡ Σπάρτη, αἵτινες πολὺ τῆς θαλάσσης
ἀπέχουσιν, **οὐχὶ δὲ ἡ Ἰωλκός**.

Ὡστε, κύριε τῆς Μυθολογίας καθηγητά, οὔτε ἡ Ἰωλκὸς ἦτο
ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ, οὔτε αἱ Ἀφέται ἔκειντο ΠΛΗΣΙΟΝ τῶν ΠΑΓΑ-
ΣΩΝ, κάλλιστα δ' εἶχεν ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου ἡ φράσις, «ὁπόθεν
ἐξέπλευσεν ὁ Ἰάσων κτλ.».

30) «Ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι (45) ἀντὶ νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ἄνευ
λόγου τοὺς στίχους τοῦ Ρήγα, οὓς πρὸ ὀλίγων σελίδων 53 (35)
ἀνέγραψε, προτιμότερον θὰ ἦτο ἂν ἔλεγεν ὀλίγας λέξεις περὶ
τῆς ἀκμῆς τῶν Φερῶν ὑπὸ τὸν τύραννον Ἰάσονα». Διὰ νὰ σᾶς
εὐχαριστήσω, κύριε κριτά, ἐπρόσθεσα τὴν φράσιν «ἀκμάσασαι ἐπὶ
τοῦ τυράννου Ἰάσονος (374—370 π. Χ.)», περισσότερα ὅμως
δὲν ἠδυνάμην νὰ μεταφράσω ἐκ τοῦ Baedeker. Παιδαγωγικωτέ-
ραν ὅμως εὐρίσκω τὴν φράσιν «πατὴρ δὲ τοῦ πρωτομάρτυρος τῆς
Ἑλλην. ἐπαναστάσεως Ρήγα τοῦ Φεραίου, τοῦ ἐνθουσιώδους
ποιητοῦ τῶν στίχων :

καλλίτερα μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωὴ
παρὰ σαράντα χρόνια σκλαβιὰ καὶ φυλακὴ».

παρὰ ὅτι ἤκμασαν ἐπὶ τοῦ τυράννου Ἰάσονος.

31) Ὅσα ἡμέρας κατωτέρω λέγει ὁ κύριος Πολίτης περὶ τῆς
κτίσεως τῶν Καλαμῶν εἶνε ὀρθὰ καὶ εὐχαριστῶ αὐτόν. Τὴν ση-

μείωσιν ὁμῶς αὐτοῦ «**Ἐγένοντο ὁμῶς καὶ ἄλλα ἄξια λόγου γεγονότα ἐν Καλάμαις καὶ δὴ ἡ ἔκρηξις ἐν αὐτῇ τῆς ἐπαναστάσεως τῇ 23 Μαρτίου**» δὲν δύναμαι νὰ διέλθω ἀ-
 παρατήρητον. Οὐδὲν περὶ τοῦ ἀξιομνημονεύτου τούτου γεγονότος ἀναφέρω, διότι δὲν συγγράφω ἱστορίαν, ὅπως διασαφήσω ποῦ ἐγένετο ἡ ἔκρηξις τῆς ἐπαναστάσεως, ἀρχοῦμενος εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῆς κοινῶς ἀποδεκτῆς γενομένης κηρύξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐν **Ἀγία Λαύρα** τῇ 25 Μαρτίου 1821. Δὲν ἐναπόκειται εἰς τὸν γεωγράφον νὰ ὀρίσῃ, ποῦ ἐγένετο ἡ ἔκρηξις τῆς ἐπαναστάσεως, ἀφοῦ καὶ οἱ ἱστορικοὶ δὲν δύνανται νὰ πράξωσι τοῦτο. Ὁ ἀείμνηστος **Παπαρρηγόπουλος** ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ (τόμος Ε. σελ. 721) λέγει τὰ ἑξῆς. «**Περὶ τοῦ ζητήματος ποῦ, κατὰ ποίαν ἀκριβῶς ἡμέραν καὶ διὰ τίνων ἐξεργάγῃ κατὰ πρῶτον ἢ ἐν Ἑλλάδι ἐπαναστάσεις ἐγράφησαν πολλὰ ὑπὸ ΤΟΠΙΚΩΝ ΦΙΛΟΤΙΜΙΩΝ**». Καὶ κατωτέρω περὶ τὸ τέλος τῆς αὐτῆς σελίδος· «δὲν ἐδίστασε δὲ ὁ Παπαφλέσσας, νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ αὐτὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς προκρίτους τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου, τὸν Ζαῖμην, τὸν Λόντον, τὸν μητροπολίτην Γερμανόν, ὅτε οὗτοι ἐν ἀρχῇ Φεβρουαρίου 1821 συνελθόντες ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου περὶ τὸ Αἶγιον ἐζήτησαν παρ' αὐτοῦ πληροφορίας περὶ τῆς φημιζομένης ρωσικῆς συνδρομῆς. Καὶ αὐτοὶ μὲν ἐταλαντεύοντο ἔτι, ἀλλ' ὁ Φλέσσας καταπείσας τὸν Ν. Σολιώτην νὰ τολμήσῃ τὰς ΠΡΩΤΑΣ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Καλαβρύτων ἐχθροπραξίας (16 Μαρτίου), περιήγαγε τὸν Ἀσημάκην Ζαῖμην καὶ κατόπιν ὅλους τοὺς λοιποὺς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παρακολουθήσωσι τὸ ρεῦμα». Ἐν σελ. 728 «Ἡ πρώτη πρὸς συμπύκνωσιν τῶν μερικῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους ἀπόπειρα ἐγένετο ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς Μάνης **Πετρόμπευ**, ὅστις προθύμως δράξας τὰ ὅπλα κατὰ Μάρτιον τοῦ 1821 καὶ προσελάσας ἐκ τῆς χώρας αὐτοῦ, ἐκυρίευσε τῇ 23 τὰς Καλάμας». — Γνωστὸν δ' ἄλλοθεν τυγχάνει, ὅτι οἱ Τοῦρκοι τῶν Πατρῶν ἐκλείσθησαν ἐν τῷ φρουρίῳ τῇ 22 Μαρτίου, εἰσῆλθον δὲ εἰς τὴν πόλιν ὁ Παπαδιαμαντόπουλος καὶ λοιποί, ἔφυγον δὲ οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι εἰς Ἐπτάνησον. Ὁ δὲ συνάδελφος κύριος **Καρολίδης** ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ **ΙΘ' Αἰῶνος** (τόμ. Β' σελ. 243) λέγει· «Ἀλλ' ἡ ἔκρηξις προῆλθεν ἐν Πελοποννήσῳ ἀπὸ γεγονότων τυχαίων καὶ σχεδὸν ἀπροσδοκῆτων. Ὅταν ὕλη εὐφλεκτος συσσωρευθῇ, λέγει ὁ Τριχούπης, σπιυθῇ

ἀρκεῖ νὰ πέσῃ καὶ τὴν ἀνάπτει. Τοιοῦτόν τι συνέβη ἐν Πελοποννήσῳ παρὰ τὴν θέλῃσιν καὶ ἀπόφασιν ὄλων. Μία πρόποσις ὑπὲρ τοῦ ἔθνους τοῦ γηραιοῦ Ἀσημάκη Ζαῖμη ἐν Κερπινῇ, μία καθ' ὁδὸν προσβολὴ ἀσημαντος ἐκ μέρους δύο Ἑλλήνων κλεφτῶν ἐναντίον Τούρκου ὑπαλλήλου φέροντος χρήματα τοῦ δημοσίου εἰς Τριπολιτσάν ἐπήνεγκε τὴν ἔκρηξιν τοῦ κινήματος». Ὡστε, κύριε Πολίτα, δὲν εἶνε ὀρθὸν νὰ λέγωμεν, ὅτι ἐν Καλάμαις ἐγένετο ἡ ἔκρηξις τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἐπομένως δὲν πρέπει τὴν παρασιώπησιν τοῦ γεγονότος τούτου ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου νὰ θεωρῇτε ὡς ἔλλειψιν καὶ σφάλμα γεωγραφικόν. Χρονολογία τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως κεῖται μετὰ τὴν 16 καὶ 23 Μαρτίου 1821.

Ὅσα δ' ἀκολούθως λέγει ὁ κ. Πολίτης περὶ Ἀνδρούσης, Μαυρομματίου, κτίσεως Μιστρᾶ, ἀλώσεως Τριπόλεως (διαφορὰ 5 ἡμερῶν, διότι τὸ 8 μετεμορφώθη εἰς 3), Τεγεατῶν καὶ τῆς μάχης τοῦ Βαλτετσίου, ἔλαβον ἐν μέρει ὑπ' ὄψιν καὶ εὐχαριστῶ αὐτὸν εἰλικρινῶς διὰ τὰς παρατηρήσεις του.

32) Σελ. 38 (26). «Οἱ Κελτοὶ καὶ οἱ Βάσκοι εἶνε λείψανα παναρχαίων τῆς Εὐρώπης κατοίκων». Ὁ κύριος Πολίτης παρατηρεῖ: «Οἱ Κελτοὶ οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι πρὸς τοὺς Βάσκους, ἀλλὰ εἶνε ἱστορικὸν ἔθνος, ἀναμφισβητήτως ἀνήκον εἰς τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ὁμοφυλίαν.» Καὶ πάλιν ἀκατανόητος ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ κυρίου Πολίτου, ὅστις φαίνεται δὲν ἀνέγνωσεν ὁλόκληρον τὸ πόνημά μου. Ἐν τῷ κειμένῳ γίνεται λόγος περὶ τῶν ὁμοεθνιῶν, αἵτινες κατοικοῦσιν ἐν Εὐρώπῃ, ἐν τέλει δ' ἀναφέρεται, ὅτι οἱ Κελτοὶ καὶ οἱ Βάσκοι εἶνε λείψανα ἀρχαίων τῆς Εὐρώπης κατοίκων, ὅπερ δὲν δηλοῖ, ὅτι οἱ Κελτοὶ ἔχουσι κοινόν τι πρὸς τοὺς Βάσκους, οὐδ' ὅτι οἱ Κελτοὶ δὲν εἶνε ἱστορικὸν ἔθνος, ἀλλ' ἀπλῶς ὅτι εἶνε λείψανα ἀρχαίων λαῶν, διότι οἱ μὲν Κελτοὶ ἀνέρχονται νῦν εἰς δύο μόνον ἑκατομμύρια, οἱ δὲ Βάσκοι εἰς 500 χιλ. Εἶνε δ' ἀμφοτέρω ταῦτα τὰ ἔθνη πανάρχαια, διότι διὰ μὲν τοὺς Κελτοὺς ὁ Pierers ἐν τῷ λεξικῷ του (τόμ. 8^{ος} σελ. 272) λέγει:

Die Kelten sind der zu den Zeiten der vorhistorischen Völkerwanderungen am weitesten nach W. vorgedrungene indogermanische Volksstamm. Τίς σᾶς εἶπε, κ. κριτά, ὅτι δὲν εἶνε ἱστορικὸν ἔθνος; Διὰ δὲ τοὺς Βάσκους ὁ Damiel ἐν Lehribeb. d. Geogr. σελ. 183 λέγει:

Die Basken nachkommen der alten Herer, der Urbewohner Spaniens. . . .

33) Σελ. 39 (27) «*Ὅρια τῆς Ἑλλάδος πρὸς Ν. καὶ Δ. τὸ Ἰόνιον πέλαγος καὶ ἡ Ἥπειρος*». Ὁ κύριος Πολίτης παρατηρεῖ: «*παραλείπονται ἐκ τῶν πρὸς Β. ὁρίων ἡ Ἥπειρος καὶ ἐκ τῶν πρὸς Ν. τὸ Κρητικὸν πέλαγος*». — Ἡ παρατήρησις αὕτη, κύριε κριτά, καταδεικνύει, ὅτι ὅταν ἐγράφετε τὰς σοφάς σας παρατηρήσεις διὰ τὴν γεωγραφίαν μου, οὐδένα ἐνώπιόν σας εἶχετε χάρτην. Κρεμάσατε, παρακαλῶ, εἰς τὸν τοῖχον τοῦ σπουδαστηρίου σας χάρτην τινὰ τῆς Ἑλλάδος κοινότατον, λάβετε πυξίδα εἰς τὴν χεῖρα καὶ ἐξετάσατε αὐτὸν μετὰ προσοχῆς. Εἰμὶ βέβαιος, ὅτι θὰ ὁμολογήσητε τὴν πλάνην σας, διότι θὰ ἴδῃτε, ὅτι ἡ Ἥπειρος ἀποτελεῖ τὸ δυτικὸν ὄριον τοῦ νομοῦ τῆς Ἀρτης, οὐδαμοῦ δὲ πρὸς Β. ὁρίζει τὸ Ἑλληνικὸν κράτος. Περιττὸν δ' ἦτο νὰ θέσω ὡς Ν. τοῦ κράτους ὄριον τὸ Κρητικὸν πέλαγος, διότι ὡς Α. ὄριον ὁλοκλήρου τοῦ Κράτους τίθεται τὸ Αἰγαῖον, ἐν τῷ ὁποίῳ αἱ Κυκλάδες νῆσοι καὶ οὐτινος τμήματα τὸ Κρητικὸν καὶ τὸ Μυρτῶν πέλαγος. Ὁ θέλων ὅμως νὰ διαστρέψῃ τὴν ἀλήθειαν, δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι δὲν ἔθεσα ὡς ὄριον καὶ τὸ Μυρτῶν καὶ τὸ Ἰκάριον πέλαγος καὶ τὸν κόλπον τῆς Κυπαρισσίας καὶ ὅ,τι ἄλλο θέλει.

34) (Σελ. 48 (32). «*Ἐν τῇ ἀναγράφῃ τῶν Ἑλλην. σιδηροδρόμων παραλείπονται ὅλως οἱ θεσσαλικοὶ σιδηρόδρομοι (Βόλου, Λαρίσσης, Τρικκάλων) (γρ. κ. Πολίτα, **Καλαμπάκας**) καὶ οἱ σιδηρόδρομοι Ἀθηνῶν, Πύργου, Κατακόλου καὶ Καλαμῶν. Ἐπίσης εἰς τὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας δὲν ἀναφέρονται καὶ οἱ τροχιόδρομοι*». Ὁ κύριος Πολίτης δὲν λέγει ἀληθῆ. Ἰδοὺ πῶς ἔχει τὸ κείμενον: «*καὶ σιδηρόδρομοι ἐστρώθησαν (670 χιλμ. διὰ τῶν ὁποίων συνδέονται αἱ Ἀθῆναι μετὰ τῆς Κορίνθου, Πατρῶν, Πύργου, Ὀλυμπίας, Ἀργους, Ναυπλίου, Τριπόλεως, Δαυρείου καὶ τὸ Μεσολόγγιον μετὰ τοῦ Ἀγρινίου καὶ Κρυνερίου καὶ νέαι σιδηραὶ ὁδοὶ εὐρίσκονται ἐν κατασκευῇ, δι' ὧν θὰ συνδεθῶσιν αἱ Ἀθῆναι καὶ μετὰ τῆς Λαρίσσης (248 χιλμ.) καὶ τῶν Καλαμῶν, δι' ὁδοντωτοῦ δὲ καὶ τὰ Καλάβρυτα*». Ὡστε ἐκ τῶν μεγάλων σιδηροδρομικῶν ἀρτηριῶν παρελείφθη ἀληθῶς ἡ θεσσαλική, ἣν ὅμως ἐν τῇ τοπογραφίᾳ τῆς Θεσσαλίας (σελ. 44 καὶ 45) ἐκτενῶς περιγράφω. Τὰς μικράς δὲ γραμμὰς Ἀθηνῶν—Πειραιῶς, καὶ Πύργου—Κατακόλου, παρέλειψα μὲν ἐν τῇ περὶ συγκοινωνίας παραγράφῳ ταύτῃ ὡς καὶ τοὺς τροχιόδρομους Ἀθηνῶν καὶ

Πειραιῶς καὶ τοὺς σιδηροδρόμους Ἐργαστηρίων καὶ Κυπριανοῦ μετὰ τῆς Καμαρέζης κτλ. ἐν Λαυρεΐῳ, δὲν παρέλειψα ὅμως αὐτοὺς ἐν τῇ τοπογραφίᾳ τῶν πόλεων τούτων (σελ. 38 καὶ 49). Ὡστε ὅσα ὁ μαθητὴς περὶ σιδηροδρόμων δὲν ἔμαθεν ἐν τῇ παραγράφῳ ταύτῃ, θὰ μάθῃ ἀκολούθως ἐν τῇ τοπογραφίᾳ. Ἄν ἔπραττον τοῦτο, πιθανὸν νὰ με ἐκάκιζε, διότι δις θὰ ἐνέφερον τὸ αὐτὸ πρᾶγμα.

35) Σελ. 49 (32). «Ἐν τοῖς περὶ ἐκπαιδευτηρίων παραλείπονται τὰ ἰδιωτικὰ σχολεῖα καὶ αἱ γεωργικαὶ σχολαί. Ἐν δὲ τοῖς περὶ πρωτοδικείων παραλείπεται τὸ τοῦ Βόλου». Εἰς τὴν πρώτην παρατήρησιν ἀπολογοῦμαι ἀπαντῶν ὅτι, ἂν ἔγραφον περὶ ἰδιωτικῶν σχολείων, ἔπρεπε πάντα ν' ἀναφέρω, νὰ μὴ παραλείψω δὲ μηδὲ τὸ τοῦ κυρίου Δερίου καὶ ἄλλων ἀξιοτίμων διευθυντῶν. Εἰς τὴν δευτέραν δὲ, ὅτι δὲν ἔχει δίκαιον ὁ κύριος Πολίτης, ὅστις φαίνεται, δὲν ἀνέγνωσε τὸ κείμενόν μου καλῶς, διότι γράφω ἐν σ. 45 : «διὰ σιδηρᾶς ὁδοῦ συνδεομένη (ἢ πόλις Βόλος) μετὰ τῆς Δαρίσσης καὶ Καλαμπάκας, καὶ ἔδρα τοῦ ἐπισκόπου Δημητριάδος καὶ πρωτοδικείου». Ἀλλὰ ταῦτα αὐστηρῶς ἐξεταζόμενα, κεῖνται ἐκτὸς τῆς γεωγραφίας (παράβλ. γεωγραφίας Γερμανῶν καὶ Γάλλων).

36) Σελ. 51 (34). «Ἐξηγεῖ ἄνευ λόγου τί σημαίνει δραχμὴ» «1 δρ.=1 φρ.» Ἀπῆντησις : «Διὰ νὰ δύνανται οἱ μαθηταὶ εὐχερῶς νὰ συγκρίνωσι τὴν νομισματικὴν μονάδα τῶν ἄλλων τοῦ κόσμου ἔθνων, ἥτις παραβάλλεται πρὸς τὸ φράγκον. Ἡ σύγκρισις δὲ αὕτη ἀναφέρεται βεβαίως ἐπὶ τῆς χρυσῆς δραχμῆς, ἥτις κατὰ τὴν σύμβασιν ἰσοῦται πρὸς ἓν φράγκον. Ἄν δὲ διακυμαίνεται ἕνεκα ἄλλων λόγων ἡ ἀξία τῶν χαρτονομισμάτων, εἰς τοῦτο δὲν πταίει ὁ γεωγράφος, οὐδ' ἐπιτρέπεται αὐτῷ ν' ἀναγράψῃ τοιαῦτα θέματα. Ἀλλὰ μήπως καὶ αὐτὰ τὰ χαρτονομίσματα δὲν καταργοῦσι τὴν νομισματικὴν ταύτην διακύμανσιν, γράφοντα ἐπὶ τῆς μιᾶς μὲν πλευρᾶς π.χ. 100 δραχμαί, ἐπὶ τῆς ἄλλης δὲ 100 francs;»

37) Σελ. 53 (35) «Πολλῶν βαρβάρων λαῶν Σλαύων, Βουλγάρων, Ἀράβων, Ἑνετῶν, καὶ Γενουησίων». Διατί ἡ παρατήρησις αὕτη; Ἰσως, διότι οἱ λαοὶ οὗτοι ἦσαν πεπολιτισμένοι.

38) Σελ. 55 (36) «Παριστάνει, λέγει ὁ κύριος Πολίτης, ὡς καταργηθείσας τὰς ἐπαρχίας καὶ ἐκ τούτου ὁρμώμενος προσγράφει μετὰ τὸ ὄνομα ἐκάστης πρωτεύουσας ἐπαρχίας ὅτι εἶνε πρωτεύουσα τῆς πρώην ἐπαρχίας δέϊνος. Ἀλλὰ δὲν εἶνε πάντοτε

ὁμόλογος ἑαυτῷ (πρέσβεξε ἀναγνώστα εἰς τὴν ἀνακάλυψιν). Διότι, προσθέτει ὁ κύριος Πολίτης, ἐν μὲν τοῖς νομοῖς Ἑπτανήσου ἀναφαίνονται πάλιν αἱ ἐπαρχίαι ὡς ὑφιστάμεναι (ψευδές !), ἐν δὲ τοῖς περὶ Μεγαλοπόλεως παραλείπει νὰ σημειώσῃ, ὅτι εἶνε πρωτ. ἐπαρχίας καὶ ἐκ πόσων δήμων (φοβερόν !) ἀπατελεῖται αὕτη». «Ὅπως κρίνῃ ὁ ἀναγνώστης δικαίως, παραθέτω περικοπὰς ἐκ τοῦ κειμένου, διότι φαίνεται, ὅτι ὁ κύριος κριτὴς δὲν ἠδυνήθη ν' ἀναγνώσῃ καλῶς τὸ κείμενον, ἂν καὶ ἦτο κάλλιστα γεγραμμένον, καὶ περιέπεσεν εἰς τοιαύτας ἀδίκους κρίσεις. Ἴδου τί γράφω ἐν σελ. 36 (τοῦ τυπωθέντος) :

« § 18. **Διοικητικὴ διαίρεσις.** Κατὰ τὸν νέον νόμον τὸ Ἑλλην. Βασιλεῖον διαιρεῖται εἰς 16 νομοὺς καὶ 443 δήμους. Κατὰ τὸν παλαιότερον νόμον ἕκαστος νομὸς διηρεῖτο εἰς ἐπαρχίας, αἵτινες ἐν ὄλῳ ἦσαν 68. » Ταῦτα δὲ γράφων, δὲν παρέλειψα ἐν τῇ τοπογραφίᾳ τὰς ἐπαρχίας, ἕνεκα τῶν ἐκκλησιαστικῶν, ἐκλογικῶν, δικαστικῶν κτλ. διαιρέσεων, αἵτινες στηρίζονται ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ νόμου. Ἴδου δὲ τί λέγω π. χ. α'.) διὰ τὸν νομὸν Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας (σελ. 36) : «διαιρεῖται δὲ ὁ νομὸς εἰς 37 δήμους, οἵτινες ἀπετέλουν πρὶν τὰς ἐπαρχίας Ἀττικῆς, Αἰγίνης, Μεγαρίδος, Δεβαδείας καὶ Θηβῶν. » Ε') διὰ τὸν νομὸν Εὐβοίας (σελ. 60) : «καὶ διαιρεῖται εἰς 24 δήμους, οἵτινες πρὶν ἀπετέλουν 4 ἐπαρχίας (Χαλκίδος, Καρυστίας, Ξηροχωρίου καὶ Σκοπέλου) ». Οὕτω ὦν πάντοτε ὁμόλογος ἑμαυτῷ, περιγράφω καὶ τοὺς νομοὺς τῆς Ἑπτανήσου ὡς ἐξῆς : Νομὸς Κερκύρας (σελ. 65 τυπ.), «καὶ διαιρεῖται εἰς 22 δήμους, οἵτινες πρὶν ἀπετέλουν 3 ἐπαρχίας (Κερκύρας, Παξῶν καὶ Λευκάδος) ». Νομὸς Κεφαλληνίας (σελ. 66) «διαιρεῖται εἰς 20 δήμους, οἵτινες πρὶν ἀπετέλουν 4 ἐπαρχίας (Κραναίας, Πάλλης, Σάμης καὶ Ἰθάκης) ». Νομὸς Ζακύνθου σελ. 67 «Ἀποτελεῖ μετὰ τῶν πρὸς Ν κειμένων νη-νυδρίων Στροφάδων ἓνα νομὸν (καὶ μίαν ἐπαρχίαν), διαιρούμενον εἰς 10 δήμους. » Ἐκ τῆς πιστῆς ταύτης ἀντιγραφῆς καταφαίνεται, ὅτι ὁ κύριος Πολίτης δὲν ἀνέγνωσεν μετὰ προσοχῆς τὸ βιβλίον μου, τὸν εὐχαριστῶ ὁμῶς εἰλικρινῶς διὰ τὴν ἀνακαλυφθεῖσαν ἑλλειψιν τῶν δήμων τῆς Μεγαλοπόλεως κτλ. Ὡστε, κ. Πολίτα, ἡ τελευταία φράσις τῆς παρατηρήσεώς σας. «Διότι ἐν μὲν τοῖς νομοῖς Ἑπτανήσου ἀναφαίνονται πάλιν αἱ ἐπαρχίαι ὡς ὑφιστάμεναι» εἶνε ψευδής.

39) Σελ. 56 (37). «*Αἱ Ἀθηναὶ κεῖνται κατὰ τὸν συγγραφέα* (παρατηρεῖ ὁ κ. Πολίτης) *μεταξὺ Ἀκροπόλεως καὶ Λυκαβητοῦ*». Ἐπειδὴ φαίνεται ὑμῖν τοῦτο παράδοξον, κύριε συνάδελφε, ἀνάβητε ἐπὶ τοῦ Λυκαβητοῦ, ὁπόθεν θὰ ἴδῃτε, ὅτι τὸ πλεῖστον καὶ τὸ σημαντικώτατον τῆς πόλεως μέρος κεῖται μεταξὺ τῶν δύο τούτων λόφων. Πρὸ εἰκοσαετίας δὲ ὁλόκληρος ἡ πόλις ἔκειτο ἐν τῇ κοιλάδι, ἥτις περιορίζεται ὑπὸ τῶν μνημονευθέντων τούτων λόφων. Λυκαβητὸς δὲ δὲν εἶνε μόνον ἡ κορυφὴ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ἀλλὰ καὶ οἱ διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ὑδάτων ἀποχωρισθέντες λόφοι Στρέφη καὶ Σχιστοῦ. Οἱ δὲ λόφοι Ἀρειος Πάγος, Μουσῶν κτλ. ἀνήκουσιν εἰς τὸν αὐτὸν τῆς Ἀκροπόλεως ὄρεινόν ὄγκον, οἵτινες τῇ ἐνεργείᾳ τῶν ὑδάτων διεμελίσθησαν εἰς διαφόρους χθαμαλὰς κορυφάς.

40) Σελ. 58 (38) «*Ἀναγράφων* (λέγει ὁ κ. Πολίτης) *τὰ οἰκοδομήματα τῶν Ἀθηνῶν, ἐξ ὧν δὲν παραλείπει οὐδὲ τὸ Ἀμαλεῖον, λησμονεῖ πολλὰ καὶ ἄξια λόγου, οἷον τὴν Βουλὴν, τὸ Χημεῖον, τὸ Ἀρσάκειον, τὸ Βαρβάκειον καὶ τὸ Ἐθνικὸν Θέατρον*. Ἐν γένει δὲ ἡ περιγραφὴ τῶν Ἀθηνῶν εἶνε πενιχρά (οἷα ἀμάθεια/τοῦ συγγραφέως!). Οὔτε μουσεῖα ἀναφέρονται, οὔτε ἐκπαιδευτήρια (τίνα;), οὔτε αἱ ξέναι σχολαί, οὔτε ἡ γεωργικὴ, οὔτε ὁ βοτανικὸς κήπος, οὔτε τὰ νοσοκομεῖα (τρομεραὶ παραλείψεις!). Καὶ ἐγὼ πρὸς ταῦτα προσθέτω, οὔτε ἡ Ἀβερῶφειος σχολὴ τῶν Εὐελπίδων, οὔτε τὸ ὀφθαλμοῖατρεῖον, οὔτε ἡ ἀστυκλινικὴ, οὔτε τὸ φυσιολογεῖον, οὔτε τὸ δημαρχεῖον, οὔτε ἡ ἀστυνομία, οὔτε τὰ ἐργοστάσια τοῦ ἠλεκτρικοῦ φωτὸς καὶ τοῦ φωταερίου οὔτε . . . οὔτε.— Ὁ ἀναγνώστης ὅμως, ὅπως κρίνῃ ἂν ἡ περιγραφὴ τῶν Ἀθηνῶν εἶνε πενιχρά, ἅς παραβάλλῃ ταύτην πρὸς τὴν τοῦ Βερολίνου, ἣν μεταφράζω ἐκ τῆς γεωγραφίας Seydlitz (Ausc. B. σελ. 149). Ἐκ ταύτης θὰ βεβαιωθῇ, ὅτι ἡ ἐμὴ περιγραφὴ τῶν Ἀθηνῶν σχετικῶς εἶνε πλουσιωτάτη, καὶ ὅτι αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ κυρίου Πολίτου δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν γεωγραφίαν. ἀλλ' εἰς ὁδηγόν τινα ὁδοιπορικόν.

Βερολῖνον (1,315,000 κ.) πρωτ. τοῦ γερμ. κράτους καὶ τοῦ βασιλείου τῆς Πρωσίας, πρώτη καθέδρα, κειμένη μὲν ἐπὶ ἐρήμῳ, ἀμμόδους καὶ ἐλώδους, εἰσέτι δὲ καὶ ἀραιὰ κατωκημένης χώρας, παρὰ πλωτὸν ὅμως ποταμόν, τὸν Σπρέον, καὶ διώρυγας μεταξὺ Ἑλβας καὶ Ὀδέρου καὶ αὐτοῦ τοῦ Οὐίστουλα, διὰ τῶν ὁποίων ἡδύνατο ν' ἀναπτυχθῇ μεγίστη διὰ τὴν πόλιν ποταμία συγκοινωνία. Ἡ θέσις αὐτοῦ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Μέρκας κατέστησε τὴν πόλιν πρωτεύουσαν τῆς Μέρκας καὶ Βρανδεμβουργίας, καὶ μετὰ τῆς προκοπῆς τῆς Χρεντξέλερ-Βρανδεμβουργίου δυνάμεως,

μετὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ πρωσσικοῦ κράτους, ἀκολούθως τῆς τοῦ γερμανικοῦ τελωνιακοῦ δεσμοῦ καὶ τῆς βορειογερμανικῆς ἡμοσπονδίας καὶ τέλος τῆς ἰδρύσεως τοῦ γερμανικοῦ κράτους ἐμεγαλύνθη ἡ σημασία τῆς πρωτεύουσας κατὰ πάσαν διεύθυνσιν. Οὕτω τὸ Β., οὗτινος ἡ ἐπὶ καιρὸς θέσις ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ βορειογερμανικοῦ βαθυπέδου καὶ εἰς μικρὰν τῆς θαλάσσης ἀπόστασιν κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους ἔλαβε μεγάλην σημασίαν, κατέστη ἡ σημαντικωτάτη μεσόγειος ἐμπορικὴ πόλις τῆς Εὐρώπης, τὸ κέντρον τοῦ μεγάλου σιδηροδρομικοῦ δικτύου τῆς Μέσης Εὐρώπης, καί, κυρίως ἕνεκα τῶν ἐξ αὐτοῦ ἀκτινοειδῶς διευθυνομένων διωρύχων, λεωφόρων καὶ σιδηροδρόμων, ἡ μεγαλοπρεπεστάτη βιομηχανὸς πόλις οὐ μόνον τοῦ γερμανικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ ἀπάσης τῆς ἡπείρου. Τέλος τὸ Βερολῖνον εἶνε τὸ ἀκτινοβολοῦν κέντρον τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν (μέγιστον τῆς Γερμανίας πανεπιστήμιον, ἀκαδημαῖαι τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, ἐταιρεία γεωγραφίας κτλ.) καὶ κατὰ τοῦτο ἐξασκεῖ ἐπὶ μακροχρόνιων χωρῶν μεγάλην ἐλκτικὴν δύναμιν». — Ὡστε τίποτε δὲν ἀναφέρεται ἐξ ὧν ἀπαιτεῖ ὁ κύριος Πολίτης, ἅτινα εὖτος θεωρεῖ ὡς γεωγραφίας θέματα.

Πρὸς ἐπίρρωσιν δὲ τῶν λόγων μου ἡδυνάμην νὰ παραθέσω καὶ τὰ περὶ **Παρισίω** ἐκ τῆς αὐτῆς τοῦ Seydlitz γεωγραφίας, ἐν οἷς ὁ ἀναγνώστης δὲν θὰ εὕρῃ περιγραφὴν κατὰ τὸ σύστημα τοῦ κυρίου κριτοῦ, παραλείπω ὅμως τάχτας, διότι πολὺ ἤθελον ἐπεκταθῆ. Μόνον εἰς ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικά καὶ εἰς ὁδηγοὺς Baedeker ἀναφέρονται πάντα ὅσα ἀπαιτεῖ ὁ κύριος Πολίτης, ὡς καὶ τὰ **καφε-νεῖα καὶ ξενοδοχεῖα καὶ ζυθοπωλεῖα κτλ.**

41) «Ἐν σελ. 78 (τυπ. 49) ἱστορεῖ (λέγει δι' ἐμὲ ὁ κ. Πολίτης), ὅτι τὸ Μέγα Σπῆλαιον **«ἐσώθη ὡς ἐκ θαύματος»** ἀπὸ τῆς προσβολῆς τοῦ Ἰβραήμ. τὸ 1827, ἐν ᾧ ὥφειλε **μᾶλλον νὰ ἐξάρῃ τὴν ἡρωϊκὴν ἄμυναν** (βεβαίως διὰ «ληκυθιδῶν» λόγων) **τῶν μοναχῶν καὶ τῶν περιοίκων.** Καθ' ὅλου δὲ πολλαχοῦ τοῦ βιβλίου ἐπιλαμβάνεται πάσης εὐκαιρίας, ὅπως διατρανώσῃ ὁ συγγραφεὺς **ΕΝ ΟΥ ΔΕΟΝΤΙ τὴν θεοσέδειαν** αὐτοῦ· τὸ αὐτὸ εἰρήσθω καὶ περὶ τῶν ἐνθουσιωδῶν παρεκβολῶν ὑπὲρ τῆς πατρίδος (ὡς ἐν σελ. 53, 54, 55, 68) μετ' **ἀπροσδιονύσων (!)** μάλιστα παρεμβολῶν στίχων καὶ ποιημάτων. Ἡ πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπη εἶνε αἶσθημα, ὅπερ αὐτόματον (!) πρέπει νὰ **ΑΝΑΘΡΩΣΚΗ** ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ μαθητοῦ διὰ καταλλήλου ἐκθέσεως τῶν πραγμάτων (!!). Ἀντὶ δέ, ἐξακολουθεῖ ὁ κ. Πολίτης, νὰ **«ὕπερκαύσῃ ψυχραίνουσι (!)** μᾶλλον τὸ αἶσθημα τοῦτο οἱ **ΛΗΚΥΘΩΔΕΙΣ** (γρ. κύριε κριτά, «ληκυθίοι» ἢ «ληκύθιοι» κατὰ τὰ λεξικά) περὶ φιλοπατρίας λόγοι. Πρὸ πάντων δ' ἀξιοκατάκριτον θεωροῦμεν τὸν ταπεινὸν (!!!) διασυρμὸν τῶν ἀντιζήλων ἐθνῶν. Πᾶν ἄλλο ἢ μῖσος πρὸς τοὺς Βουλγάρους θὰ ἐμπνεύσωσιν οἱ περὶ τούτων λόγοι τοῦ συγγραφέως». Ταῦτα λέγει ὁ κύριος Πολίτης, παραθέτων ἐν τέλει

πρὸς πίστωσιν καὶ ἀπόσπασμα ἐκ τῆς γεωγραφίας μου, ὅπερ κα-
τωτέρω καὶ ἐγὼ θέλω ἀναγράψαι. Ὅθεν κατὰ τὸν δεινὸν καὶ περὶ
τὴν «παιδαγωγικὴν» κύριον Πολίτην θανάσιμα τῆς γεωγραφίας
μου ἁμαρτήματα εἶνε ἡ «θεοσέβεια», ἡ «φιλοπατρία» καὶ ὁ
«διασυρμὸς» τῶν Βουλγάρων. Καὶ ἐπὶ τῶν τριῶν τούτων κατη-
γοριῶν θ' ἀπαντήσω ἀμέσως.

Α'. Ἡ θεοσέβεια. Ὅταν ὁ φυσιογνώστης διὰ μαθητὰς
τρυφερᾶς ἡλικίας περιγράφῃ τὴν πάγκαλον δημιουργίαν, μέλη-
μα αὐτοῦ σημαντικὸν εἶνε ν' ἀνυφοῖ τὸν νοῦν τῶν παιδῶν μέχρη
τοῦ θρόνου τοῦ Πλάστου, τοῦ δημιουργήσαντος τὴν φιλόστορ-
γον καὶ ἀγαθὴν φύσιν, ἐν ᾗ εἷς καὶ μόνος δεσμὸς κυριαρχεῖ, ὁ
τῆς ΑΓΑΠΗΣ.

Ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος καὶ θεὸς μου **Ἡρ. Μητσόπου-
λος** ἔλεγεν, «ὅτι ὁ τὴν ἀγαθὴν φύσιν σπουδάζων, ἐν ᾗ ἡ ἀλήθεια
βασιλεύει, γίνεται ἀγαθώτερος καὶ θεοσεβέστερος καὶ βελτιοῖ καὶ
ἀγαθύνει τὴν καρδίαν αὐτοῦ». Ὁ δὲ διάσημος ἀστρονόμος καὶ ποιη-
τῆς συγχρόνως **Μαΐδλερος** ἔγραφεν ἐν τινι αὐτοῦ ποιήματι :
«Οὐ μόνον εἰς σφαίρας ἀφηλίου ἐν τῇ κινήσει τοῦ μεγάλου σου παγ-
κοσμίου ὥρολογίου δύναται ὁ ἄνθρωπος, ὁ υἱὸς τῆς γῆς νὰ ΣΕ θαυ-
μάσῃ, ἀλλὰ καὶ πέριξ αὐτοῦ, διότι πανταχοῦ ὑπάρχουσιν ἵχνη τῆς
ἀγαθότητός σου. Ἐκαστον ἄνθος, ἕκαστος σκόληξ δύναται νὰ διδάξῃ
πόσον θαυμάσιος εἶσαι, ὦ Δημιουργέ τῆς φύσεως». — Οἱ φυσιοδίφαι,
κύριε κριτά, ἐρευνῶντες τὰ μυστήρια τοῦ σύμπαντος κόσμου καὶ
διδάσκοντες τὴν θείαν ἀλήθειαν, εἶνε οἱ θεοσεβέστατοι τῶν ἀνθρώ-
πων, οὓς δυστυχῶς μόνον ἐν Ἑλλάδι παραγνωρίζουσιν, ἡ δὲ σπουδὴ
τῆς φιλοστόργου φύσεως εἶνε μᾶθημα διδακτικώτατον καὶ παιδα-
γωγικώτατον, ὅπερ μόνον παρ' ἡμῖν περιφρονεῖται καὶ κάκιστα καὶ
ἀτελέστατα ἐν τοῖς σχολείοις διδάσκεται. «Τὸ μυστηριώδες»
δ' ὑμῶν παιδαγωγικὸν σύστημα ἀγνοῶ, οὐδὲ θὰ παραδεχθῶ,
ἀλλὰ θὰ ἐξακολουθήσω γράφω ὑπὸ τοιαύτας θεοσεβεῖς ἐμπνεύ-
σεις τὴν γεωγραφίαν μου, ἔστω καὶ ἂν ἀπορριφθῇ καὶ ἐκ δευ-
τέρου αὕτη, ὅταν θὰ λάβῃ τὴν τιμὴν νὰ κριθῇ ἴσως καὶ πάλιν
παρ' ὑμῶν.

Ἰνα μὴ ὅμως νομίσῃ ὁ ἔντιμος ἀνογνώστης, ὅτι τὴν θεοσεβειάν
μου ἐκφράζω κατὰ τὸ σύστημα τῆς Ἀμαρτωλῶν Σωτηρίας καὶ
ἀναγράφω θαύματα καὶ μύθους ἐκ τῆς βιογραφίας τοῦ Παχωμίου

καὶ **Παφνουτίου**, παραθέτω ἐνταῦθα πρὸς πίστωσιν ἀποσπάσματα
τινα.

«Ὁ οὐρανὸς ἢ τὸ στερέωμα, γράφω (τυπ. σελ. 3), δὲν εἶνε θόλος
κρυστάλλινος, ὡς ἐσφαλμένως νομίζομεν, κατὰστικτος ὑπὸ λυχνιῶν,
ἀλλὰ χῶρος ἄπειρος καὶ ἀχανής, αὐτὸ τοῦτο τὸ σύμπαν. Ἐντὸς
τούτου κατὰ νόμους σοφοῦς καὶ αἰωνίους τοῦ **Παναγάρχου Θεοῦ**
κινεῖται ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη καὶ σωρεῖα ἀπειρων οὐρανίων σωμάτων,
τῶν λεγομένων **ἀστέρων**. Καὶ ἀμέσως κατωτέρω ἐν τῇ αὐτῇ
σελίδι. «Ἀπάσης δὲ ταύτης τῆς πανσόφως πεπλασμένης Δημιουρ-
γίας κορωνὶς εἶνε ὁ ἄνθρωπος, τὸν ὁποῖον ἐπροίκισεν ὁ Δημιουρ-
γὸς διὰ τοῦ **λογικοῦ**. Διὰ τούτου διηνεκῶς ἐρευνῶν ὁ ἄνθρωπος
τὴν περιβάλλουσαν αὐτὸν Δημιουργίαν, καὶ πρὸ πάντων τὴν γῆν,
ἡδυνήθη νὰ προαχθῇ καὶ νὰ καταστῇ τελειότερος. Τούτου ἕνεκα ὁ
σπουδάζων καὶ μελετῶν τὴν Δημιουργίαν, ἥτις εἶνε τὸ πλάσμα
τοῦ Παντοδυνάμου Θεοῦ, **ἀγαθώτερος γίνεται καὶ θεοσε-
δέστερος**». Ἐν σελ. 6. «Εἶνε δὲ ἡ κατασκευὴ τοῦ σύμπαντος
κόσμου θαυμασία, ἐν τῇ σπουδῇ τοῦ ὁποίου ἀναγνωρίζομεν τὸ με-
γαλεῖον καὶ τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Παναγάρχου Θεοῦ, ὅστις τὰ
πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησε».

Εἰπέτε, σοφέ μοι κριτά, τί κακὸν εὐρίσκετε εἰς τὰς φράσεις
ταύτας; Μήπως ἔχετε τὴν γνώμην, ὅτι τὴν **εἰδωλολατρείαν**
καὶ τοὺς ἔρωτας τοῦ Διὸς πρέπει νὰ διδάσκωμεν τοὺς παῖδας,
ὅπως μορφώσωμεν τὴν καρδίαν αὐτῶν; Ὅποιον δ' ἐγκλημα καὶ
θανάσιμον ἁμάρτημα διέπραξα, ἂν λέγω, ὅτι τὸ **Μέγα Σπήλαιον**
ἐσώθη ὡς ἐκ θαύματος; Δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς θαῦμα, καὶ
δὲν ἐπιστεύθη ὡς τοιοῦτο παρὰ τοῦ λαοῦ ἢ διάσωσις τῆς μονῆς
ταύτης ἀπὸ τῆς στρατιᾶς τοῦ Ἰσραήλ;

Β'. **Ἡ φιλοπατρία**. **ΛΗΚΗΘΩΔΕΙΣ** λόγους ἀποκαλεῖ ὁ
σοφὸς κριτής, ὅσα περὶ πατρίδος ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου λέγω, δι'
ὧν θέλω νὰ ἐνθουσιάσω τοὺς ἐλληνόπαιδας, διδάσκων αὐτοὺς τίνων
μεγάλων προγόνων ἀπόγονοι εἶνε. Ὅπως δ' ὁ ἀναγνώστης βεβαιω-
θῇ κατὰ πόσον καὶ τοῦτο εἶνε ἀληθές, παραθέτω περικοπὰς πλη-
ρεστέρας ἐκ τῆς τυπωθείσης γεωγραφίας μου.

Σελ. 35. «Οὕτω ἐπὶ 4 αἰῶνας (μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων-
σταντινουπόλεως) ἔζησεν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ὑπὸ τὴν αἰμοχαρῇ καὶ
βάρβαρον τῶν Τούρκων κυριαρχίαν, μυρίας ὑποστὰς βασάνους.

Ἀλλὰ τῷ 1821 ὡς εἰς ἀνὴρ ἐξανέστη κατὰ τῆς Τουρκικῆς τυραννίας καὶ ὑπὸ τὸν θούριον παιᾶνα τοῦ πρωτομάρτυρος **Ρήγα τοῦ Φεραίου** :

Καλλίτερα μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωὴ

παρὰ σαράντα χρόνια σκλαβιὰ καὶ φυλακὴ
ἐνδόξους κατὰ τῶν Τούρκων κατήγαγε θριάμβους καὶ νίκας, δοξά-
σας οὕτω τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα καὶ καταδείξας εἰς τὸν ἑκθαμβὸν κό-
σμον, ὅτι εἶνε γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν Μαραθωνομάχων καὶ Σαλα-
μινομάχων. Ὑψηλάντης, Κολοκοτρώνης, Μιαούλης, Μαυρομιχάλης,
Κανάρης, Καραϊσκάκης, Διάκος, Βότσαρης καὶ τόσοι ἄλλοι ἥρωες
τῆς μεγάλης ἡμῶν ἐπαναστάσεως εἶνε ἐφάμιλλοι τῶν μεγάλων ἐκεί-
νων καὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τέλος μετὰ ἑπτα-
ετῇ κατὰ τῶν τυράννων ἀμείλικτον πόλεμον ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας,
ἣν ἐξύμνησεν ὁ ἐθνικὸς ἡμῶν ποιητὴς **Σολωμός**,

Ἄπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη

τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά

καὶ ἄν πρῶτ' ἀνδρειωμένη

χαῖρ' ὦ χαῖρε ἐλευθεριά,

ἠνάγκασαν τὴν Τουρκίαν αἱ τρεῖς μεγάλαι δυνάμεις Ρωσία, Γαλ-
λία καὶ Ἀγγλία ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν μικροῦ τμήμα-
τος τῆς ἑλλην. χώρας, κηρύξασαι τοῦτο ὡς βασιλείαν».

Σελ. 36. «Οὕτω ἡ προσφιλὴς ἡμῶν πατρίς ἐλευθερωθεῖσα ὑπὸ
τῶν πατέρων ἡμῶν διὰ θυσίας πολλῶν αἱμάτων καὶ αὐξηθεῖσα
σημαντικῶς, χωρεῖ νῦν μετὰ θάρρους πρὸς τὸν πολιτισμὸν καὶ
τὰς ἐπιστήμας, ἔχουσα ἀκράδαντον πεποιθήσιν, ὅτι θὰ δυνηθῇ νὰ
ἐλευθερώσῃ καὶ τὴν ἄλλην δούλην Ἑλλάδα. Εἰς ἡμᾶς δὲ τοὺς νεω-
τέρους Ἕλληνας, εἰς τὰς φλέβας τῶν ὁποίων ρέει τὸ ἀθάνατον
Ἑλληνικὸν αἷμα, ἐναπόκειται νὰ κλείσωμεν τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα
καὶ νὰ μεγαλύνωμεν τὴν θαυμασίαν ἡμῶν πατρίδα, καταδεικνύον-
τες εἰς τὸν κόσμον, ὅτι εἴμεθα γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν Μαραθωνο-
μάχων καὶ Σαλαμινομάχων».

Σελ. 42, 43. «Ἡ περίπυστος αὕτη πολιορκία καὶ ἡ ἄλωσις
τοῦ Μεσολογγίου, ἃς ἀπεθαύμασεν ὁ πεπολιτισμένος κόσμος, ἀπο-
τελοῦσι μίαν ἐκ τῶν λαμπροτέρων σελίδων τῆς πατρίου ἡμῶν
ἱστορίας. Ἐκ τῆς μελέτης ταύτης μανθάνομεν ὁποῖον ἄγιον αἶσθη-
μα ὑπέκαιε τὰς καρδίας τῶν πατέρων ἡμῶν, οἵτινες χειμάρρους

αἱμάτων ἔχυσαν, ὅπως ἐλευθερώσωσι τὴν μικρὰν ταύτην γωνίαν τῆς Ἑλληνικῆς χώρας»,

Ταῦτα καλεῖ ὁ κύριος Πολίτης ΛΗΚΥΘΩΔΕΙΣ λόγους, Σὺ δέ, ἀμερόληπτε ἀναγνώστα, κρίνε κατὰ πόσον ἔχει δίκαιον, ὅτι ταῦτα ψυχοαῖνουσι τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας. Δυστυχῶς ὁ σοφὸς κριτῆς, ἐνῶ τοιαύτην ἐκσφενδονίζει κατὰ τῆς γεωγραφίας μου κατηγορίαν, δὲν λαμβάνει τὴν εὐσπλαγχνίαν διὰ τοῦ γλαφυροῦ καλὰ μου τοῦ νὰ ὑποδείξῃ καὶ ἡμῖν τοῖς τυφλοῖς, τίνι τρόπῳ διὰ τῆς καταλλήλου ἐκθέσεως τῶν πραγμάτων ΑΝΑΘΡΩΣΚΕΙ (ὥσπερ ἀτμὶς ἐκ τοῦ κρατῆρος ἡφαιστείου) αὐτομάτως ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν μαθητῶν τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας. Τὸ Πολίτειον τοῦτο διδακτικὸν σύστημα μένει μυστηριώδες, ὅπερ λυπηρὸν διὰ τὴν παιδείαν !!

Ἵνα μὴ νομίσῃ ὅμως ὁ ἀναγνώστης, ὅτι ἡ παρένθεσις στίχων εἶνε ἰδέα πρωτότυπος, ἢ ὅτι ἠθέλησα νὰ μιμηθῶ τὸν κριτὴν τῶν γεωγραφιῶν τοῦ 1888 κύριον Ν. Σπαθῆν, ὅστις διὰ στίχων ἐδίδασκε τὴν γεωγραφίαν τῆς Γερμανίας (βλ. γεωγραφίαν Α. Ἀντωνιάδου, 1888) :

Κραταῖα ἡ Γερμανία
Εἶνε αὐτοκρατορία
Μὲ πολλὰς ἐπικρατείας
Μὲ βασιλεία δουκᾶτα
Ἄναμιξ καὶ πριγκιπᾶτα
Κ' ἐλευθέρas πολιτείας, κτλ.

δηλῶ, ὅτι διδάσκαλοί μου εἰς τοῦτο ὑπῆρξαν ὁ πατὴρ τῆς γεωγραφίας Στράβων καὶ ὁ διάσημος γεωγράφος Varigny, οὓς δὲν πιστεύω νὰ περιφρονῇ ὁ Ἕλλην γεωγράφος (sic) κύριος Ν. Πολίτης. Ὁ Στράβων συχνότατα ἀναγράφει στίχους τοῦ Ὁμήρου, π. χ. (Βιβ. Ζ'. κεφ. Ζ', 11). «Καὶ ἐν μὲν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ οὕτω γράφουσιν τινες ὅ φησὶν Ἀμφίνομος, συμβουλευσὼν τοῖς μνηστῆρσι, μὴ πρότερον ἐπιτίθεσθαι τῷ Τηλεμάχῳ, πρὶν ἂν τὸν Δία ἔρῳνται.

«Εἰ μὲν κ' αἰνήσωσι Διὸς μεγάλῳ τοιμαῦροι.
αὐτὸς τε κτανέω, τοὺς τ' ἄλλους πάντας ἀνώξω·
εἰ δὲ κ' ἀποτρεπέησι θεός, πῦρ εἶναι ἄνωγα».

Ὁ δὲ Varigny ἐν τῷ λαμπρῷ αὐτοῦ συγγράμματι Nouvelle géographie moderne, μιμούμενος τὸν Στράβωνα, πολλαχοῦ ἀνα-

γράφει στίχους ἐξόχων ποιητῶν. Οὕτω περὶ τῆς Δήλου (Europe méridionale, I. σελ. 49) γράφει τὰ ἐξῆς : « A l'ouest, Délos, l'île sacrée, est déserte. La Grèce y venait adorer.

Apollon, dieu sauveur, dieu de savants mystères,
Dieu de la vie et dieu des plantes salutaires,
Dieu vainqueur de Python, Dieu jeune et triomphant».

Καὶ ἀλλαχοῦ περὶ τῆς **Χίου** (σελ. 18) ἀναγράφει τοὺς ἐξῆς λαμπροὺς τοῦ Β. Οὐγκὼ στίχους :

«Les Turcs ont passé là ; tout est ruine et deuil,
Chio, l'île des vins, n'est plus qu'un sombre écueil.
Chio, qu'ombrageaient les charmillles,
Chio, qui dans les flots reflétait ses grands bois,
Ses coteaux, ses palais, et le soir quelquefois,
Un chœur dansant de jeunes filles. . . .

Οὐδέν, λοιπόν, ἐγὼ κακὸν διέπραξα, ἂν περὶ τῶν Ψαρῶν γράφω τὰ ἐξῆς (σελ. 143) : « Τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ὀλοσχερῇ τῆς νήσου ταύτης καταστροφῇ τῷ 1824 ἐξύμνησεν ὁ ἐθνικὸς ἡμῶν ποιητὴς Σολωμὸς διὰ τοῦ ἐξῆς ὠραίου ἐπιγράμματος :

Ὡς τῶν Ψαρῶν τὴν ὀλόμαυρη ράχη
περπατῶντας ἡ δόξα μονάχη,
μελετᾷ τὰ λαμπρὰ παλληκάρια
καὶ στήν κόμη στεφάνι φορεῖ
γινομέν' ἀπὸ λίγα χορτάρια
ποῦχαν μείνει στήν ἐρημῇ γῇ.

Τὴν ἀναγραφὴν ἐνταῦθα τῶν στίχων τούτων καλεῖ ὁ σοφὸς συνάδελφος κύριος Πολίτης ΑΠΡΟΣΔΙΟΝΥΣΟΝ (!!!), ἥτοι κατὰ τὰ λεξικά *unpassend*, absurde, ἀνάρμοστον, ἄτοπον !!

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ὁδηγὸς τοῦ Bædecker, ὅστις ξηρὰ περιγράφει τὰ τῆς Ἑλλάδος, δὲν δύναται ν' ἀποφύγῃ τοὺς στίχους, καὶ διὰ τοῦτο εὐρίσκομεν αὐτὸν διὰ τὴν ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν θέαν ἀναγράφοντα τοὺς ἐξῆς θαυμασίους στίχους ἐκ τοῦ Πειρατοῦ τοῦ λόρδου Βύρωνος (3 ἄσμα).

«Βραδέως βυθίζεται κατὰ τὴν δύσιν δις ὠραῖος ὁ ἥλιος πρὸς δυσμὰς τῶν ὀρέων τοῦ Μωρέα, οὐχί, ὅπως εἰς τὰ βόρεια κλίματα, ὠχρὸς, ὄχι, ἀλλ' ἀνέφελος, πυρκαϊὰ ζῶντος φωτός ! Ἐπὶ τῆς γαληνιαίας θαλάσσης διαπυροῦνται αἱ κίτριναί ἀκτῖνες, ὡς τρέμων χρυσὸς ἐπὶ τοῦ βαθέος πράσινου τῶν κυμάτων».

Κατ' ἐμὴν γνώμην, κύριε Πολίτα, ἡ ξηρὰ τῶν πραγμάτων ἐκθεσις καθιστᾷ τὸ μάθημα ξηρὸν καὶ ἀηδὲς καὶ μορφώνει μαθητὰς σχολαστικούς.

Γ' **Ὁ διασυρμός τῶν Βουλγάρων.** Μακρὰ καὶ πικρὰ πείρα, πλέον τῆς χιλιετηρίδος, ἐδίδαξε τὸν Ἑλληνισμόν σύμπαντα, ὅτι οὐδέποτε θὰ δυνήθῃ οὗτος νὰ συνάψῃ εἰλικρινῇ φιλίαν μετὰ τῶν συγγενῶν τῶν Χαζάρων καὶ Τούρκων καὶ τῶν ἀπογόνων τῶν ἀγρίων στιφῶν τοῦ Κρούμμου, ὅστις τὸ κρανίον τοῦ ἀτυχοῦς αὐτοκράτορος Νικηφόρου μετὰ τὴν νίκην τῆς 25^{ης} Ἰουλίου 809 μ. Χ. ἐνδύσας ἀργύρῳ μετέβαλεν εἰς κύπελλον καὶ ἔπινεν ἐξ αὐτοῦ οἶνον. Ἀλλ' ἂν ταῦτα δὲν ἦνε ἀρκούσα τῆς γνώμης μου ταύτης ἀπόδειξις, τὰ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ παρόντος αἰῶνος διαδραματιζόμενα ἐν ταῖς περὶ τὸν Αἷμον χώραις διδάσκουσιν, ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς οὐδέποτε θὰ συζήσῃ ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῶν Βουλγάρων. Ὁ κύριος ὅμως Πολίτης, συμπαθὼν ἴσως πρὸς αὐτοὺς, οὐδεμίαν ἀνέχεται ἐναντίον τούτων κατηγορίαν.

Δὲν διασύρω, ἔντιμε κριτά, τοὺς ἀγαπητοὺς ὑμῖν Βουλγάρους, ἀλλὰ διδάσκων τοὺς Ἑλληνόπαιδας τίνων ἐνδόξων προγόνων ἀπόγονοι εἶνε, θέλω πράγματι νὰ **φανατίσω** αὐτοὺς καὶ νὰ ἐμπνεύσω αὐτοῖς τὸ μῖσος καὶ τὴν περιφρόνησιν πρὸς τοὺς κτηνώδεις συμπολίτας τοῦ **Σταμπούλωφ** καὶ **Στοϊλώφ**. «Λαὸς βάρβαρος καὶ ληστρικός, λέγω (σελ. 82), συγγενὴς τῶν Τούρκων καὶ Χαζάρων, σκηνώσας κατ' ἀρχὰς παρὰ τὸν Βόλγαν ἢ Βουλγὰρ ποτ. καὶ παρὰ τούτου λαθὼν τὸ ὄνομα **Βούλγαρος**, κατέκτησε περὶ τὴν 7^{ην} μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα τὴν **Κάτω Μοισίαν** (ἐν Ἑλλ. Χερσονήσῳ), μετονομασθεῖσαν ἔκτοτε Βουλγαρίαν. Ἀπολέσας δὲ τὴν ἐθνικότητά του καὶ ἐκσλαυίσθεις διὰ τῆς μετὰ Σλαύων ἐπιμιξίας του, ἡσπάσθη τὸν Χριστιανισμόν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν **Κυρίλ-λουν** καὶ **Μεθοδίου** καὶ κατέστη ἡ μάλιστα τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, τοῦ ὁποίου οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες, ὡς ὁ **Τσιμισκῆς** καὶ **Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος**, ἀμειλίκτους ἐκήρυξαν πολέμους κατὰ τῶν ληστῶν τούτων. Καὶ πρὸς τὴν Μεγάλῃν δὲ Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, τὴν ἐκπολιτίσασαν καὶ διασώσασαν αὐτοὺς, ἐδείχθησαν ἀγνώμονες οἱ Βούλγαροι, γενόμενοι σχισματικοί, ἀναγνωρίζοντες τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδρεύοντα **Ἐξάρχον** Βούλγαρον. Ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἐλευθερώσασαν (1878 μ. Χ.) αὐτοὺς Ρωσίαν ἐπέδειξαν μεγίστην ἀγνωμοσύνην, ἀσπασθέντες τὴν πολιτικὴν τῆς Αὐστρουγγαρίας καὶ Ἀγγλίας. Ἐχουσι δὲ τὴν μωρὰν ἐλπίδα, ὅτι θὰ δυνήθωσι νὰ κυριαρχήσωσιν ἐφ' ἁ-

πάσης τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης (δὲν εἶνε ἀληθές, κύριε Πολίτα ;) καὶ νὰ κατακτήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν **Κωνσταντινούπολιν**, τὸ κέντρον τῆς Ἑλληνικῆς ὀρθοδοξίας. Διὰ τοῦτο ἐκήρυξαν ἀμειλικτον πόλεμον κατὰ παντός μὴ Βουλγάρου, ἰδίως δὲ ἐναντίον ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων, νομίζοντες, ὅτι θὰ δυνηθῶσι νὰ ἐξαφανίσωσι τοὺς Ἑλληνας καὶ ν' ἀντικαταστήσωσι τὴν ἀθάνατον Ἑλληνικὴν γλῶσσαν διὰ τῆς βαρβάρου αὐτῶν βουλγαρικῆς». (Ὁλόκληρον τὴν περικοπὴν ταύτην ἀναγράφει ὁ κ. Πολίτης ἐν τῇ ἐκθέσει του).

Ἄλλ' ἔχετε δίκαιον, σοφὲ κριτά, νὰ δυσανασχετῆτε διὰ τὰς φράσεις ταύτας, διότι ἀγνοεῖτε, ὅτι οἱ Βούλγαροι διδάσκονται γεωγραφίαν, ἥτις θεωρεῖ ὡς Βουλγαρίαν οὐ μόνον τὴν **Μακεδονίαν** καὶ **Θράκην** μετὰ τῆς **Κωνσταντινουπόλεως**, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς **Θερμοπύλας**, τὸν δὲ **Μέγαν Ἀλέξανδρον** καὶ τοὺς ἀρχαίους Μακεδónας ὡς Βουλγάρους. Διὰ τοῦτο, κύριε Πολίτα, οὐδέποτε θὰ κολακεύσω τοὺς ἀξέστοις τοῦ Αἵμου κατοίκους, οὐδὲ θὰ ἐξαφανίσω ἐκ τῆς γεωγραφίας μου τὰς ἀνωτέρω φράσεις, ἀλλὰ τοῦναντίον θὰ προσθέτω καὶ ἄλλας δριμυτέρας, διότι μόνον διὰ τῆς πολιτικῆς **Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου** δύνανται, νομίζω, νὰ σωθῶσιν αἱ κινδυνεύουσαι Ἑλληνικαὶ χῶραι **Μακεδονία** καὶ **Θράκη**. Ὑμεῖς δέ, ὅταν θὰ κρίνητε καὶ πάλιν τὴν γεωγραφίαν μου, ἀπορρίψατε αὐτήν, διότι ἐμπνέει μῖσος κατὰ τῶν φίλων ὑμῶν Βουλγάρων, οἵτινες εἶνε μισητότεροι καὶ αὐτῶν τῶν Τούρκων, ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν ὁποίων ἐσώθη ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ Ὄρθοδοξία⁽¹⁾).

(1) Μετὰ τὴν ἐν τῇ Ἑφημερίδι τῶν Συζητήσεων δημοσίευσιν τῆς ἀντιπαρατηρήσεώς μου ταύτης ἀγνωστος τριᾶστερος ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ ἑγκρίτῳ τῆς Τεργέστης ἐφημερίδι Νέα Ἡμέρα (ἀριθ. 1042, 18/30 Νοεμβ. 1894) ἄρθρον «**Ἡ πολιτικὴ ἐν τοῖς διδασκατικοῖς βιβλίοις**», ἐν ᾧ πανηγυρικὸς πλέκεται τοῦ ἀξιοτίμου συνδέλλου κυρίου Πολίτου, ἐγὼ δὲ κακίζομαι διὰ τὸν διασυρμὸν τῶν Βουλγάρων, πρὸς οὓς ὁ κοσμοπολίτης οὗτος ἀρθρογράφος μέγαν ἔχει σεβασμὸν καὶ χριστιανικωτάτην τρέφει ἐν τῇ καρδίᾳ του ἀγάπην. Πρὸς τοῦτον εὐτυχῶς δὲν ἔχω πολλὰ ν' ἀπαντήσω, διότι σύμπας ὁ Ἑλληνισμὸς κάλλιστα γινώσκει τοὺς ἀπογόνους τοῦ Κρούμμου.

α') Ὁ ἀγνωστος τριᾶστερος ἄς μάθῃ, ἂν τὸ ἀγνοῇ, ὅτι οἱ κύριοι κριταὶ δὲν ὑπεβλήθησαν ΔΩΡΕΑΝ εἰς τὸ ἄχρη ἐργον τῆς κρίσεως.

β') Δὲν δύναμαι νὰ ἐκφράσω τῷ τριαστέρῳ ἀρθρογράφῳ τὰ συγχαρητήριά μου διὰ τὴν εἰλικρινῆ ὁμολογίαν του, ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἀντιπαρατηρήσεών μου δὲν ἠδυνήθη νὰ πεισθῇ, ὅτι ἡ ἐπικρίσις ἐγένετο ἐν προκαταλήψει καὶ ἐμπαθείᾳ. Ἐγὼ οὐδαμῶς λέγω, ὅτι ὁ κύριος Πολίτης ἐκ πάθους καὶ προκαταλήψεως ἔγραψε τὴν κατὰ τὸ πλεῖστον ΠΛΗΡΗ ἀσυγγνώστων σφαλμάτων καὶ ἀνακριβειῶν ἐκθεσίν του. Ἀπλῶς δι' ἐπιχειρη-

42) Σελ. 79 (50) «*Δεχαινά* (γράφω ἐγὼ) μετὰ τοῦ ἐπινείου αὐτῆς *Κυλλήνης* (Γλαρέντζας), παρὰ τὴν ὁποῖαν τὰ *ιαματικά λουτρά Δίντση*». — «Τὰ λουτρά ταῦτα, παρατηρεῖ ὁ κ. Πολίτης, ὠνομάσθησαν τῆς *Κυλλήνης* ὑπὸ τῆς ἐταιρείας τῶν *Σιδηροδρόμων* (ἡ ἀμαθεστάτη!), ἀλλὰ κεῖνται πλησιέστερον τοῦ *Βαρθολομίου*». — Μετὰ λύπης μου, κύριε κριτά, λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀπατάσθε ἀπάτην δεινὴν, διότι οὔτε ἡ ἐταιρεία τῶν *Σιδηροδρόμων* τὰ ὠνόμασε τῆς *Κυλλήνης*, ὡς οὕτω πρὸ 30 καὶ πλέον ἐτῶν βαπτισθέντα (ἐρωτήσατε τοὺς φαρμακοποιοὺς καὶ ἀναγνώσατε τὰς ἐφημερίδας τῶν παρελθόντων ἐτῶν, ἐν αἷς γίνονται περὶ τούτων *ρεκλάμαι* "**Ῥδατα Κυλλήνης**, πρὶν φαντασθῇ ἡ ἐταιρεία νὰ τὰ

μάτων ἐπιστημονικῶν, καὶ οὐχὶ δι' ὕδρεων, καταδεικνύω, ὅτι ὀρθότατα ἔγραψα τὴν γεωγραφίαν μου καὶ ὅτι τοῦ κυρίου Πολίτου αἱ παρατηρήσεις εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον ἐσφαλμέναι. Καὶ τέλος οὐδαμοῦ κατέδειξα, ὅτι νομίζω ἐμαυτὸν ἐντριβῇ περὶ τὴν γεωγραφίαν. Τοιοῦτον ἐγωῖσμὸν εὐτυχῶς δὲν ἔχω, ἄλλοι δὲ εἶνε ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐν Ἑλλάδι κατέχουσι τὸ *μονοπώλιον* τῆς *πανσοφίας* καὶ δύνανται νὰ γράψωσι καὶ νὰ κρίνωσι μετ' αὐθεντίας ἀναμαρτήτου περὶ παντὸς ἐπιστημονικοῦ θέματος.

γ'). Ὁ ἔντιμος ἀρθρογράφος δύναται νὰ ἔχῃ γνώμην ἀγαθὴν περὶ Βουλγάρων καὶ νὰ κολακεύῃ καὶ περιποιῇται αὐτοὺς καὶ ὅταν ὑβρίζει τὸν Ἑλληνισμὸν, διότι εἶνε ἐλευθέρως πολίτης. Ἐγὼ θμως, καὶ μετ' ἐμοῦ εὐτυχῶς συμφωνεῖ τὸ πλεῖστον τῶν ἐλευθέρων καὶ δούλων Ἑλλήνων, ἔχω ὅλως ἐναντίαν γνώμην. Λαὸς βαρβάρου καταγωγῆς, ὅστις τρέφει ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἀμειλικτον κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ μῖσος καὶ ἐνστικτικὰ ἄγρια, λαὸς ὅστις κιδδολεύει τὴν ἱστορίαν ἐν τοῖς διδακτικοῖς βιβλίοις καὶ διδάσκει, ὅτι ἡ *Μακεδονία* εἶνε ἡ κοιτίς τῆς βουλγαρικῆς ἐθνικότητος, ὅτι ὁ *Μέγας Ἀλέξανδρος* καὶ ὁ *Ἀριστοτέλης* ἦσαν Βούλγαροι καὶ ὅτι τὸ μισητότερον ἔθνος διὰ τοὺς Βουλγάρους εἶνε τὸ ἐλληνικόν, καὶ τέλος λαὸς, ὅστις διὰ μυρίων τεχνασμάτων ἐπιζητεῖ νὰ ἐξαρκνήσῃ τὸν Ἑλληνισμὸν ἀπὸ τῆς Ἑλλ. χερσονήσου, ὑβρίζει δὲ βναυσότατα τὴν ἐκπολιτίσασαν αὐτὸν *Μεγάλην* τοῦ *Χριστοῦ Ἐκκλησίαν*, λαὸς τοιοῦτος οὐδέποτε ὑπὸ τοῦ Ἑλλήνος θ' ἀγαπηθῇ, ὅστις εἶνε πρόθυμος καὶ μετ' αὐτῶν τῶν *Τούρκων* νὰ συνάψῃ εἰλικρινεστάτην φιλίαν. Ἄν ὁ ἄγνωστος ἀρθρογράφος ἀγνοῇ τὰ προσόντα ταῦτα τῶν Βουλγάρων καὶ θέλῃ νὰ πεισθῇ περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ μίσους καὶ τῆς εὐμουσίας καὶ φιλοξενίας αὐτῶν, ἅς λάβῃ τὸν κόπον νὰ ἐπισκεφθῇ χωρίον τι βουλγαρικὸν τῆς *Μακεδονίας* καὶ ἅς τοιμήσῃ νὰ εἴπῃ, ὅτι εἶνε Ἑλλην.

Ἄν δὲ τὰ τῆς πολιτείας κατὰ τὸν τριάστερον δὲν βρίνωσι καλῶς, εἰς τοῦτο δὲν πταίει ὁ συντάκτης στοιχειωδεδεστάτης γεωγραφίας, οὐδ' εἶνε ἔργον αὐτοῦ ν' ἀνέυρῃ τὸ ἔπερον εἶδος τῆς φιλοπατρίας τοῦ ἀρθρογράφου. Ὅπερ ἐλάχιστα μὲν λαλεῖ, τὰ μέγιστα δὲ ἐργάζεται, ἀφίνων τὴν δόξαν εἰς αὐτόν, ὅστις οὐ μόνον φιλόκαλος καὶ εὐμουσος φαίνεται ὅτι εἶνε, ἀλλὰ καὶ ἀνὴρ χριστιανικώτατος, στρέφων καὶ τὴν δεξιὰν παρεῖν, ὅταν παρὰ τῶν Βουλγάρων λαμβάνῃ ράπισμα ἐπὶ τῆς ἀριστεράς. Ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου δὲν ἐμιμήθην τοὺς Βουλγάρους, οἵτινες κκοηθέστατα ἐν τοῖς σχολείοις διδάσκουσι τὰ τέκνα τῶν ἄσματος κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ ζητῶ νὰ **ΦΑΝΑΤΙΣΩ** (εἶνε ἀληθῶς νόστιμον τὸ φανατίζειν, κύριε τριάστερε) τοὺς Ἑλληνό-παιδας καὶ ν' ἀνυψώσω τὸ φρόνημά των διὰ τῆς ἐνδόξου αὐτῶν καταγωγῆς, ἥτις μόνον διὰ τὸν ἀρθρογράφον εἶνε κοῦφος φιλοπατρία. Ὅτεν τὸ Ἑλλ. ἔθνος ἔχῃ

ἐνοικιάσῃ), οὔτε κείνται πλησιέστερον τοῦ Βαρθολομίου, κειμένου ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Πηνειοῦ. Ἄν δὲ δὲν πιστεύητε ἐμέ, κύριε κάθηγητά, μετρήσατε διὰ τοῦ διαβήτου ἐπὶ τοῦ χάρτου τοῦ Φιλίππωνος ἢ τοῦ Ἀγγλικοῦ ναυαρχείου τὰς ἀποστάσεις ταύτας καὶ θὰ εὑρητε, ὅτι δὲν κείνται τὰ λουτρὰ πλησιέστερον τοῦ Βαρθολομίου. Τὰ λουτρὰ Διντζη, 5—10 λεπτά τῆς ὥρας κείμενα μακρὰν τῆς θαλάσσης, ἀπέχουσι διὰ τοῦ διαβήτου ἀπὸ μὲν τῆς Κυλλήνης 9 χιλμ. ἀπὸ δὲ τοῦ Βαρθολομίου $8\frac{1}{3}$ χιλμ. Ἀλλὰ πρὸς τινα σκοπὸν ἐγράψατε καὶ τὴν παρατήρησιν ταύτην, τὴν ἀκατανόητον; Ἄς ἀποφανθῇ ὁ ἀναγνώστης.

43) «Ἐν τῇ αὐτῇ σελ. 79 (50) λέγει (δηλ. ἐγώ), ὅτι ἡ Ὀλυμ-

πολίτας, ὧν τὸ φρόνημα εἶνε ὑψηλὸν καὶ γενναῖον, τὰς καρδίας δὲ ὑποκαίει φλογερὸν αἶσθημα φιλοπατρίας, οὐδέποτε θὰ κινδυνεύσῃ. Καὶ ἂν τὰ τῆς πατρίδος κατὰ τὸ παρὸν χωλαίνωσιν, ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς, ὃν ἴσως ὁ ἀρθρογράφος ἐντελῶς ἀγνοεῖ, εἶνε εὐτυχῶς ἀγνότατος καὶ πρῶτος· νὰ θυσιάσῃ καὶ αἷμα καὶ περιουσίαν ὑπὲρ τῆς εὐημερίας καὶ τῆς δόξης τῆς ὅλης πατρίδος. Οὐδέποτε, ἄγνωστε ἀρθρογράφε, ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς θὰ ἀποβίλῃ τὰ γενναῖα ταῦτα αἰσθήματα, ἀλλὰ θὰ διαμείνῃ ἐς αἰὶ πατριώτης ἐνθουσιώδης, ἀντλῶν διαρκῶς ἐκ τῆς προγονικῆς εὐκλείας διδάγματα φιλοπατρίας, αὐταπαρνήσεως καὶ προόδου καὶ ἔτοιμος πάντοτε νὰ θυσιάσῃ ὑπὲρ πατρίδος. Τὸν Βούλγαρον οὐδέποτε ἐφθόνησεν ὁ Ἕλλην, ἐχάρη δὲ χαρὰν μεγάλην διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ καὶ τὴν πρὸς τὸν πολιτισμὸν πρόδον, δὲν θὰ ἐπιτρέψῃ ὅμως αὐτῷ νὰ καταδιώκῃ τὸν Ἑλληνισμὸν ἐντὸς τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ νὰ ὑβρίξῃ αὐτὸν μετὰ τοσαύτης χυδαιότητος, δὲν τὸν φεβέται δέ, οὐδὲ εἰς τοιοῦτον βαθμὸν κτηνωδίας ἔφθασεν, ὥστε ἐνῶ παρ' αὐτοῦ ὑβρίζεται καὶ καταδιώκεται βναύσως, νὰ τὸν κολαεύῃ, ὥσπερ δεῦλος, ἀλλ' εἶνε ἔτοιμος νὰ ἐπιβάλῃ αὐτῷ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν, ἀρκεῖ μόνον νὰ ὁδηγηθῇ καὶ διαπαιδαγωγηθῇ ὑπὸ τὸν διεπόντων τὰς τύχας του. Πόθεν δέ, ἐντιμε ἀρθρογράφε, ἐξάγετε τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὠφέλησα τοὺς Βουλγάρους προσενεγκῶν πρὸς αὐτοὺς ἀπροσδόκητον ἐπικουρον τὴν ΕΠΙΠΟΛΑΙΟΤΗΤΑ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοπατρίας; Ἐξηγήσατε ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦτο. Νομίζετε, ἄγνωστε τρίαστερ; ἔτι εἶνε ὀρθὸν νὰ διδάσκωμεν τοὺς Ἑλληνόπαιδας ἀγάπην καὶ εὐπρέπειαν πρὸς τοὺς διώκτας ἡμῶν καὶ ὑβριστὰς σχισματικούς Βουλγάρους; Δὲν πρέπει νὰ γείνῃ τοῖς πᾶσιν γνωστὸν, ὅτι εἶνε ἐπικινδυνόδεστος διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν ὁ λαὸς εὔτος, ὅστις ἐξοντώσεως ἐκίχουζε πόλεμον κατὰ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀθανάτου Ἑλληνικῆς γλώσσης; Δὲν πρέπει ὁ Ἑλληνόπαις νὰ μάθῃ πάντα ταῦτα ἐκ τρυφερᾶς ἡλικίας, ὅπως γινώσκῃ τίνες εἶνε οἱ ἀμείλικτοι τῆς πατρίδος του ἐχθροί; Διὰ τὴν δὲ λέγετε, ὅτι ἐλάχιστα ἔβλαψα τὸν μετριοπαθῶς ἐπικρίναντα τὴν γεωγραφίαν μου κύριον Ν. Πολίτην; Ἀνασκευάζων τοῦ κυρίου συναδέλφου τὰς παρατηρήσεις δι' ἐπιστημονικῶν ἐπιχειρημάτων, δὲν ἐσχόπευσον νὰ βλάψω αὐτόν, οὔτινος ἡ φιλοπατρία γνωστὴ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ. Ὑμεῖς ἐξάγετε τὸ συμπέρασμα τοῦτο, ὅπερ ἐγὼ οὐδέποτε ἐφαντάσθην· καὶ τέλος

δ'.) Ὁ τίτλος τοῦ ΓΕΛΟΙΟΥ, ὃν μετὰ τοσαύτης χάριτος ὁ εὐμουσος τρίαστερος ἀρθρογράφος ἀπονέμει εἰς τοὺς διὰ μελάνης καὶ χρωμάτων ἐξολοθρευτὰς τῶν Βουλγάρων, φαίνεται, ὅτι ἐγεννήθη ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ του κατὰ τὴν λεγομένην ΚΑΤΟΠΤΡΙΚΗΝ ΔΝΑΚΛΑΣΙΝ.

πία απέχει τοῦ Πύργου διὰ σιδηροδρόμου 20 λεπ. ἐνῷ ἡ ἀπόστασις εἶνε τριπλασία σχεδόν (55 λ.). — Ὁ Πύργος ἀπέχει τῆς Ὀλυμπίας κατ' εὐθείαν γραμμὴν διὰ τοῦ διαβήτου 17 ἐν ὧν χιλμ.. κατὰ τὸ δρομολόγιον δὲ τῶν ἀμαξοστοιχιῶν τῆς Ἑταιρείας (1894) ἡ σιδηρὰ ὁδὸς ἔχει μῆκος 19,3 χιλμ., διανύει δὲ ἡ ἀμαξοστοιχία τὴν ἀπόστασιν ταύτην εἰς 55 λεπ. τῆς ὥρας. Ἐγὼ ὅμως, ὅτε κατὰ τὸ 1892 ἐπεσκέφθην ἐκ δευτέρου τὴν Ὀλυμπίαν, ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἐγκαινίασιν τοῦ σιδηροδρόμου τούτου, διήνυσαν τὴν ἀπόστασιν ταύτην εἰς πολὺ ὀλιγώτερον χρόνον, διότι δὲν εἶχε τὰς στάσεις, ἃς νῦν ἔχει, καὶ ὑπελόγισα χρόνον 20'. Δυστυχῶς ὅμως ἠπατήθην καὶ εὐχαριστῶ τὸν κύριον Πολίτην διορθώσαντά με, διότι οὐδέποτε ἐφαντάσθην, ὅτι ἡ ἀμαξοστοιχία διανύει εἰς μίαν ὥραν μόνον 20 χιλιόμετρα !!!

44) «Σελ. 80 (50). Ἡ Μεσσηνία ὄρη ἔχει τὴν Σέχην (Ψυχρὸν, 1391 μ.).» «Ἐκ τοιαύτης ἀναγραφῆς, λέγει ὁ κύριος Πολίτης, ἡδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι Σέχη εἶνε τὸ παλαιότερον ὄνομα τοῦ ὄρους, Ψυχρὸν δὲ τὸ σημερινὸν καὶ τὰνάπαλιν. Πράγματι, ὅμως εἶνε δύο διάφορα ὄρη τὸ Σέχη καὶ Ψυχρὸν». Ὁρθοτάτῃ ἡ παρατήρησις τοῦ κυρίου Πολίτου, τὸ σφάλμα δὲ προέκυψε κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν, διότι ἂν τὸ Ψυχρὸν ἐτίθετο ἐκτὸς τῆς παρενθέσεως, ὡς ἐγένετο κατὰ τὴν τύπωσιν, οὐδὲν θὰ εἶχε τὸ ἐσφαλμένον ἢ φράσις. Μετακινήσεις μιᾶς παρενθέσεως ἐπέφερε τὸ σφάλμα τοῦτο, ὅπερ τὸ ὁμολογῶ.

45) Αὐτ. (σελ. 80 (50) «Πάμισον (Πιρνάτσαν)». «Οὐδεὶς τῶν περιόικων, λέγει ὁ κύριος Πολίτης, ὀνομάζει Πιρνάτσαν τὸν Πάμισον· τὸ ὄνομα Πιρνάτσα φέρεται παρὰ τοῖς παλαιότεροις περιηγηταῖς, ἴσως δ' ἦοι σῦνθηθες κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος». Ἀρκεῖ, κύριε κριτά, ὅτι φέρεται παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις περιηγηταῖς, ὅπως καὶ πόλεων καὶ ὀρέων ὀνόματα (π.χ. Τρελλός, Λιάκουρα, Βοστίτσα κτλ.) νέα ἐκλείψαντα σχεδόν, ἅτινα ὅμως ἀναγράφομεν ἐν γεωγραφίαις. Δυστυχῶς ὅμως, φαίνεται, ὅτι διατηρεῖται τὸ ὄνομα τοῦτο, ἂν πιστεύσωμεν τοὺς ἐξῆς συγγραφεῖς. α') Τὸ λεξικὸν τοῦ κυρίου Σακελλαρίου, τόμ. Γ', σελ. 627, ἐν ᾧ εὐρίσκω Πάμισος ὁ ποτ. . . . . 2) Μεσσηνίας ἐν ΠελοποΝΝήσῳ, νῦν ΠΙΡΝΑΤΣΑ.

β') Τὸν ὁδηγὸν τοῦ Baedeker, τὸν ὁποῖον καὶ ὑμεῖς ἔχετε

πάντοτε ὑπ' ὄψιν, ἐν αὐτῷ σελ. 341 (ἔκδ. 1883) ἀναγινώσκω. «Nach 45 Min, passirt man die Brücke über den alten Pamisos, den bedeutensten Fluss Messeniens, JETZT PIRNATZA, oder Dipotamo καὶ γ'» τὸν γεωγραφικὸν χάρτην τοῦ κυρίου Α. Philippson, ὅστις πρὸ δύο μῶλις ἐτῶν ἐξεδόθη (1892), ἐν ᾧ εὗρισκω δις Pirnatza (Pamisos). Θὰ παρακαλέσω, λοιπόν, θερμῶς τὸν κ. Πολίτην νὰ διαψεύσῃ τοὺς **νεωτάτους** τούτους περιηγητάς, ὅπως καὶ ἐγὼ παύσω θέτων ἐν παρενθέσει τὸ ὄνομα **Πιρνάτσαν**. Καὶ ὁ Tuma (Griechenland, σελ. 76) Πιρνάτσαν καλεῖ αὐτόν.

46) Αὐτ. σελ. 80 (50). «**Μεταξὺ τῶν ποταμῶν τῆς Μεσσηνίας ἀναφέρεται καὶ ὁ Νέδων**, ὅστις εἶνε χειμάρρος. Ἀλλὰ τοὺς ποταμοὺς τῆς Λακωνίας, πλὴν τοῦ Εὐρώτα, παραλείπει ἔλως (τίνας; κύριε Πολίτα), ἐνῶ τοῦ Εὐρώτα τὰ παραποτάμια, μάλιστα ὁ Οἰνοῖς (Καλιφῖνα) καὶ τὸ **Μαργιόρρεμα**, εἶνε πολλῶ ἀξιολογώτερα **βεβαίως τοῦ Νέδωνος**». — «Τοιαύτην καταφορὰν κατὰ τοῦ χειμαρρῶδους, ἀλλ' ἀνεξαρτήτου διὰ τὴν πεδιάδα τῶν Καλαμῶν ποταμίου τούτου δὲν περιέμενον παρὰ τοῦ Καλαμίου κυρίου Πολίτου, ὅστις θὰ γινώσκῃ, ὅτι ἡ πατρὶς αὐτοῦ **Καλάμαι**, μία ἐκ τῶν σημαντικωτέρων τῆς Ἑλλάδος πόλεων, κεῖται ἐπὶ τῆς (ἢ παρὰ τὴν) ἀριστερᾶς ὁχθῆς τοῦ χειμάρρου τούτου, ὅστις ποτίζει τοὺς κήπους τῶν Καλαμῶν καὶ παρέχει τὸ εὐπεπτον καὶ ψυχρὸν ὕδωρ τῶν φρεάτων τῆς πόλεως, ὡς τὸ τῆς κάτω πλατείας, ὅπερ περὶ τὰ 100 περ. μέτρα ἀπέχει τοῦ Νέδωνος. Τὸ **Μαργιόρρεμα** ὅμως, κύριε κριτά, δὲν εἶνε παραποτάμιον τοῦ Εὐρώτα, ὡς ὑμεῖς λέγετε, ἀλλὰ ποτάμιον ἀνεξάρτητον, **καταπινόμενον ὑπὸ τοῦ ἔλους, εἶθα καὶ μικρὰν σχηματίζει λίμνην** (βλ. Philippson, Peloponnes σελ. 190, ὡς καὶ τὸν χάρτην του)· δὲν εἶνε δὲ καὶ **κανένα μεγάλο ποτάμι**, ἀλλὰ κατὰ τὸν Philippson ἐν ξηροπόταμον, *ein Trockenbach* (σελ. 496). Αἱ ἀπαιτήσεις σας δὲ αὗται, κύριε Πολίτα, δὲν δύνανται νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν διὰ στοιχειωδεστάτην γεωγραφίαν, διότι δὲν εἶνε δυνατόν ν' ἀναγράψω πάντας τοὺς χειμάρρους καὶ τὰ ξηροπόταμα τῆς Λακωνίας, διότι τότε πρέπει νὰ πράξω τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τοὺς ἄλλους τοῦ κράτους νομούς, οἵτινες ἐπίσης ἔχουσι ξηροπόταμα ὡς τὸ Μαργιόρρεμα καὶ τὸν Οἰνοῦντα. Ἐξαιρέσεις διὰ τὴν Λακωνίαν δὲν πρέπει νὰ γίνῃ. Ὁ Ἀχελῷος, ὁ Πηνειός, ὁ Ἀλφειὸς ἔχουσι παραποτάμια πολλῶ ἀξιολογώτερα τῶν τοῦ Εὐρώτα.

47) Σελ. 88 (52). 'Εν τοῖς περὶ Φιλιατρῶν ἔπρεπε νὰ προσθέσῃ, ὅτι ἔχουσι καὶ γυμνάσιον δημοσυντήρητον». Εὐχαριστῶ διὰ τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην.

49) Αὐτ. σελ. 83 (52) «Εὐρώτας (Βασιλοπόταμον)». Ὁ κύριος Πολίτης παρατηρεῖ. «Ὁ Εὐρώτας λέγεται κοινῶς Ἴρις ἢ Νίρι, τὸ δὲ Βασιλοπόταμον εἶνε ἄλλος ποταμὸς πρὸς Δ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Εὐρώτα, βραχὺν ἔχων ροὴν, ἀλλ' ἀφθονώτατα ὕδατα, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα». Μετὰ λύπης μου ὁμολογῶ, ὅτι δὲν θὰ ἐπίστευον τὸν κύριον Πολίτην, ἂν δὲν εἶχον ὡς μάρτυρας τὸν Philippson (βλ. χάρτην του) καὶ τὸν Baedeker (σελ. 258, 1883), οἵτινες καλοῦσιν αὐτὸν Νίρι. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ μοι ἀποδοθῇ καὶ μέγα ἄδικον, διότι πολλοὶ συγγραφεῖς καλοῦσιν εἰσέτι τὸν Εὐρώταν Βασιλοπόταμον. 1) Τὸ λεξικὸν τοῦ κ. Σακελλαρίου «τὰ νῦν οὗτος καλεῖται Βασιλοπόταμον καὶ παρὰ τὰς ἐκβολὰς του Ἴρις ἐκαλεῖτο». — 2) Τὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικά Pierers καὶ Meyer καὶ 3) Ὁ Tuma (Griechenland, σελ. 75). Αὐτὸς δὲ ὁ Βασιλοπόταμος, πηγάζων ἀπὸ τῶν ὑπωρειῶν ὄρους τινὸς ἀσβεστολιθικοῦ, 4 χιλμ. μακρὰν τῆς θαλάσσης, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐκβαλὴ ὑπογεία τῶν τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα συμποτιζόντων ὑδάτων τοῦ ποταμοῦ τούτου, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται ἡ πλησμονὴ τούτων (βλ. Philip. Pelop. σελ. 216 καὶ 496).

50) Αἱ περὶ Σπάρτης, Νεαπόλεως καὶ Τσακωνικῆς γλώσσης παρατηρήσεις τοῦ κ. Πολίτου εἶνε ὀρθόταται καὶ εὐγνωμόνως ἀποδέχομαι αὐτάς, διὰ τὰ περὶ "Ελους ὅμως λεγόμενα δὲν ἔχει δίκαιον, διότι ἐν τῷ κειμένῳ μου, ἐπειδὴ ἐγένετο λόγος περὶ Σπάρτης προσθέτω ἐν τέλει σελ. 85 (53) τοῦ ἐδαφίου τὰ ἐξῆς «Παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Εὐρώτα, ἔνθα ἡ χώρα ἐλῶδης, ἔκειτο τὸ ἀρχαῖον "Ελος νῦν Δουραλῆ». Ὁ ἀναγνώστης ὡς βλέπει, δὲν γίνεται λόγος τις περὶ δήμου τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἀλλὰ περὶ τῆς πατρίδος τῶν Εἰλώτων, τῶν δούλων τῆς Σπάρτης. Ἡ Νέα δὲ Σπάρτη κατὰ τὸ σχεδιογράφημα τῆς γεωγραφίας Bursian (τομ. Β'. Taf. III) εὐρίσκεται ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας Σπάρτης, τῶν κτισθέντων κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους· ὅθεν ἡ νέα Σπάρτη κεῖται οὐχὶ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἀρχαίας, ὡς ὁ κύριος Πολίτης ὑποστηρίζει, ἀλλ' ἐκτός.

51) «Αὐτ. (σελ. 88, τυπ. 55). Παραλείπει, λέγει ὁ κύριος Πο-

λίτης, νά μνημονεύσῃ τὸν συνοικισμὸν **Καστροί**, ὅστις ἔχει **περὶ τὰς 5,000** κατοίκους (!!). — Τὸν μυστηριώδη τοῦτον συνοικισμὸν τῆς **Τσακωνιάς**, ἡ ὀρθότερον πόλεως, μεγαλειτέρας τῶν **Θηβῶν** (3,320 κάτ.), τῆς **Κύμης** (4,400 κ.), τοῦ **Ξηροχωρίου** (3,000 κ.) κτλ., ὁμολογῶ, ὅτι ἡγνόνουν ἐντελῶς, διότι οὐδαμοῦ ἐν τῇ ἐπίσημῳ ἀπογραφῇ τοῦ 1889 εὗρον τὸ ὄνομα **Καστροί**, οὐχὶ μόνον ἐν **Τσακωνιά**, ἀλλ' οὐδ' ἐν ὁλοκλήρῳ τῷ νομῷ τῆς Ἀρκαδίας. Εὐτυχῶς ὅμως παρετήρησα, ὅτι ὅπου ὁ χάρτης τοῦ Kiepert σημειοῖ **Kastri**, ἀπέχοντος τοῦ Ἀγ. Πέτρου περὶ τὰ 3—4 χιλιόμετρα, ἐν τῷ χάρτῃ τοῦ Philippsen ὑπάρχει τὸ ὄνομα **Hag. Nikolaos oder Kastri**. Ἀνεκαλύφθη, λοιπόν, τί εἶνε ἡ μυστηριώδης αὕτη πόλις τοῦ κυρίου Πολίτου· εἶνε ὁ Ἀγ. Νικόλαος, ἡ πρωτεύουσα τοῦ δήμου **Τανίας**, ἣτις ὅμως κατὰ τὴν ἐπίσημον ἀπογραφὴν τοῦ 1889 (σελ. 44) δὲν ἔχει, ὡς ὑποστηρίζει ὁ κύριος Πολίτης, 5,000 κατ., ἀλλὰ μόλις 1,878, δὲν πιστεύω δὲ νὰ ἠύξησεν ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἀπογραφῆς ἄχρι σήμερον εἰς 5,000, διότι καὶ *κουίκλων* καὶ *ποντικῶν* ἂν εἶχον οἱ κάτοικοι γονιμότητα, οὐδέποτε ἤθελον φθάσει ἐντὸς 5 ἐτῶν εἰς τὸν τεράστιον ἀριθμὸν τῶν 5,000 κ. Δὲν ἀνέγραψα δὲ τὸ χωρίον Ἀγ. Νικόλαος ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου, διότι δὲν ἤθελον νὰ μεταβάλω αὐτὴν εἰς πῖνακα ἀπογραφῆς τῶν κατοίκων, ἐν ᾧ ὁ ἐπιθυμῶν δύναται νὰ εὑρῇ τὸν πληθυσμὸν καὶ τοῦ σμικροτάτου χωρίου ἡ μετοχίου τῆς Ἑλλάδος.

52) «Σελ. 85 (τυπ. 55). Ἄστρος (γράφω) ἐπὶ εὐφόρου πεδιάδος, ἐν τῷ ὁποίῳ συνῆλθεν ὑπὸ τὸν Πετρόμπεη ἡ Β'. τῶν Ἑλλήνων ἐθνικὴ συνέλευσις (1823 μ. Χ.)». — Ἰδοὺ τί παρατηρεῖ ὁ κύριος Πολίτης, μὴ ἐκπλαγῆς δέ, ἀναγνώστα, διὰ τοῦτο. «Αὕτη λέγεται μὲν ἡ ἐν Ἀστρεῖ, δὲν συνῆλθεν ὅμως εἰς Ἄστρος (!!), ἀλλ' εἰς τὸν Ἀγ. Ἰωάννην». — Ἡ νέα αὕτη ἱστορικὴ ἀνακάλυψις τοῦ δαινοῦ καὶ περὶ τὴν ἱστορίαν κυρίου Πολίτου μὲ ἐξέπληξεν, ὡς μὴ δυνάμενον νὰ ἐννοήσω, διατί τοιοῦτο ψεῦδος ἀναγράφουσιν οἱ ἱστορικοὶ ἡμῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ ἀείμνηστος Παπαρρηγόπουλος (Ἑλ. Ἱστορ. Ε'. σελ. 726) καὶ ὁ Baedeker (σελ. 250—251), καὶ δὲν λέγουσι τὴν ἀλήθειαν, ὅτι ἡ Β'. τῶν Ἑλλήνων ἐθνικὴ συνέλευσις ἐγένετο ἐν ΑΓΙΩΙ ΙΩΑΝΝΗ. Πρὶν ὅμως καταδείξω τὴν

ἀπάτην τοῦ κυρίου Πολίτου, θὰ εἶπω ὀλίγα περὶ τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς τοπογραφίας τῶν χωρίων τούτων.

α') Κατὰ τὴν ἐπίσημον ἀπογραφὴν τοῦ 1889 (σελ. 43) ὁ δῆμος **Θυρέας** συνίσταται ἐκ τῶν ἐξῆς χωρίων: 1) **Ἄστρος**, πρωτ. χειμερινή, 1350 κ. 2) **Ἅγιος Ἰωάννης**, πρωτ. θερινή, 491 κ. 3) **Καλύβια** (Μελιγοῦς), 51 κ. 4) **Μελιγοῦ**, 462 κ. 5) **Παράλιον Ἄστρους**, 305 κ. 6) **Πλάτανος**, 375 κ. 7) **Τριστενά**, 192 κ. 8) Δύο μοναὶ 35. Ὡστε ἄλλο εἶνε τὸ χωρίον **Ἄστρος** καὶ ἄλλα τὸ **Παράλιον τοῦ Ἄστρους** καὶ ὁ **Ἅγ. Ἰωάννης**.

β') Τὸ **Ἄστρος**, κατὰ τὸν κύριον **Ἀν. Μηλιαράκην** (βλ. Ἐγκ. Δεξ. **Μπάρτ** καὶ **Χίρστ**, τόμ. Β', σελ. 454), εἶνε ἐκτισμένον ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων ἀκρωτηρίου, ὅπερ σχηματίζει βουνὸς μεμονωμένος, περιβαλλόμενος ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ὑπὸ μεγάλης καὶ εὐφόρου πεδιάδος, τῆς τοῦ **Ἄστρους** λεγομένης· οὕτω δὲ φαίνεται ὡς νῆσος, προσονομαζομένη καὶ ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων *νησί*.

γ') Κατὰ τὸν γεωγραφικὸν χάρτην τοῦ κυρίου Φιλιψῶνος, τὸ **Ἄστρος** (κακῶς **Καλύβια Μελιγοῦς**) ἀπέχει τῆς ἀνατολικῆς παραλίας, ὅπου καὶ ἔλος ὑπάρχει, περὶ τὰ 3 χιλιόμετρα (1 ὥραν ὁδοιπορικὴν), καὶ κεῖται εἰς τὸ ἄκρον τῆς πεδιάδος, ὑπὸ τοὺς πρόποδας ὅρους ἀσβεστολιθικοῦ (Olonoskalk). Πρὸς τὰ ΒΑ. δὲ τοῦ Ἄστρους, εἰς ἀπόστασιν περίπου 3 $\frac{1}{2}$ χιλιομ. (1 ὥρ. ὁδοιπορικὴν) ὑπὸ τοὺς πρόποδας μεμονωμένου ὅρους ἀσβεστολιθικοῦ (Pyloskalk), ἀποτελοῦντος ἀκρωτήριον, κεῖται τὸ **Παράλιον τοῦ Ἄστρους**, ἀκριβῶς ἐν τῷ μυχῷ κολπίσκῳ. Ὡστε ἡ μὲν κόμῃ Ἄστρος, ἡ χειμερινή πρωτ. τοῦ δήμου Θυρέας, δὲν κεῖται παρὰ τὴν θάλασσαν, οὔτε ἐπὶ τῶν ὀρέων, ἀλλ' εἰς τὸ ἄκρον τῆς πεδιάδος, ἀπέχον τῆς θαλάσσης περὶ τὰ 3—4 χιλιόμετρα, πλησίον δ' αὐτοῦ κεῖνται καὶ τὰ **Καλύβια Μελιγοῦς**, τὸ δὲ **Παράλιον τοῦ Ἄστρους** εἶνε τὸ ἐπίνειον τῆς πρωτευούσης τοῦ δήμου Θυρέας, ὅπερ κατὰ τὸν κύριον **Α. Μηλιαράκην** ἐκτίσθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

Ὁ **Ἅγιος Ἰωάννης** ὅμως, ἐν τῷ ὁποίῳ κατὰ Πολίτην ἐγένετο ἡ Β' τῶν Ἑλλήνων Ἐθνοσυνέλευσις, εἶνε κόμῃ ὀρεινὴ καὶ ἀποτελεῖ τὴν θερινὴν πρωτ. τοῦ δήμου Θυρέων. Ἀπέχει δὲ διὰ τοῦ διαβήτου ἀπὸ μὲν τοῦ Ἄστρους 9 $\frac{1}{2}$ χιλιομ. (2 $\frac{1}{2}$ ὥρας ὁδοιπ.), ἀπὸ δὲ τοῦ Παραλίου τοῦ Ἄστρους περὶ τὰ 13 $\frac{1}{2}$ χιλμ.), ὅσον

περίπου απέχει ὁ Πειραιεὺς τῆς Ἐλευσίνος. Πρὸς Α. τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, εἰς ἀπόστασιν 2 χιλιομέτρ., κεῖται τὸ χωρίον **Μελιγοῦ** (462 κ.), πρὸς τὰ ΒΑ. τοῦ ὁποίου εἰς ἀπόστασιν 7 1/2 χιλμ. (2 ὥρ. ὁδοιπ.) κεῖται τὸ Ἄστρος (ἢ, κατὰ Φιλιψῶνα, τὰ **Καλύβια Μελιγοῦς**, ὕπερ ἀνακριβές).

δ') Καὶ ταῦτα μὲν ἐκ τοῦ χάρτου τοῦ κυρίου Φιλιψῶνος, ἐν δὲ τῷ συγγράμματι αὐτοῦ **Der Peloponnes** ἀναγινώσκω (σελ. 157) τὰ ἐξῆς: «Διερχόμεθα τὴν ξηρὰν κοίτην τοῦ Τάνου τῶν ἀρχαίων. Παρὰ τὴν παραλίαν ἀνυψοῦται μικρὸς μεμονωμένος βράχος ἐκ κιτρίνου ἀσβεστολίθου, ὅστις διευθύνεται πρὸς Α. καὶ κλίνει πρὸς Ν., καὶ φέρει τὰ ἐρείπια φρουρίου ἢ ἀκροπόλεως. Πρὸς τὰ νότια τούτου συνάπτεται μικρὸς ὄρμος. Ἐπὶ τούτου κεῖται, τῷ βράχῳ προσπτυσσόμενον, τὸ ἐπίνειον τοῦ Ἄστρου, τὸ **Παράλιον Ἄστρος**, συντόμως Ἄστρος καλούμενον (ἰδρὺθὲν μετὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα, Fiedler, 1. C. I. S. 303), ὕπερ ἀποτελεῖται ἐκ τινων ἀποθηκῶν καὶ παντοπωλείων (σταθμὸς ἀτμοπλοίων). **Τὸ ὄνομα Ἄστρος προσήκει κυρίως εἰς τὸ 13 χιλίον. ἀπέχον, ἐπὶ τῶν ὁρέων κείμενον μέγα χωρίον Ἁγίος Ἰωάννης**». — Ἐνταῦθα ὁ κύριος Φιλιψῶν, φαίνεται μοι, ὅτι ἀντιφάσκει πρὸς τὸν ἴδιον αὐτοῦ χάρτην καὶ πρὸς τὴν ἐπίσημον ἀπογραφὴν τοῦ 1889, διότι συνταυτίζει τὸ ἐκ 1350 κατοίκων συνιστάμενον Ἄστρος (Astros oder Kalyvia Meligu) πρὸς τὸ ἐκ 491 κατ. ὀρεινὸν χωρίον **Ἀγ. Ἰωάννης**, ὕπερ ἀπέχει τοῦ Παραλίου τοῦ Ἄστρου, ὡς ἀνεφερον, 13 περίπου χιλιομέτρα. Ἐπῆλθε δὲ ἡ σύγχυσις αὕτη, διότι ὡς Ἀγ. Ἰωάννην ἐξέλαβε τὰ **Ἀἰγαννήτικα Καλύβια** (κοινῶς Ἀγ. Ἰωάννην), ὧν τὴν θέσιν νῦν κατέχει τὸ μνημονευθὲν Ἄστρος. Βεβαιοῦται δὲ ἡ σύγχυσις αὕτη καὶ ἐκ τῆς ἐν σελ. 197 περικοπῆς τοῦ συγγράμματός του, ἐν ᾗ λέγει: «Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ . . . κεῖνται τὰ μεγάλα χωρία **Ἀγ. Νικόλαος** ἢ **Καστρί** (1878 κ.), **Δολιανὰ** (1577 κ.), **Ἀγ. Ἰωάννης** ἢ **Ἄστρος** (1350 κ.)». Ὅπως δὲ βεβαιωθῶ καλῶς περὶ τούτου, ἐξήτασα ἀνθρώπους ἐν Ἀστρεὶ γεννηθέντας καὶ παρὰ τούτων ἔμαθον, ὅτι τὸ Ἄστρος, ἡ χειμερινὴ πρωτεύουσα τοῦ δήμου Θυρέας, κατέχει τὴν θέσιν τῶν κατὰ τὴν ἐπανάστασιν **Ἀἰγαννήτικων Καλυβίων**, ἅτινα συνήθως καὶ **Ἀγ. Ἰωάννης** καλοῦνται, ὅστις δὲν πρέπει νὰ συνταυτισθῇ μετὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ὁρέων κειμένου **Ἀγ. Ἰωάννου**, τῆς θερινῆς πρωτ. τοῦ

αὐτοῦ δήμου. Ὡστε ἀμφότεραι αἱ πρωτεύουσαι τοῦ δήμου τούτου λέγονται Ἁγίος Ἰωάννης, ἐξ ὧν ἡ πεδινὴ καλεῖται νῦν καὶ Ἄστρος, ἔχουσα πληθυσμὸν 1350 κατοίκων. Οὕτω δὲ καὶ ὁ ταχυδρομικὸς καὶ τηλεγραφικὸς χάρτης τῆς Ἑλλάδος σημειοῖ τὰς δύο ταύτας πρωτευούσας, ἥτοι Ἄγ. Ἰωάννην εἰς τὸ ἄκρον τῆς πεδιάδος, καὶ Ἄγ. Ἰωάννην ἐπὶ τῶν ὄρεων.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δὲν ἡδυνάμην ἀβασανίστως ν' ἀποδεχθῶ τὴν *ιστορικὴν* ταύτην τοῦ κυρίου Πολίτου ἀνακάλυψιν, ὅτι δηλ. ἡ Β' τῶν Ἑλλήνων συνέλευσις ἐγένετο ἐν Ἁγίῳ Ἰωάννῃ. Ἦναγκάσθην ἐπομένως νὰ μελετήσω ὁλόκληρον τὸ περὶ Ἄστρους μνημονευθὲν ἄρθρον τοῦ κυρίου Ἀν. Μηλιαράκη, ἐξ οὗ καταδεικνύται, ὅτι ὁ κ. Ν. Πολίτης, κριτὴς τῶν γεωγραφικῶν κατὰ τὸ 1894, πόρρω ἀπέχει τῆς ἀληθείας, διότι διαψεύδεται ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τινὰ χρόνον ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ κυρίου Ν. ΠΟΛΙΤΟΥ ἐκδοθέντος Ἐγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ τῶν κυρίων **Μπάρτ** καὶ **Χίρστ**. Ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ « Ἄστρος » (Τόμ. Β', σελ. 454) ἀναγινώσκω καὶ τὰ ἑξῆς: « . . . . καὶ κυρίως (ἐγένετο τὸ Ἄστρος ὀνομαστὸν) ἀπὸ τῆς συγκροτήσεως *ἐνταῦθα* τῷ 1823 τῆς Β'. τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Πέτρου Μαυρομιχάλη. Σημειωτέον δὲ ὅτι τόπος τῶν συνεδριάσεων τῆς Συνελεύσεως ἦσαν δύο χωρίδια πλησίον ἀλλήλων κείμενα πρὸς Δ τοῦ Ἄστρους εἰς τὸ ἄκρον τῆς πεδιάδος, τὰ ΑἸΓΙΑΝΝΗΤΙΚΑ Καλύβια (ἅτινα δὲν ἀναγράφονται πλέον ἐν τῷ πίνακι τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1889, διότι ἔλαβον τὸ ὄνομα Ἄστρος) καὶ τὰ ΜΕΛΙΓΓΙΩΤΙΚΑ (κατὰ τὸν πίνακα τῆς ἀπογραφῆς *Καλύβια τῆς Μελιγούς*), εἰς τὰ ὁποῖα οἱ πληρεξούσιοι κατώκησαν κατὰ τὰς δύο αὐτῶν φαρτρίας. ἐκ τούτου δὲ πολλὰ τῶν πράξεων τῆς Συνελεύσεως ἐκείνης φέρουσι τόπον παρὰ τὴν χρονολογίαν οὐχὶ ἐν Ἄστρει, ἀλλ' ἐν ΚΑΛΥΒΙΟΙΣ (ἐπομένως, κύριε Πολίτα, ΟΥΧΙ ἐν Ἀγ. Ἰωάννῃ) ».

Ὅθεν, κύριε συνάδελφε, κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην ταύτην πληροφορίαν τοῦ ἐντρίβεστάτου περὶ τὴν γεωγραφίαν τῆς Ἑλλάδος φίλου κυρίου **Α. Μηλιαράκη** ἡ ὑπὸ τὸν ἀείμνηστον **Πετρόμπευ** Β'. τῶν Ἑλλήνων Ἐθνοσυνέλευσις δὲν ἐγένετο ἐπὶ τοῦ ὀρεινοῦ χωρίου Ἄγ. Ἰωάννης, ἀπέχοντος τῆς θαλάσσης 13 χιλίῳ., ἀλλ' ἐν τοῖς *Καλυβίοις τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου* καὶ τῆς *Μελιγούς*, ἅτινα μόλις 3 χιλιόμετρα ἀπέχουσι τοῦ Παραλίου τοῦ Ἄστρους, ἐξ ὧν τὰ

Ἀϊγιαννήτικα Καλύβια κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν καλοῦνται καὶ **Ἄστρος**, ὅπερ ἔχει πληθυσμὸν 1350 κ. καὶ εἶνε ὁ χειμερινὸς δῆμος τοῦ δήμου Θυρέας. (1)

Ὅρθότατα, λοιπόν, λέγουσιν οἱ ἱστορικοὶ μας τὴν συνέλευσιν ταύτην τοῦ **Ἄστρος**, διότι Ἄστρος καλοῦνται νῦν τὰ **Ἀϊγιαννήτικα Καλύβια** καὶ τοῦτο τὸ **Ἄστρος**, καὶ οὐχὶ τὸ Παράλιον, ἐννοῶ ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου. Ἐπειδὴ δὲ ἔχω μέγιστον δικαίον, ἐπιτρέψατέ μοι, κύριε κριτά, νὰ συστήσω ὑμῖν ὀλίγην προσοχὴν εἰς τοιαύτας **ΑΝΑΤΡΕΠΤΙΚΑΣ** διὰ τὴν ἱστορίαν ἀνακαλύψεις.

53) Σελ. 90. Διὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ κ. Πολίτου «περὶ τοῦ ποιητικοῦ ἐπιθέτου τῶν **Στυμφαλίδων** ὀρνίθων ὡς περιττοῦ», εὐχαριστῶ αὐτόν, δι' ὃ καὶ ἐγὼ ἐν τῇ ἐκτυπώσει τῆς γεωγραφίας μου ἀπέκοψα αὐτό.

54) «Ἀληθῶς (ἐξακολουθεῖ ὁ κ. Πολίτης) ὁ συγγραφεὺς δεικνύει ἀξίειπαινον φειδῶ περὶ τὴν παράθεσιν μύθων (!). Ἀλλὰ καὶ οἱ πλείστοι τῶν μνημονευομένων (τίνες; παρακαλῶ) εἶνε περιτοί, ἄλλως τε καὶ πλημμελῶς ἐκτιθέμενοι συνήθως (διατί δὲν ἀναφέρετε αὐτούς, ἀλλ' ἀορίστως ψέγετε τοὺς 4 ἢ 5 μύθους, οὓς ἐν ὧν ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου παραθέτω;). Οὕτω π. χ. περὶ **Ναυπλίου** τοῦ λόγου ὄντος γράφει (ἐγὼ δηλ.) σελ. 91 (56). «**Παλαμῆδης υἱὸς τοῦ Ναυπλίου ὁ προσθέσας εἰς τὰ 16 γράμματα, ὅπερ εἰσήγαγεν ὁ οἰκιστὴς τῶν Θηβῶν Κᾶδμος**, τὸ ζ, π, φ καὶ χ». Σημειωτέον (προσθέτει ὁ κ. Π.) δ' ὅτι ἐν ᾧ ἀναφέρει οὕτω τὸ περὶ **Παλαμῆδους** μυθᾶριον δὲν κρίνει ἀναγκαῖον (διότι αὐτὰ ἐνόμισα ἀρκετά, δὲν ἐπρόκειτο νὰ συγγράψω μυθολογίαν καὶ Ἑλληνικὴν ἱστορίαν) νὰ προσθέσῃ οὐδὲν ἄλλο ἱστορικὸν γεγονός συμβάν ἐν τῷ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους καὶ τὴν ἐπανάστασιν σπουδαιοτάτῳ **Ναυπλίῳ**, πλὴν τῆς ἀλώσεως τοῦ **Παλαμῆδου** ὑπὸ τοῦ **Σταύκου**, (Κύριε Πολίτα, μὴ λησμονῆτε, ὅτι ἐπικρίνετε γεωγραφίαν καὶ οὐχὶ ἱστορίαν). Ὁμοίως ἐν τῇ ἐπομένῃ σελ. (57) γράφει (ἐγὼ) διὰ τὸ **Μποῦρτζι** «ἐν τῷ ὁποίῳ φυλάσσονται οἱ δῆμιοι». Ἦτο ἀνάγκη νὰ μάθωσιν οἱ μαθηταὶ τὴν λεπτομέρειαν ταύτην; δὲν ἔλεγε τοῦλάχιστον ὅτι τὸ **Μποῦρτζι** ἐγένετο γνωστὸν κατὰ

(1) Ὁ κ. Φιλιππὼν ἐσφαλμένως γράφει ἐν τῷ χάρτῃ του **Astros** oder **Kalyvia Meligu**, ὁρθότερον νομίζω, ἔπρεπε νὰ γράψῃ «**Astros** oder **Aīgiannitika Kalyvia**».

τὴν ἐπανάστασιν ὡς ἔδρα τῆς κυβερνητικῆς ἐπιτροπῆς ; » — "Ὅσα κύριε κριτά, γράφω, εἶνε ὀρθότατα καὶ ἀρκετώτατα διὰ στοιχειωδέστατον πόνημα, τὸ μόνον δὲ ὕπερ ἀπέκοψα εἶνε τὸ τῶν *δημίων*, ἀφοῦ ἐπιθυμῇ ἡ ἀγαθὴ σας καρδιά νὰ μὴ μάθωσιν οἱ μαθηταὶ τοιαῦτα σκληρὰ πράγματα. Πρὸς πίστωσιν δὲ παραθέτω τὸ κείμενον περὶ Ναυπλίου. «Ναύπλιον (5,460 κ.), πρωτ. τοῦ νομοῦ καὶ τῆς ἐπαρχίας *Ναυπλίας* (5 δῆμ.), ἡ πρώτη πρωτεύουσα τῆς ἐλευθερωθείσης Ἑλλάδος, πόλις ἀρχαία ἐπὶ μικρᾷ βραχῶδους χερσονήσου τοῦ Ἀργολικοῦ κόλ. καὶ ὠχυρωμένη διὰ τείχους κατὰ τὸ πλεῖστον κατακρημνισθέντος. Ταύτης ὑπέρκεινται ἐπὶ ὑψηλοῦ βράχου τὸ Παλαμῆδιον, ἀλωθὲν ὑπὸ Σταῖκοπούλου τῇ 30 Νοεμβρ. 1822, καὶ ἡ Ἀκροναυπλία, ἐν ταῖς ὁποίαις φυλακαὶ καταδικῶν καὶ στρατῶνες. Ἐπὶ βραχῶδους νησίδος ἀπέναντι τῆς πόλεως κεῖται τὸ μικρὸν φρούριον Μπουρτζι, ἐν τῷ ὁποίῳ φυλάσσονται οἱ δῆμιοι. — Τὸ Ναύπλιον εἶνε ἔδρα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀργολίδος, ἐφετείου καὶ πρωτοδικείου καὶ ἔχει γυμνάσιον καὶ ὀπλοστάσιον. Ἐκ τῶν ἀρχαίων τῆς πόλεως ἡγεμόνων ἀναφέρεται ὁ Παλαμῆδης κτλ. (ἔπεται τὸ ἄνω ὑπὸ τοῦ κ. Πολίτου ἀναφερόμενον μυθῶριον)».

55) Σελ. 90 (56). «Ὁ Δημοσθένης πιὼν κώνειον». Κακίζει τὴν φράσιν ταύτην ὁ κύριος Πολίτης καὶ διὰ τοῦτο μετέβαλον αὐτὴν γράψας. «Ὁ Δ. πιὼν δηλητήριον». (Βλ. Baedeker σελ. 232 ἐκδ. 1883. Demosthènes durch Gift den Tod. 12 Oct. 329 von Chr. καὶ τὴν ἱστορίαν Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Β', σελ. 179). Ἰσως ἦτο *ποντικοφάρμακον* ἢ *προωσσικόν* ὀξύ, οὐχὶ δὲ κώνειον !

56) Σελ. 95 (59). «Ἐν τοῖς περὶ Κυθήρων παραλείπει νὰ σημειώσῃ, ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους». Διὰ τὴν παρατήρησίν σας ταύτην ἐπιτρέψατέ μοι, κύριε συνάδελφε, νὰ ἐπαναλάβω καὶ πάλιν, ὑπερ μετὰ λύπης μου πράττω, ὅτι δὲν ἀνεγνώσατε μετὰ προσοχῆς τὸ κείμενον, διότι δις ἀναφέρω τοῦτο, ὑπερ ζητεῖτε α'). Ἐν ἀρχῇ τῆς περιγραφῆς τοῦ νομοῦ Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας σελ. 90 (56), ἔνθα λόγος περὶ τῶν νήσων αὐτῶν. «*Νήσους ἔχει 1) Τὸν Πόρον κτλ. . . . καὶ 4) Κύθηρα* (Τσερίγον, 284,2 □ χιλμ.) *μίαν ἐκ τῶν Ἰονίων νήσων, κειμένην ΝΔ. τῆς ἄκρας τῶν Μαλεῶν*». Ὡστε ἦτο περιττὸν νὰ ἀναφέρω καὶ πάλιν τὴν φράσιν ταύτην ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν Κυθήρων, σελ. 95

(59)· καὶ 6') ἐν τῇ τοπογραφίᾳ τῶν Ἰονίων νήσων (σελ. 64, § 36). «**Ἐκ τούτων** (τῶν Ἰονίων νήσων) τὰ μὲν **Κύθηρα ὑπάγονται νῦν εἰς τὸν νομὸν τῆς Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας** κτλ.

57) Ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου (σελ. 108, τυπ. 63) γράφω : «Ἡ Μῆλος εἶνε ἡφαιστειογενής, τὸ πάλαι δὲ ἦτο πλουσιωτάτη καὶ πολυάνθρωπος, ὡς ἀποδείκνυται ἐκ τῶν ἀνευρισκομένων τάφων καὶ ἀγαλμάτων, ἰδίως τοῦ ἐν Λούβρῳ (Παρίσιοι) εὑρισκομένου τῆς **Ἀφροδίτης** τῆς Μήλου, καὶ τῆς ἐγκαταλελειμμένης πόλεως **Ζεφυρίας**, ἥτις πρὸ 300 ἐτῶν λέγεται, ὅτι εἶχε 40,000 κατοίκ. Ἥλαττώθη δὲ ὁ πληθυσμὸς ἐπὶ τοσοῦτο ἕνεκα τῶν πυρετῶν.» — Πρὸς ταῦτα ὁ κύριος Πολίτης παρατηρεῖ τὰ ἐξῆς (πρόσεχε, παρακαλῶ, ἀναγνώστα). «Παραδοξότατα (μόνον εἰς ὑμᾶς, κύριε Πολίτα) φαίνονται τὰ περὶ πολυανθρώπου πόλεως ἐν Μήλῳ, ἀγνώστου ἄλλοθεν (μόνον εἰς ὑμᾶς, σοφὲ κριτά), καὶ δὴ πρὸ τριῶν μίλλισ αἰώνων (εἶνε φοβερὸν νὰ τὸ ἀγνοῇτε!!). Εἰς τὸ λάθος τοῦτο ὑπέπεσε νομίζομεν ὁ συγγραφεὺς (οὐχί, κύριε κριτά, λέγω τὴν καθαρὰν ἀλήθειαν, ὡς θ' ἀποδείξω κατωτέρω) παραπλανηθεὶς ἐκ τῶν ἐξῆς· «Ζεφυρία εἶνε τὸ προϊστορικὸν ὄνομα τῆς Μήλου κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου ἐν λέξει «Μῆλος,» ἂν ἦνε ἀσφαλὴς ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ὀνόματος, διότι ἐν τισι χειρογράφοις κεῖται **Ἐφυρία** ἢ **Ἐφύρα**. Οἱ δὲ σημερινοὶ τῆς νήσου κάτοικοι διηγοῦνται μῦθον, ὃν διέσωσεν ὁ Ἀρ. Ταταράκης ἐν τοῖς «Νεοελληνικοῖς Ἀναλέκτοις,» καθ' ὃν ἡ ΠΟΛΥΑΝΘΡΩΠΟΣ ἐν Μήλῳ ΠΑΛΑΙΟΧΩΡΑ (τί δηλοῖ τοῦτο, κύριε Πολίτα;) ἡρημώθη ἕνεκα ἀρχιερατικῆς κατάρας (ἄρα ἡ Παλαιοχώρα ἦτο πολυάνθρωπος, ἐρημωθεῖσα ἕνεκα τῆς κατάρας) καὶ σήμερον κατοικεῖται ἀπὸ βρυκόλακας. Ἐκ τῶν συνδυασμῶν δὲ τῶν δύο τούτων διαφορωτάτων εἰδήσεων φαίνεται ὅτι παρήχθη ἡ περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ζεφυρίας».

Ἀπάντησις. Κύριε Πολίτα, οὔτε τὸν Στέφανον Βυζάντιον ἀνέγνων, οὔτε ἐμελέτησα τοιοῦτους μύθους, διότι δὲν εἶνε ἔργον ἐμὸν ἡ ἀνάγνωσις ἀρχαίων χειρογράφων, οὐδ' ἡ μελέτη τῶν μύθων, πρὸς οὓς ἡ φυσιογνωσία οὐδεμίαν δίδει σημασίαν. Ὅσα δὲ περὶ Ζεφυρίας γράφω τὰ ἔλαβον ἐκ συγγράμματος (Phys: Geog. v. Griechenland) τῶν διαπρεπῶν γεωγράφων Neumann und Partsch, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες εἴμεθα **νάνοι**. Ἴδου τί

δύνασθε ν' ἀναγνώσητε, ἂν εὐαρεστῆσθε, ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ (σελ. 298). «Κατὰ τὸν μεσαῖωνα (μεταφράζω κατὰ λέξιν), ὅτε οἱ Ἑνετοὶ ἐκράτουν τῆς νήσου (δηλ. τῆς Μήλου), ἦτο ἡ πρώτη. **Ζεφυρία**, ἀνατολικῶς τοῦ μεγάλου λιμένος, σημαντικὴ πόλις, ὧς καὶ νῦν καταδείκνυνται ἐκ τῶν ἐρειπίων τῶν πυλῶν, τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων. Πρὸ 300 ἐτῶν, λέγεται, ὅτι ἤριθμει 40,000 κατ., κατὰ δὲ τὸν 17^{ον} αἰῶνα 5,000. Κατὰ τὴν ἀκμὴν αὐτῆς εἶχε 38 ἐκκλησίας καὶ πολλὰ μοναστήρια. Νῦν εἶνε ἐντελῶς ἐγκαταλειμμένη, πρὸ 50 δὲ ἐτῶν ἔζων ἐν τοῖς ἐκτεταμένοις αὐτῆς ἐρειπίοις 200 ἄνθρωποι, μορφαὶ ἀσθενεῖς, οἵτινες προφανῶς προώρως ἀπέθανον· ἡ κυβέρνησις (βεβαίως ἡ Ἑλληνικὴ) ὅπως τοὺς σώσῃ, ἠθέλησε νὰ μετοικίσῃ αὐτοὺς ἀλλαχοῦ, οὗτοι ὅμως δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐγκαταλείψωσι τὸν τόπον, ἐν ᾧ ἐγεννήθησαν. Ὅτε ὁ **Φουκέ** (ὁ νῦν ἀκαδημαϊκὸς) τῷ 1866 ἐπεσκέφθη τὴν νήσον, εἶχον ἐξαφανισθῇ καὶ τὰ τελευταῖα ταῦτα λείψανα τῶν κατοίκων».

Βλέπετε, σοφὲ κριτά, ὅτι δὲν διηγοῦμαι **ταταράκειον παραμῦθι**, ἀλλ' ἱστορίαν ὁλόκληρον, ἣν δὲν ἔπρεπε ν' ἀγνοῇτε. Τίνας δὲ πηγὰς εἶχον οἱ κ.κ. Neumann καὶ Partsch ἀγνοῶ, οὐδὲ φροντίζω νὰ τὰς μάθω, διότι ἔχω ἀπόλυτον πεποίθησιν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν δεινότητα αὐτῶν. Λάβετε ὅμως τὴν ὑπομονὴν καὶ ἀναγνώσατε καὶ τὰς ἐπομένους πληροφορίας. Ὁ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀποθανὼν καθηγητῆς von Rath (φίλος τοῦ κ. Σ. Μηλιαράκη) ἐπισκεφθεὶς τῷ 1887 (νομίζω) τὴν Μῆλον, ἔγραψε περὶ τῆς Παλαιοχώρας (ἡ Ζεφυρίας) τὰ ἑξῆς (βλ. *Geologische Wahrnehmungen in Griechenland*, σελ. 8). «Περαιτέρω εἶνε τὸ ἔδαφος κεκαλυμμένον ὑπὸ τῶν ἐρειπίων τῆς ἐρμηθεύσεως πόλεως (Ζεφυρίας, κατὰ τὸ ὄνομα τῆς νήσου παρ' Ἀριστοτέλει, ὑπὸ τοῦ λαοῦ συνήθως Παλαιοχώρας⁽¹⁾) καλουμένης). Ὅτε ὁ διάσημος περιηγητῆς **Τουρνεφόρτιος** τῷ 1700 ἐπεσκέφθη τὴν νήσον, ὑπελόγισε τὸν πληθυσμὸν τῆς ὑπ' αὐτοῦ «**Μήλου**» κληθείσης ταύτης πόλεως εἰς 5,000 κ. Elle est assez bien batie mais d' une saleté insupportable. Ὁ οἰκοδομικὸς λίθος (ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας⁽²⁾) ὡς χρόνος οἰκοδομῆς σημειοῦνται τὰ ἔτη 1645 καὶ

(1) Ἄν, κύριε Πολίτα, ἔχγητε ἀμφιβολίαν τινὰ περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς ἐγκαταλειμμένης ταύτης πόλεως, ἐρωτήσατε βουλευτὰς ἐκ Μήλου, φοιτητὰς καὶ ἄλλους, ὧς καὶ τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ μεταλλευτικοῦ τμήματος τοῦ ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν.

(2) Κατὰ νεωτάτας πληροφορίας ἡ ἐκκλησίᾳ αὕτη ἀνεκρινίσθη ἐσχάτως.

1688) εἶνε τραχείτης κισσηροειδῆς κτλ.» Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς πληροφορίας ταύτης τοῦ μακαρίτου von Rath ἀναγράφω καὶ περιχοπὴν ἐκ τῆς περιηγήσεως τοῦ Τουρνεφορτίου (βλ. Relation d'un voyage du Levant, Lyon M. DCCXVII, tom. 3, p. 177) «Après avoir fait plus de la moitié du chemin dans des collines et des campagnes incultes, seches, steriles, on entre dans une plaine fort agréable, laquelle s'étent jusque à la ville, et ne se termine qu'à la grande rade. La ville de Milo (ἡ νῦν Παλαιοχώρα, ἡ Ζεφυρία κατὰ Partsch, διότι κατὰ τὸν χάρτην τοῦ Τουρνεφορτίου αὐτὴ εἶνε), qui contient près de cinq mille homme est assez bien κτλ. «Ἐν σελ. 181 καὶ 182 διηγεῖται ὁ Τουρνεφόρτιος, ὅτι ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐδρεύουσι δύο ἐπίσκοποι, εἰς Λατῖνος, λίαν πτωχός, καὶ εἰς ὀρθόδοξος, πλούσιος, ἀκολούθως πόσας ἐκκλησίας ἔχει ἡ πόλις κτλ.».

Νῦν, κύριε Πολίτα, ἀποφάνθητε ὑμεῖς, ἂν παραδοξότατα τὰ περὶ πολυανθρώπου πόλεως ἐν Μήλῳ ΑἴΓΝΩΣΤΟΥ ΑΛΛΟΘΕΝ κτλ. Ὁ ἔντιμος δὲ ἀναγνώστης ἅς κρίνῃ, ἂν ἡ περὶ Ζεφυρίας πληροφορία ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου ᾔνε ἐσφαλμένη καὶ ἂν ὁ κύριος Πολίτης ἔχῃ δίκαιον.

στ') Γεωγραφικὰ καὶ ἄλλα ἁμαρτήματα.

58) Ἐν σελ. 5 (τυπ. 6). «Λέγει (παρτηρεῖ ὁ κύριος Πολίτης) περὶ τοῦ γαλαξίου, ὅτι ἀποτελεῖται ἐκ πάντων τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων». — Ἄν αἱ μυθολογικαί μου γνώσεις δὲν ᾔνε ἐσφαλμέναι (ζητῶν συγγνώμην παρὰ τοῦ κυρίου Πολίτου, ἂν ἐπεμβαίνω εἰς τὰ τῆς ἐπιστήμης του), ὁ γαλαξίας ἐσχηματίσθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ γάλακτος τοῦ ἐκχυθέντος ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ Ἑρμοῦ, ὃν ἐτίναξεν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὸ ἀχανές ἡ θηλάζουσα αὐτὸν μήτηρ Ἥρα, ἡ ἐκ τῶν συντακέντων ἀστέρων, ὅταν ὁ Φαέθων ἐδοκίμασεν ἡμέραν τινὰ νὰ ὀδηγήσῃ ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ ἡφαιστότευκτον ἄρμα τοῦ πατρός του Ἥλιου. Εἰς τοιαύτας ὅμως μωρὰς ἰδέας δὲν πιστεύει πλέον ἡ ἀνθρωπότης, διότι ἡ ἀστρονομία κατέδειξεν, ὅτι ἅπαντες οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες, ἐν οἷς καὶ ἡ φωτεινὴ ἐκείνη ζώνη, ἣτις φαίνεται περιβάλλουσα τὸν οὐρανὸν κατὰ τὰς ἀνεφέλους νύ-

κτας, δηλ. ὁ **γαλαξίας** τῶν ἀρχαίων (20 ἑκατομ. ἐν ὧν ἥλιοι ἢ ἀπλανεῖς ἀστέρες), ἀποτελοῦσιν ὁμοῦ σωρείαν τεραστίαν σχήματος φακοειδοῦς, ὁμοιάζοντος πρὸς τὸ φακοειδὲς ἐκεῖνο κοίλωμα, ὅπερ σχηματίζεται, ὅταν δύο ὕελους ὥρολογίου συγκολήσωμεν κατὰ τὰ χεῖλη αὐτῶν. Ἄν ἐν τῷ κοιλώματι τούτῳ φαντασθῶμεν διεσκορπισμένα 20 ἑκατομμύρια φωτεινὰ σημεῖα, ὧν τὰ πλείεστα κεῖνται πρὸς τὴν περιφέρειαν αὐτοῦ, ἔχομεν ἐν μικρογραφίᾳ τὸν γαλαξίαν ὁλόκληρον, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου κινεῖται ὁ ἡμέτερος ἥλιος μετὰ τῶν πλανητῶν του, ἐν οἷς καὶ ἡ γῆ. Ἄν δὲ λέγω, ὅτι ὁ **γαλαξίας ἀποτελεῖται ἐκ πάντων τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων**, πράττω τοῦτο, διότι οὕτως ἐδιδάχθην τὰ περὶ τοῦ ἡμετέρου ἀστρικοῦ συστήματος ὑπὸ διασήμεων συγγραφέων, ἀγνώστων βεβαίως τῷ κυρίῳ Πολίτῃ. Οὕτω ἐν τῷ λαμπρῷ συγγράμματι «*Die Erde*» τῶν Reclus—Ule εὐρίσκω τὴν ἐξῆς θαυμασίαν περιγραφὴν (σελ. 3). «*Wie ein Punkt verschwindet sie in den ungeheuren Räumen, die sie in ihrem Laufe um die Sonne durchschweift. Die Sonne übertrifft sie 1,251,000 mal an Grösse, und doch ist diese Sonne selbst wieder nur ein Lichtpunkt unter den 18 Millionen Sternen, welche Herschel's Fernrohr in der Milchstrasse nachwies*» ἤτοι «Ὡς σημεῖον ἐξαφανίζεται (ἡ γῆ) ἐντὸς τοῦ τεραστίου χώρου, ἐν τῷ ὁποίῳ πλανᾶται κατὰ τὴν περὶ τὸν ἥλιον πορείαν της. Ὁ ἥλιος εἶνε ταύτης μεγαλείτερος κατὰ 1,251,000 φορές καὶ ὅμως καὶ οὗτος ὡς σημεῖον ἐξαφανίζεται **ΕΝΤΟΣ ΤΩΝ 18 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ ΑΣΤΕΡΩΝ**, οὗς τὸ τηλεσκόπιον τοῦ Χερσχέλου κατέδειξεν ἐν τῷ **γαλαξίᾳ**». Ὅθεν, κύριε Πολίτα, καὶ οἱ ἐπίλοιποι ἥλιοι ἢ ἀπλανεῖς ἀστέρες εὐρίσκονται ἐντὸς τοῦ γαλαξίου καὶ ἐπομένως καὶ οὗτοι συντελοῦσι πρὸς κατασκευὴν αὐτοῦ. Τὰ αὐτὰ λέγει καὶ ὁ Flammarion ἐν τῇ *Astronomie populaire*, σελ. 829». *Le premier fait qui s'impose à notre esprit, c'est que notre soleil est une étoile de la Voie lactée*, «ὅτι δηλ. ὁ ἥλιος εἶνε **ΕΙΣ ΑΣΤΗΡ ΤΟΥ ΓΑΛΑΞΙΟΥ**».

Ὁ δὲ I. Ramboisson ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «*Las Astres*» σελ. 316 γράφει τὰ ἐξῆς: «*En un mot, la Voie lactée nous presente des lambeaux de matiere lumineuse diffuse et de nombreux millions d'étoiles, soit isolées soit reunies par groupes, formant dans son ensemble une espèce de zone, d'anneau dont le diame-*

tre serait environ six fois plus considerable que l'épaisseur et dont notre Soleil fairait partie».

Ἐν τέλει τὸ Ἑγκ. Λεξ. τοῦ Brockhaus, τόμ. 11^{ος}, σελ. 716, λέγει τὰ ἑξῆς «... und gegenwärtig sind die meisten Astronomen der Meinung zugethan, dass die Milchstrasse nichts anderes als eine linsen - oder vielleicht auch ringförmige, an einer Stelle gespaltene Sternschicht sei, in deren Mitte, oder nahe bei derselben unser Sonnensystem sich befinde» ἤτοι συντόμως «Οἱ ἀστρονόμοι νῦν δέχονται, ὅτι ὁ γαλαξίας οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ φακοειδὲς ἢ δακτυλιοειδὲς ἐξ ἀστέρων στρώμα, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου, ἢ πλησίον τούτου εὐρίσκεται τὸ ἡμέτερον ἡλιακὸν σύστημα». Ὡστε, ἀγαπητὲ συνάδελφε, κάλλιστα εἶχεν ἡ φράσις, ὅτι ἅπαντες οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες ἀποτελοῦσι τὸν γαλαξίαν. Ἄν ὑμεῖς ἔχητε ἐναντίαν γνώμην κατὰ τῶν σοφῶν τούτων ἀστρονόμων καὶ γεωγράφων, ἀντικρούσατε αὐτοὺς καὶ καταδείξατε τὴν ἀμάθειαν αὐτῶν καὶ ὅτι ἐν Ἑλλάδι διδάσκεται παρ' ὑμῶν νέον ἀστρονομικὸν σύστημα.

Ἐν σελ. 27 — 28 (τυπ. 19—20). «Ἐσφαλμένη (;), λέγει ὁ πάνσοφος κύριος Πολίτης, εἶνε ἡ διαίρεσις εἰς πέντε φυλάς, ἀφ' οὗ μάλιστα ἐπέρχεται σύγχυσις διὰ τῆς προσθήκης τῶν μὴ καταλεγόμενων εἰς τὰς φυλάς ταύτας Παπουῶν, Αὐστραλῶν, Ὅττεντότων καὶ Δραβιδῶν. Ἀλλὰ εἰς τίνα φυλὴν τότε πρέπει νὰ ταχθῶσιν οἱ Τασμάνοι, ἂν χωρισθῶσι τῶν Ὅττεντότων, καὶ διατί δὲν ἀναφέρονται οἱ Μαλέοι καὶ οἱ Πολυνησιῶται, οὓς οἱ νεώτατοι ἐθνολόγοι τάττουσιν εἰς τὴν αὐτὴν καὶ τοὺς αὐτόχθονας Ἀμερικανοὺς φυλὴν, τὴν ὁποίαν πάλιν δὲν θεωροῦσι διάφορον τῆς Μογγολικῆς ; »

Ἄπειρος ἡ πολυμαθία τοῦ πανεπιστήμονος κυρίου κριτοῦ ! Ἐκ τῆς μακρᾶς δὲ ταύτης παρατηρήσεως, ἐλεγχούσης ἄπειρον σοφίαν τοῦ ἀνδρός, τὸ μόνον, ὅπερ ἠδυνήθη νὰ κατανοήσω, εἶνε, ὅτι ἡ εἰς 5 φυλάς διαίρεσις εἶνε ἐσφαλμένη.

Κύριε Πολίτα, ἐπιτρέψατέ μοι ν' ἀποτείνω ὑμῖν τὴν φιλικὴν παρατήρησιν, ὅτι ἐπελήφθητε θέματος ζωολογικοῦ, ἢ ὀρθότερον ἀνθρωπολογικοῦ, ἐν τῇ ἀναλυτικῇ εἰσέτι περιόδῳ εὐρισκομένου καὶ κειμένου ἐκτὸς τοῦ κύκλου τῶν ἄλλων ὑμῶν ἀπείρων γνώσεων, ἤτοι τῶν μυθολογικῶν, τῶν ἱστορικῶν, τῶν ἀρχαιολογικῶν, τῶν φιλολο-

γικῶν καὶ τῶν γεωγραφικῶν. Τὸ αὐτὸ ἔπραξε καὶ ὁ φίλος ὑμῶν, ὁ καὶ πρόεδρος τῆς ἐπιτροπείας, κύριος **Σπ. Λάμπρος**, ὅστις ὁμῶς **κατὰ μέθοδον αὐτάρεσκον** ἐπεδείξατο τὴν ἀνθρωπολογικὴν αὐτοῦ σοφίαν.

Πρὶν δ' ἀποδείξω, ὅτι δὲν εἶνε ἐσφαλμένη ἡ εἰς 5 φυλὰς διαίρεσις τῆς ἀνθρωπότητος, ὀφείλω νὰ δηλώσω, ὅτι δὲν ἐννοῶ τὴν πρότασιν. **«καὶ διατί δὲν ἀναφέρονται οἱ Μαλαῖοι καὶ οἱ Πολυνησιῶται»**. Ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου (τυπ. σελ. 19) γράφω «**εἴ) τὴν Μαλαϊκὴν (33 ἐκ.), κατοικοῦσαν τὴν χερσόνησον Μαλάκαν καὶ τὰς νήσους τοῦ Ἰνδικοῦ καὶ Εἰρηνικοῦ Ὤκεανοῦ (Μαλαῖοι)**»». Ἰδοὺ ὅτι οἱ Μαλαῖοι καὶ οἱ Πολυνησιῶται ἀναφέρονται.

Κύριε Πολῖτα, κάλλιστα καὶ ὀρθότατα ἔχει ἡ κατὰ τὸν Blumenbach διαίρεσις τῆς ἀνθρωπότητος εἰς 5 φυλὰς διὰ στοιχειωδέστατον γεωγραφικὸν πόνημα, προωρισμένον διὰ μαθητὰς Ἑλλήν. σχολείων. Γερμανοὶ συγγραφεῖς δοκιμώτατοι, ὧν τὰ διδακτικὰ συγγράμματα δεκάδας ἐκδόσεων ἀριθμοῦσι, τὴν εἰς 5 φυλὰς διαίρεσιν παραδέχονται. Τούτων τινὰς ἀναγράφω, οὓς δὲν πιστεύω νὰ ἔχητε τὴν τόλμην νὰ κατηγορήσητε **ὡς ἀγραμμάτους**.

1) P. Wossidlo, Zoologie, 1890. 2) *Altum καὶ Landois*, Lehrbuch der Zoologie. 3) *Soedler*, das Buch der Natur (νεωτάτῃ ἐκδόσει). 4) W. Pütz. Vergleichende Erdbeschreibung. 5) G. Biedermann, Geograpischer Leitfaden, 1891 καὶ 6) *H. Daniel*, Lehrbuch der Geographie, ἥς ἐπιτυχῆς μετὰφρασις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ κυρίου **Ὀλυμπίου**. Ἐν τέλει τοῦ περὶ φυλῶν κεφαλαίου (ἐκδόσις τοῦ 1891) λέγει ὁ σοφὸς οὗτος γεωγράφος (σελ. 53) «**Εἰς οὐδεμίαν τῶν φυλῶν τούτων (δηλ. Κυκλαδίαν, Μογγολικὴν, Αἰθιοπικὴν, Μαλαϊκὴν, Ἀμερικανικὴν) ἀνήκουσιν οἱ ἄλλοκότως οὐλότριχες Παποῦναι ἐπὶ τῆς νέας Γουινέας, οἱ κακοδαίμονες Αὐστραλιανοὶ τῆς ἡπείρου Αὐστραλίας, οἱ Ὅττεντότοι, οἱ Βουσμάνοι καὶ οἱ Δραβίδαι**. Ἡ διαίρεσις, λοιπόν, αὕτη δὲν ἔχει μεγάλην ἀξίαν, διότι μένει ὑπόλοιπὸν τι». Καὶ ἐνῶ γράφει ταῦτα, κύριε Πολῖτα, τὴν εἰς 5 φυλὰς διαίρεσιν τῆς ἀνθρωπότητος παραδέχεται ἐν τῷ συγγράμματί του, διότι αὕτη εἶνε ἡ ἀπλουστερά, προκειμένου μάλιστα περὶ βιβλίου στοιχειώδους. Διὰ τοῦτο καὶ ἐγὼ μετὰ τὴν σύντομον, ἀλλ' ἀκριβεστάτην περιγραφὴν τῶν 5 φυλῶν, ἣν ὁ σοφώτατος πρόεδρος κύριος **Σ. Λάμπρος** δὲν

εὔρε πλήρη, λέγω τὰ ἐξῆς (σελ. τυπ. 20). «Εἰς οὐδεμίαν τῶν φυλῶν τούτων καταλέγονται οἱ κάτοικοι τῆς Νέας Γουίνεας (Παπούαι), οἱ τῆς Αὐστραλίας κτλ.» Δὲν ἦτο ἀνάγκη, κύριε συνάδελφε, νὰ βασανίσω τὴν μνήμην τῶν πτωχῶν μαθητῶν διὰ τῶν ὀνομάτων φυλῶν βαθμυδὸν ἐκλείπουσῶν καὶ νὰ ἐνδιατρίψω, ὅπως ὑμεῖς ἐν τῇ ἄνω παρατηρήσει γράφετε, ἐπὶ θέματος καθαρῶς ἀνθρωπολογικοῦ καὶ ἐν πανεπιστημίαις μόνον διδασκομένου. Δὲν συνέγραψα ἀνθρωπολογίαν ἢ ζωολογίαν διὰ πανεπιστήμια, ἀλλὰ στοιχειωδεστάτην γεωγραφίαν δι' Ἑλληνικὰ σχολεῖα. Ἰδοὺ δὲ τί λέγει ὁ Topinard, ὀνομαστὸς ἀνθρωπολόγος (βλ. Anthropologie, σελ. 502). «L'anthropologie en est encore a la PERIODE ANALYTIQUE ; elle CHERCHE les types à admettre ; la filiation de ces types est tout'entière à établir.» Ἀφοῦ, λοιπόν, ἐν ὀγκωδεδεστάτῳ συγγράμματι ἀνθρωπολογίας λέγεται ὑπὸ σοφοῦ ἀνδρός, ὅτι ἡ ἀνθρωπολογία εὐρίσκεται εἰσέτι ἐν τῇ ἀναλυτικῇ περιόδῳ, πῶς ἐτολήσατε, σοφὲ κριτὰ μου, διὰ διδακτικὸν πόνημα στοιχειωδέστατον νὰ ζητήσητε πράγματα, ἅτινα εἰσέτι δὲν ἐξηκριβώθησαν ; Ἀπλούστατα, διὰ νὰ δείξητε, ὅτι εἴσθε ὄχι μόνον ἀστροφυσικός, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπολόγος.

Φαίνεται ὅμως, κύριε Πολῖτα, ὅτι ἀγνοεῖτε ἐντελῶς πῶς ἔχουσι τὰ τῆς ἀνθρωπολογίας, ἐν ἣ μεγίστη ἀσυμφωνία παρατηρεῖται παρὰ τοῖς ἀνθρωπολόγοις, ζωολόγοις καὶ γεωγράφοις περὶ τῆς εἰς φυλὰς διαιρέσεως. Ἰδοὺ τί γράφει περὶ τοῦ θέματος τούτου ἕτερος ἀνθρωπολόγος ἐκ τῶν διασημοτάτων, ὁ Quatrefages (βλ. Histoire Générale des races humaines, 1889, σελ. 298) «Malgré l'exemple donné par quelques savants éminents, qui on partagé (προσέξατε, κύριε Πολῖτα) l'ensemble des races humaines en un nombre plus ou moins considerable de groupes fondamentaux, je crois devoir n'admettre que les trois qui figurent dans ce tableau. Je pense, du reste, être d'accord sur ce point avec la très grande majorité des anthropologistes.

SOUCHE

TRONCS

Espèce humaine	{	Blanc ou Caucasique
		Jaune ou Mongolique
		Nègre ou Éthiopique

Τοὺς τρεῖς τούτους κορμούς διαιρεῖ ὁ Quatrefages εἰς κλάδους,

καὶ τούτους εἰς οἰκογενείας. Μήπως, κύριε Πολίτα, ἠθέλατε ν' ἀκολουθήσω τὸ σύστημα τοῦτο; Ἀλλά, τότε ἔπρεπε νὰ συγγράψω ἀνθρωπολογίαν διὰ πανεπιστήμιον, διότι τοιοῦτο σύστημα διὰ μαθητὰς Ἑλλ. σχολείων εἶνε ἀκατάληπτον.

Ὁ Topinard (Anthrop. σελ. 502, 503) ἔχει διὰ τὴν εἰς φυλὰς διαίρεσιν τῆς ἀνθρωπότητος pour modèle τὸ τοῦ Jsidore Saint-Hilaire σύστημα μετὰ τινων τροποποιήσεων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νέων τῆς ἐπιστήμης ἀνακαλύψεων. Παραδέχεται δὲ τρεῖς τύπους, οὓς ὑποδιαίρει εἰς 19 φυλὰς, λέγει δὲ περὶ τῆς διαίρέσεως ταύτης τὰ ἑξῆς (σελ. 503. «On la corrigera, on la changera demain lorsque nos connaissances auront grandi. L'essentiel, c'est qu'elle marque la phase actuelle de nos connaissances sur les points principaux. Μὴ παραδεχόμενος δὲ οὗτος τὸ σύστημα τοῦ Quatrefage, λέγει περὶ τοῦ σοφοῦ τούτου ἀνδρὸς (σελ. 501) τὰ ἑξῆς. «Il s'appuie (ὁ Quatrefages) sur les renseignements historiques, et linguistiques, plus que sur le type anthropologique. Un grand nombre des exemples de chaque groupe qu'il donne reposent sur si peu de documents qu'on serait tenté de les dire hypothétiques». Βλέπετε, λοιπόν, σοφὲ κριτά, ὅτι δύο ἐκ τῶν διασημοτάτων τῆς Γαλλίας νεωτάτων ἀνθρωπολόγων εὐρίσκονται εἰς ἀσυμφωνίαν, καὶ ὅμως ἔχετε ὑμεῖς τὴν τόλμην νὰ καλέσητε ἐσφαλμένον τὸ σύστημα τοῦ Blumenbach; τὸ ὅποιον τόσοι συγγραφεῖς γεωγράφοι καὶ ζωολόγοι παραδέχονται ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν, χωρὶς νὰ εὐρεθῇ κριτής τις νὰ ἐξελέγξῃ αὐτοὺς καὶ νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ εἰς **Β** φυλὰς διαίρεσις εἶνε ἐσφαλμένη, διότι κ.τ.λ. κ.τ.λ.

Ἡδυνάμην νὰ παραθέσω καὶ ἄλλους συγγραφεῖς ἀνθρωπολόγους, ζωολόγους καὶ γεωγράφους (Ed. Taylor, Brehm, Huxley, Haeckel, Bern, Bænitz, Hartmann, H. Klein, Seydlitz), ὅπως καταδείξω τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀσυμφωνίαν αὐτῶν, παῦω ὅμως, διότι πολλὰ περὶ τούτου ἔγραψα, ἀρκούμενος ν' ἀποτείνω εἰς τοὺς πανεπιστήμονας κυρίους Πολίτην καὶ Λάμπρον τὴν φιλικὴν συμβουλὴν, ὅτι ἐπὶ θεμάτων, κειμένων ἐκτὸς τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῶν δεινότητος, ~~δὲν~~ πρέπει ν' ἀποφαίνωνται μετὰ τοσαύτης αὐθεντίας καὶ αὐταρεσκείας. **Ἡ εἰς Β φυλὰς διαίρεσις εἶνε ἡ καλλίστη καὶ ἡ καταλληλοτάτη διὰ τὰ Ἑλ-**

ληνικὰ ἡμῶν σχολεῖν, καὶ κάλλιστα ἔχει ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου.

59) «Τὸ δ' ἐν σελ. 28—29 (τυπ. 20) κεφάλαιον (γρ. κύριε Πολίτα, § 23) περὶ γλωσσῶν τῶν ἀνθρώπων βρίθκει σφαλμάτων (Κύριε Πολίτα, παρακαλεῖσθε θερμότατα, τὰ σφάλματα ταῦτα νὰ μὴ κρύψητε, ἀλλὰ νὰ τὰ καταστήσητε γνωστά)· τούτων ἐξαίρομεν τὴν ὑπαγωγὴν εἰς τὸν ἰνδο-εὐρωπαϊκὸν κορμὸν (γράφει, λέγει ὁ γερμανομαθὴς κύριος Πολίτης, **ΣΤΕΛΕΧΟΣ**, γερμ. Stamm) τῆς ἀρχαίας Αἰγυπτιακῆς, τῆς Ἑβραϊκῆς καὶ ὅσα ἄλλα περὶ κορμῶν γράφει».

Ἐκ τῆς παρατηρήσεως ταύτης τοῦ κυρίου Πολίτου ἀνακαλύπτεται καὶ ἑτέρα αὐτοῦ ιδιότης, ὅτι εἶνε καὶ **γλωσσολόγος**, καὶ ἐκ τῶν ἐγκρίτων μάλιστα, ἐνῶ ἐγὼ δυστυχῶς (τὸ ὁμολογῶ) πόρρω ἀπέχω τοιαύτης ἐπιστήμης. Διὰ τοῦτο συντάττων τὴν γεωγραφίαν μου, ἠκολούθησα ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο συγγραφέα γερμανὸν ἐκ τῶν δοκιμωτάτων, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν ἐπιστημονικὴν ἱκανότητα ἔχω πεποιθήσιν. Ὅπως δὲ κρίνῃ ὁ ἔντιμος ἀναγνώστης, παραθέτω πρῶτον τὸ ὡς βρίθον κατὰ Πολίτην σφαλμάτων κείμενον τῆς γεωγραφίας μου καὶ ἀκολούθως τὸ γερμανικὸν ἐκ τῆς **Vergleichende Erdbeschreibung** τοῦ Putz (13^η ἐκδοσις σελ. 36).

«Διακρίνουσι (λέγω, σελ. τυπ. 20) δὲ 800 γλώσσας καὶ 5,000 διαλέκτους, ἀποτελοῦσας διαφόρους γλωσσολογικοὺς κορμοὺς καὶ κλάδους. Τούτων σημαντικώτεροι εἶνε

α'.) Ὁ τῆς **Α. Ἀσίας** (μονοσυλλαβίας) κορμός, ὁμιλούμενος ἐν Σινικῇ, Θιβητίᾳ καὶ Ἰνδοσινικῇ (300 ἐκ.) καὶ β'.) Ὁ **Ἰνδοεὐρωπαϊκός**, ὁμιλούμενος ἐν τῇ ἐπιλοιπῇ Ἀσίᾳ, ἐν Εὐρώπῃ, Βορ. Ἀφρικῇ, Ἀμερικῇ καὶ Αὐστραλίᾳ (500 ἐκ.). Οὗτος εἶνε ὁ σημαντικώτερος πάντων, διότι εἰς αὐτὸν ἀνήκει ἡ ἀθάνατος **Ἑλληνικὴ γλῶσσα**, τῆς ὁποίας συνέχεια εἶνε ἡ νῦν καθωμιλημένη, ἡ Λατινικὴ καὶ αἱ ἄλλαι Εὐρωπαϊκαὶ γλῶσσαι (Ἰνδογερμανικὴ ὁμοεθνία)· προσέτι εἰς τοῦτον ἀνήκει ἡ ἀρχαία Αἰγυπτιακὴ, ἡ Ἑβραϊκὴ καὶ ἡ Ἀραβικὴ (Αἰγυπτιοσημιτικὴ ὁμοεθνία) κτλ.

Ἄλλοι γλωσσικοὶ κορμοὶ εἶνε ὁ Ἀφρικανός, ὁ Ταταρικός, ὁ Ἀμερικανικός καὶ ὁ Οὐραλικός (Φιννικός), εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει καὶ ἡ Οὐγγρικὴ γλῶσσα».

Ὁ ἀναγνώστης ἵνα κρίνῃ κατὰ πόσον τοῦτο βρίθκει σφαλμάτων,

ἀς παραβάλλῃ τὴν ὑπὸ τοῦ **γλωσσολόγου** κυρίου Πολίτου ἐξαίρομένην ὑπαγωγὴν εἰς τὸν Ἰνδοευρωπαϊκὸν κορμὸν τῆς ἀρχαίας Αἰγυπτιακῆς κτλ. πρὸς τὸ σχετικὸν ἐκ τῆς γεωγραφίας Pütz κείμενον (σελ. 36). «2) der INDO—EUROPAEISCHE oder mittelländische, an Kompositionen wie an Flexion reiche Sprachstamm der kaukasischen Rasse . . . . Dieser zweite Hauptsprachstamm hat zwei grosse Zweige : den INDOGERMANISCHEN und den AEGYPTISCH—SEMITISCHEN . . . . » Ἐν σελ. 37 γράφει «Zu dem ägyptisch-semitischen Sprachstamme gehört : a) das Aegyptische . . . b) das Hebräische . . . καὶ c) das Arabische . . . . » Ὡστε, ἀγαπητὲ συνάδελφε, ἂν ὁ Pütz δὲν ἦνε τυχαῖός τις γεωγράφος, ἀλλ' ἔχει ἀξίαν τινὰ ἐν τῇ ἐπιστῇ, ἀφαιρέσατε ἐκ τῆς παρατηρήσεώς σας τὰς φράσεις **«βρίθει σφαλμάτων καὶ ἐξαίρομεν τὴν ὑπαγωγὴν κτλ.»** Ἄν ὅμως ἔχητε ἐναντίαν τοῦτου γνώμην καὶ θεωρῆτε αὐτὸν ὡς ἀγράμματον, τότε ἀδιαφορῶ, διότι *errare cum Pützio malo quam cum Polita vere dicere*.

60) «Καὶ ἡ ἐν σελ. 29—30 (τυπ. 20—21) ἡ **διαίρεσις τῶν θρησκειῶν**, λέγει ὁ κύριος Πολίτης μετὰ θεολογικοῦ στόμφου, εἰς **μονοθεϊστικὰς καὶ πολυθεϊστικὰς εἶνε πλημμελεστάτη (!)**. **Ἄνεπιστήμων (!)** δ' ὅλως ἡ **συνταύτισις τῶν πανθέων καὶ τῶν πολυδαιμόνων μαγικῶν θρησκειῶν**, ὡς ὑποδιαίρέσεων μάλιστα τῶν πολυθέων (!). Ὅμοιως οὐδεὶς τῶν νεωτέρων (;) ἐφαντάσθη ποτὲ νὰ διαιρέσῃ (ὡς ὁ συγγραφεὺς ἐν σελ. 30) **τοὺς ἀνθρώπους κατὰ τὸν λόγον τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν** (*bravo* διὰ τὴν ἀνακάλυψιν!) εἰς **ἀγρίους** (θαυμάσια! κύριε κριτά, πρὸ πάντων διότι ἐν παρενθέσει γράφετε «**Ὁ ὅρος οὗτος ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων**»), εἰς **νομάδας καὶ εἰς κεκτημένους**» (Sic), θέτει ἐν παρενθέσει ὁ κ. Πολίτης, ὅπως ἔτη μᾶλλον ἐπιβαρύνῃ τὴν **ἀνυπαρκτον** ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου τελευταίαν ταύτην λέξιν. — Ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ κ. Πολίτου καταδεικνύει, ὅτι οὗτος ἐν ἀπολύτῳ ἀγνοίᾳ διατελεῖ τῶν ἐν Γερμανίᾳ διδακτικῶν βιβλίων, καθότι ἄλλως δὲν ἤθελε τολμήσει νὰ ἐλέγξῃ τὸν Seydlitz, ἐκ τῆς γεωγραφίας τοῦ ὁποίου ἑκατομμύρια Γερμανῶν ἐπὶ σειρὰν δεκαετηρίδων μανθάνουσι γεωγραφίαν. Ὅπως δ' ὁ ἔντιμος ἀναγνώστης δυνήθῃ νὰ κρίνῃ καὶ περὶ τῆς **ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ** δεινότητος καὶ τῶν ἄλλων προτερημάτων τοῦ κ. Πολίτου, παραθέτω τὰ σχετικά

καίμενα ἐκ τῆς ἐμῆς γεωγραφίας καὶ ἐκ ἐκ τῆς τοῦ Seydlitz. Τοῦτο εἶνε τὸ μόνον μέσον, δι' οὗ δύναμαι, νομίζω, νὰ καταδείξω τὴν πλάνην καὶ τὴν ἄγνοιαν, ἐν ᾗ διατελεῖ ὁ σοφὸς κριτής.

«§ 24. *Θρησκείαι*. Αἱ θρησκείαι τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὑποδιαίρουνται εἰς *μονοθεϊστικάς*, πρεσβευούσας ἓνα καὶ μόνον Θεόν, καὶ *πολυθεϊστικάς*, ἐχούσας πολλοὺς Θεοὺς καὶ εἰδῶλα» (σελ. 20).

— Ταῦτα ἐλήφθησαν ἐκ τῆς 20^{ης} ἐκδόσεως τῆς γεωγραφίας (1890) τοῦ Seydlitz C, σελ. 85, ἐν ᾗ ὑπάρχουσι τὰ ἐξῆς· «§ 54. Nach der Religion, d. h. dem Verhältnisse des Menschen zu Gott, giebt es MONOTHEISTEN, d. h. Anbeter eines Gottes, und POLYTHEISTEN, d. h. Anbeter mehrerer Götter». Ταῦτα γράφων ὁ ἔμπειρος καὶ σοφὸς γεωγράφος Seydlitz, ἐγίνωσκεν κάλλιστα, ὅτι εἶνε ἀρκετὰ διὰ μαθητὰς ἡλικίας 9 ἕως 10 ἐτῶν. Ἐπίσης τὴν εἰς *μονοθεϊστικάς* καὶ *πολυθεϊστικάς* θρησκείας διαίρεσιν παραδέχονται ὁ Pütz (Vergl. Erdbeschr. σελ. 37) καὶ ὁ Biedermam (geographischer Leitfaden, 1891, σελ. 13). Ὡστε οὗτοι οἱ ἄνδρες κατὰ τὸν κύριον Πολίτην παραδέχονται διαίρεσιν ΠΑΗΜΜΕΛΕΣΤΑΤΗΝ καὶ ΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟΝΑ (!). Ἐπομένως ἂν οἱ Γερμανοὶ θέλωσι νὰ μάθωσι γεωγραφίαν, πρέπει νὰ κατέλθωσιν εἰς Ἑλλάδα, ὅπου *νέοι Στράβωνες ἀνεφάνησαν* καὶ σοφοὶ καὶ πανεπιστήμονες γεωγράφοι, πολλῶ τῶν ἐν Γερμανίᾳ διδασκάλων ὑπέρτεροι, δυνάμενοι περὶ παντὸς ἐπιστημονικοῦ θέματος ν' ἀποφαίνωνται μετὰ μεγίστης εὐχερείας καὶ αὐθεντίας.

Ἀλλά, ἀγαπητὲ συνάδελφε, πῶς ἐτολμήσατε (ἐπιτρέψατέ μοι τὴν φράσιν) νὰ γράψητε ἐν τῇ ἐκθέσει σας, ὅτι ΟΥΔΕΙΣ τῶν ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΕΦΑΝΤΑΣΘΗ ποτὲ νὰ διαιρέσῃ τοὺς ἀνθρώπους εἰς ΑΓΡΙΟΥΣ κτλ. καὶ νὰ προσθέσῃτε ἐν παρενθέσει, ὅτι ὁ ὅρος οὗτος (Ἄγριοι) ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων; Ἐχετε βεβαιότητα; Νομίζετε, ὅτι δὲν ὑπάρχουσι συγγραφεῖς νεώτατοι καὶ δοκιμώτατοι, μεταχειριζόμενοι τὸν ὅρον ΑΓΡΙΟΣ;

Ἡ ἀπάτη σας εἶνε δεινοτάτη, διότι διαψεύδουσιν ὑμᾶς τὰ συγγράμματα δύο τῶν ἀρίστων τῆς Γερμανίας γεωγράφων, τοῦ Seydlitz καὶ τοῦ Biedermam (δὲν πιστεύω νὰ περιφρονῇτε καὶ νὰ καλῆτε καὶ αὐτοὺς *ἀγραμμάτους*). Ἴδου τί δύνασθε ν' ἀναγνώσῃτε, ἂν εὐαρεστήσῃτε, ἐν τῇ 20 (1890) ἐκδόσει τῆς γεωγραφίας τοῦ Seydlitz, C. σελ. 85. «Nach der verschiedenartigen

Lebensweise zerfallen die Menschen in 1) WILDE (ἄγριους) Völker . . . 2) *Wandernde Völker oder Nomaden* . . . καὶ 3) *Ansässige* . . . κτλ.» Ἐπίσης ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ (geogr. Leit-faden, σελ. 13) ὁ Biedermann τὰ αὐτὰ λέγει : «Nach der Lebensweise zerfallen die Menschen 1) in WILDER VOELKER (εἰς ἄγριους λαούς) κτλ.» Ὡστε ἐκ τῆς σοφωτάτης παρατηρήσεώς σας, ἐλεγχούσης ἄνοιαν τῶν πραγμάτων δεινὴν, ἀφαιρέσατε τὰς λέξεις. «Οὐδεὶς τῶν νεωτέρων ἐφαντάσθη κτλ., διότι διαμαρτύρονται ἐναντίον ὑμῶν ὁ Seydlitz καὶ ὁ Biedermann, οἵτινες γινώσκουσι περισσοτέραν ἀπὸ ὑμᾶς γεωγραφίαν καὶ εἶνε νεώτατοι.

Πόθεν δὲ γινώσκετε, κύριε κριτά, ὅτι ὁ ὅρος Αἴγριοι παντελῶς ἐγκατελείφθη; ἔχετε πεποιθήσιν, ὅτι ὁλόκληρος ἡ ἀνθρωπότης ἐξημερώθη, ὥστε οὐδαμοῦ πλέον γῆς ἀπαντῶσιν ἄγριοι καὶ ἀνθρωποφάγοι; Ἀναγνώσατε τὸν Holub, ἐρευνητὴν τῆς Νοτίου Ἀφρικῆς, καὶ θὰ βεβαιωθῆτε, ὅτι εἰσέτι πολλαχοῦ γῆς εὐρίσκονται ἄγριοι. Ἀναγνώσατε τὰς τελευταίας εὐρωπαϊκὰς ἐφημερίδας καὶ θὰ μάθητε, ὅτι οἱ Ἰθαγενεῖς τῶν περὶ τὴν Νέαν Γουίνεαν νήσων κατέσφαζαν καὶ κατέφαγον τοὺς ἐκεῖ κατοικοῦντας Εὐρωπαίους. Λάβετε τὸν Ἀτλαντα τοῦ Schrader, *Geographie mederne*, καὶ ἀναγνώσατε τὴν δευτέραν σελίδα τοῦ κειμένου ὀπισθεν τοῦ πίνακος 51. «POPULATION . . . Les Melanésien ont gardé, dans la plupart des archipels, leurs coutumes féroces, les guerres constantes, l'ANTHROPOPHAGIE». Λάβετε ἐπὶ τέλους τὸ Almanach de Gotha, ἔτος 1892 (δὲν πιστεύω νὰ τὸ κατηγορήσητε ὡς ἀνάξιον προσοχῆς) καὶ ἀναζητήσατε τὴν σελ. 723· ἐν αὐτῇ θ' ἀναγνώσητε «Y compris les Indiens SAUVAGES (env. 245,000)». Ὡστε ὁμολογήσατε ὡς εὐσυνείδητος ἀνὴρ, ὅτι καὶ ἐνταῦθα περιεπέσατε εἰς σφάλματα ἀσύγγνωστα.

Ἦδὴ ἐρωτῶ ὑμᾶς, ποῦ ἀνεγνώσατε τὴν λέξιν *κεκτημένους*; ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου; βεβαίως ὄχι, διότι δὲν ὑπάρχει. Τὸν ὅρον *Ansässig*, καλῶς ἢ κακῶς ποιῶν, μετέφρασα *κτηματικούς*, καὶ οὗτος ὑπάρχει ἐν τῷ χειρογράφῳ μου. Ὡστε σᾶς παρακαλῶ, ἀφαιρέσατε ἐκ τῆς παρατηρήσεώς σας ταύτης τὴν ΑΝΥΠΑΡΚΤΟΝ ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου λέξιν ΚΕΚΤΗΜΕΝΟΥΣ καὶ τὸ ἐν τῇ παρενθέσει *SIC*, ὅπερ ἐθέσατε, ὅπως καταστήσῃτε ἔτι φοβερώτερον τὸ

σφάλμα τούτο, ὅπερ δὲν εἶνε ἑμὸν, ἀλλὰ τῶν ΟΦΘΑΛΜΩΝ σας.

Πλείονα περὶ τούτου δὲν δύναμαι νὰ εἶπω, ἀφίνων τὸν ἀμερόληπτον ἀναγνώστην νὰ κρίνῃ καὶ χαρακτηρίσῃ τὴν πλήρη ἀσυγγνώστων σφαλμάτων παρατήρησιν ταύτην τοῦ κ. Πολίτου.

61) «Τὸ περὶ πολιτειῶν κεφάλαιον (λέγει ὁ κύριος Πολίτης, σελ. χειρογράφου 31—32, τυπ. 21—22) εἶνε ἀσαφὲς καὶ συγκεχυμένον καθόλου, μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς ἐπιγραφῆς «Πολιτεία (ἐπικράτεια κράτος)» ἐλέγχει δὲ παντελῶς ἄγνοιαν πάντων τῶν περὶ πολιτικῶν φιλοσοφηθέντων ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μέχρι τῆς σήμερον. Κορυφοῦται δ' ἡ σύγχυσις μάλιστα ἐν τῷ ὀρισμῷ τοῦ ὀλιγαρχικοῦ ἢ ἀριστοκρατικοῦ (διότι τοὺς δύο τούτους διακεκριμένους τύπους ὡς ἓνα ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς) καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ. Πρὸς πίστῳσιν παραθέτομεν τὸ περὶ τούτων χωρίον·

Β' Ὀλιγαρχικὸν ἢ ἀριστοκρατικὸν καλεῖται τὸ πολίτευμα, ὅταν οἱ ἄριστοι κυβερνῶσι τὴν πολιτείαν ἐκλεγόμενοι ὑπὸ τοῦ λαοῦ. (Σπάρτη, Ἑνετία).

Γ' Δημοκρατικόν, ὅταν ὁ λαὸς ἐκλέγῃ καὶ παύῃ τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα, τὸν πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας, κυβερνῶντα ἐπὶ 7 ἢ 4 ἔτη. (Γαλλία, Β. Ἀμερική) μετὰ βουλῆς καὶ γερουσίας».

Ἐγίνωσκον τὸν ἔντιμον συνάδελφον καὶ κριτὴν ὡς φιλόλογον, μυθολόγον, ἱστορικὸν καὶ ἀρχαιολόγον, ἠγνόουν ὅμως ὁλοσχερῶς (ζητῶ συγγνώμην), ὅτι εἶνε φιλόσοφος καὶ πολιτειολόγος δεινόςτατος, μελετήσας πάντα τὰ ἀπὸ Ἀριστοτέλους μέχρι σήμερον περὶ πολιτικῶν φιλοσοφηθέντα, ἅτινα ἐγὼ ὁ φυσιογνώστης, ὁ περὶ ὅλως ξένα ἀσχολούμενος, οὔτε ἐμελέτησα, οὔτε θὰ δυνηθῶ νὰ μελετήσω. Ἡ ἐπίπληξις τοῦ κυρίου κριτοῦ, ὅτι ἐλέγχει παντελῆ ἄγνοιαν πάντων τῶν περὶ πολιτικῶν φιλοσοφηθέντων ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἄχρι σήμερον, ἀρμόζει εἰς πολιτειολόγον καὶ φιλόσοφον, οὐχὶ δὲ εἰς συγγραφεὰ στοιχειωδестаῆς γεωγνωστικῆς γεωγραφίας, διότι ὅπως συνταχθῶσι 30 στίχοι περὶ πολιτευμάτων, δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ μελετηθῶσι πάντα τὰ μνημονευθέντα φιλοσοφήματα, ἅτινα ὁ διαπρεπὴς συνάδελφος ἐμελέτησε κατὰ βάθος. Ὅσα δὲ περὶ πολιτειῶν καὶ πολιτευμάτων γράφω ἐλήφθησαν ἐκ συγγραμμάτων δοκίμων συγγραφέων γερμανῶν, οὓς δὲν πιστεύω νὰ περιφρονῇ ὁ κύριος Ν. Πολίτης.

Ὅπως δὲ καταδείξω, ὅτι αὐστηροτάτη καὶ ἀδικοτάτη ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ κυρίου Πολίτου, θὰ παραθέσω δλόκληρον τὸ κείμενον τοῦτο τῆς γεωγραφίας μου, ὡς ὑπάρχει ἐν τῷ χειρογράφῳ, μετὰ παραπομπῶν ἐν παρενθέσει ἐκ ξένων συγγραφέων.

«Πολιτεία (ἐπικράτεια, κράτος) καλεῖται ὁμάς πολλῶν ἀνθρώπων οἰκούντων ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ καὶ κυβερνωμένων ὑπὸ κοινῆς τινος ἀρχῆς (κατὰ τὸν *Bluntschli*. «Gesammtheit von Menschen, in der Form von Regierung und Regierten auf einem bestimmten Gebiet». «Die unter gemeinsamer Macht und auf gemeinsamem Gebiet (Staatsgebiet) geordnete Gemeinschaft von Menschen». Μικρὸν ἐγκυκλ. λεξ. v. Brockhaus. II. 786). Ἡ πολιτεία(=Staat, ἐν τεταγμένῃ πολιτεία . . βεβιωκότα, Πλατ. Πολ. γ. 619, C). «Εἰς πολιτείας αὐτὸν κατακλείειν. Ξενοφ. Ἀπομ. 2, 1, 13». «Ὡν γὰρ δυνατότατος τῶν καθ' αὐτόν, καὶ ἄγων τὴν πολιτείαν, ἠναντιοῦτο πάντα τοῖς Λακεδαιμονίοις». Θουκ. I, 127. «Περιγράψατέ μοι ἐκ τῆς πολιτείας = ἐξορίσατέ με ἐκ τῆς ἐπικρατείας. Αἰσχιν. 3, 209») δύναται ν' ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς καὶ μόνοις ὁμαίμονος ἔθνους (Ἑλλὰς) ἢ ἐκ διαφόρων (Αὐστρουγγαρία). Ἐν ἔθνῳ δύναται ν' ἀποτελῇ διάφορα κράτη, ὡς π. χ. τὸ Γερμανικὸν καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὸ Ἑλληνικὸν (Ein Volk kann mehrere Staaten ausmachen, und wiederum können mehrere Völker nur zu einem Staate gehören. *Daniel. Geogr.* 58)».

«Πολίτευμα καλεῖται ὁ τρόπος καθ' ὃν κυβερνᾶται ἐπικρατεία τις. Α') τὸ πολίτευμα καλεῖται μοναρχία, ὅταν ἡ ἀρχὴ εὐρίσκηται εἰς χεῖρας ἑνὸς μόνοις ἰσοθέιου ἄρχοντος (αὐτοκράτορος, βασιλέως, δουκὸς κτλ.). Καὶ δεσποτικὴ μὲν καλεῖται ἡ μοναρχία, ὅταν ὁ μονάρχης ᾔνε κύριος ζωῆς καὶ θανάτου τῶν ὑπηκόων του, ἀπόλυτος δέ, ὅταν ὁ μονάρχης κυβερνᾷ κατὰ νόμους, τοὺς ὁποίους αὐτὸς ἐκδίδει, καὶ τέλος περιορισμένη ἡ συνταγματικὴ, ὅταν ὁ μονάρχης διοικῇ ἐπὶ τῇ βάσει θεμελιώδους νόμου, τοῦ συντάγματος, ὅπερ συνετάχθη ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους (ἐθνοσυνελεύσεως), ἢ ἐδόθη ὑπὸ τοῦ μονάρχου.

«Εἰς τὰ συνταγματικὰ κράτη οἱ νόμοι ἐπιψηφίζονται ὑπὸ τῶν νομοθετικῶν σωμάτων, δηλ. ὑπὸ τῆς βουλῆς, ἐκλεγομένης ὑπὸ τοῦ λαοῦ, καὶ τῆς γερουσίας, διοριζομένης συνήθως ὑπὸ τοῦ μονάρχου, οὗτινος τὸ πρόσωπον εἶνε ἱερὸν καὶ ἀνεύθυνον. Οἱ νόμοι κεκυρω-

μένοι ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐφαρμόζονται ὑπὸ τῆς ἐκτελεστικῆς ἀρχῆς, δηλ. τῆς Κυβερνήσεως, τῆς ὁποίας ὁ πρόεδρος καλεῖται πρωθυπουργός.

«Β') Ὀλιγαρχικὸν κτλ. . . καὶ Γ') Δημοκρατικὸν κτλ. (ταῦτα ἀναγράφονται ἐν τῇ μνημονευθείσῃ παρατηρήσει τοῦ κ. Πολίτου)». (1)

Ἦδη ὁ ἀναγνώστης ἂς κρίνῃ κατὰ πόσον ἀσαφὴς καὶ συγκεχυμένη ἡ παράγραφος αὕτη, πρὸς σύνταξιν τῆς ὁποίας δὲν ἐμελέτησα τὸν Ἀριστοτέλη, ἀλλὰ στοιχειώδεις γεωγραφίας Γερμανῶν. Τὸ μόνον σφάλμα εἶνε, ὅτι δὲν διέκρινα σαφῶς τὸ ἀριστοκρατικὸν τοῦ ὀλιγαρχικοῦ πολιτεύματος καὶ δὲν εἶπον, ὅτι οἱ πρόεδροι τῶν δημοκρατιῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐκλέγονται **συνήθως** ἐπὶ 4 ἢ 7 ἔτη. «*Oligarchie oder Oligokratie* wörtlich die Herrschaft weniger, *Entartung der Aristokratie*, bei der die Herrschenden nicht das Interesse des Staates oder ihres Standes, sondern meist ihre persönlichen Interessen zur Richtschnur nehmen». (Konver. Lexikon. Brockhaus. τόμ. 12, σελ. 417).

62) Ἐν σελ. 33 (τυπ. 23). «Ὅρια τῆς Εὐρώπης πρὸς Α εἰς τὰ Οὐράλια ὄρη καὶ ὁ Εὐξείνιος Πόντος». «Διὰ τοῦ ὀρισμοῦ τούτου, λέγει ὁ κ. Πολίτης, ἀποκλείεται τῆς Εὐρώπης ἡ Κριμαία». —

(1) «Bei der Monarchie unterscheidet man : 1) die Despotie, in welcher die Unterthanen dem Staatsoberhaupte gegenüber rechtlos sind, d. h. ganz willkürlich, nur als Sachen behandelt werden; nur VILDE (ὁ ὄρος, βλέπετε, κύριε Πολίτα, δὲν ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων) oder halb wilde Völker, wie die Neger, ertragen einen solchen Zustand; 2) die unumschränkte (absolute) Monarchie oder die Autokratie, in welcher die gesetzgebende Macht allein bei dem Fürsten steht, der sich aber dem Gesetz unterordnet, wie in Russland; 3) die beschränkte (Konstitutionelle) Monarchie, in welcher durch ein Staatsgrundgesetz (Verfassung, Konstitution) die Gesetzgebung und die Ueberwachung der Staatsverwaltung zwischen dem Fürsten und den Vertretern einzelner Stände oder des gesamten Volkes geteilt ist.

Bei der Republik unterscheidet man; 1) die aristokratische Republik, in welcher die Regierungsgewalt von einzelnen Familien gehandhelt wird. 2) die demokratische Republik, in welcher das ganze Volk durch gewählte Vertreter die Regierungsgewalt ausübt κτλ. Seydlitz Geogr. C. σελ. 88.» — «Ist die höchste Gewalt mehreren oder einem auf Zeit gewählten Oberhaupte (Präsidenten) übergeben, so heisst der Staat Republik. Daniel. Lehr. d. Geog. σελ. 56».

Νοστιμωτάτη εἶνε ἡ παρατήρησις αὕτη, ἰδίως διὰ τὴν αἰτιολογίαν αὐτῆς. Ὅτι ὅμως ὀρθότατα εἶχεν ἐν τῷ κειμένῳ μου ἡ φράσις «πρὸς *A* ὁ *Εὐξείνιος Πόντος*», παραθέτω ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ *kleineres Handbuch der Geographie* von H Daniel. τόμ. Β'. σελ. 3. «*Das Schwarze Meer* (436,000 qkil gross) mit dem *Seitenbecken des asowschen Meeres*, das *Marmara Meer*, das *inselreiche ägäische Meer*, bilden im *OSTEN* Europas Meeresbegrenzungen». Ὡστε κατὰ τὸν Daniel ἀνατολικά τῆς Εὐρώπης ὅρια δὲν εἶνε μόνον ὁ Εὐξείνιος Πόντος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ Ἀνατολικὸν ὄριον τοῦ Ἑλλην. κράτους. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ κύριος Πολίτης ἔχει ἐναντίαν γνώμην τῆς τοῦ γεωγράφου Daniel, ὅπως ὑπακούσω εἰς τὸ ὑπουργικὸν ἔγγραφον, ἠναγκάσθην νὰ μεταβάλω τὸ *A* εἰς *N*, ὅπερ ἀτοπώτατον ὑπὸ γεωγραφικὴν ἔποψιν.

63) Σελ. 37 (τυπ. 26) «*Εἰς τὴν Μογγολικὴν φυλὴν ἀνήκουσι γλωσσικῶς οἱ Οὐγγροι ἢ Μαγυάροι*». «*Παρατηρεῖται ἐνταῦθα* (λέγει ὁ κ. Πολίτης) *σύγχυσις γλώσσης καὶ φυλῆς ἀσύγγνωστος, ἅτινα ἐπιμελέστατα διακρίνουσιν οἱ ἐθνολόγοι. Εἶνε τὸ αὐτὸ ὡς νὰ ἔλεγε, ὅτι εἰς τὴν Ἀγγλικὴν ἢ τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν φυλὴν ἀνήκουσιν γλωσσικῶς οἱ ἐν Ἀμερικῇ ἀπελεύθεροι Ἀφρικανοὶ οἱ ὁμιλοῦντες τὴν Ἀγγλικήν*». — Οὐδεμία, κύριε κριτά, παρατηρεῖται σύγχυσις γλώσσης καὶ φυλῆς ἀσύγγνωστος, ἀλλ' ἡ φράσις ἔχει καλῶς, τὸ δὲ παράδειγμά σας εἶνε ἀκατάλληλον. Ὁ Daniel ἐν τῷ *Lehrbuch der Geographie*, σελ. 183, ἐκδ. 67η, λέγει περὶ Μαγυάρων τὰ ἑξῆς. «*Εἰς τὴν Μογγολικὴν φυλὴν ἀνήκουσι . . . οἱ Οὐγγροι ἢ Μαγυάροι* (Μανδζάροι) ἐν τῷ βαθυπέδῳ τοῦ Δανουβίου, 12 ἑκατομ. *Καὶ ὅμως οἱ Μαγυάροι διὰ συμμίξεως μετὰ Σλαύων καὶ Γερμανῶν ἔλαβον παντελῶς τύπον Καυκάσιον*». — Ὡστε κατὰ ταῦτα ὁ θέλων νὰ ταξινομήσῃ τοὺς Μαγυάρους, οἵτινες εἶνε ὁ ὠραιότατος Καυκάσιος τύπος, εἰς τὴν Καυκασίαν φυλὴν θὰ καταλέξῃ τούτους, ἀδιάφορον πόθεν οὗτοι κατάγονται, ὅπως καὶ οὐδεὶς τῶν ζωολόγων θὰ φαντασθῇ νὰ καταλέξῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τοὺς πιθήκους κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Δαρβίνου. Κατὰ νεωτέρους μάλιστα ἀνθρωπολόγους ἀνήκουσιν ἑκπαλαι οἱ Μαγυάροι εἰς τὴν Καυκασίαν φυλὴν, ἐνῷ γλωσσικῶς συγγενέουσι μετὰ τῆς Μογγολικῆς φυλῆς, διότι ἡ γλῶσσά των καταλέγεται εἰς τὰς Τουρανικὰς γλώσ-

σας ἢ οὐραλοαλταϊκάς, ὑπαγομένας εἰς τὰς πολυσυνθέτους (agglutinirte), εἰς ἃς ἀνήκει ἡ τῶν ἰδίως Μογγόλων, ἡ τῶν Ἰαπώνων, καὶ ἄλλων ἐθνῶν, καταλεγομένων εἰς τὴν Μογγολικὴν φυλὴν. Λοιπόν, ἂν ἡ Οὐγγρικὴ γλῶσσα ἀνήκῃ εἰς τὰς Τουρανικάς, οἱ δὲ Οὐγγροι ἀνήκωσιν εἰς τὴν Καυκασίαν φυλὴν, φαίνεται μοι, ὅτι ἡ τῆς γεωγραφίας μου παρ' ὑμῶν ψεχθεῖσα φράσις εἶνε ὀρθοτάτη. (1)

63) Σελ. 100 (62). «Ἡ αἰὼ Σῦρος κατοικεῖται ὑπὸ ἐξελληνισθέντων Λατίνων. Ὀρθότερον θὰ ἦτο ὑπὸ Ἑλλήνων καθολικῶν, ἢ ἂν δὲν παραδέχεται ὁ συγγραφεὺς τὴν Ἑλληνικὴν ἐθνικότητα τῶν Συρίων, ἃς ἔγγραφεν «ὑπὸ Φράγκων καθολικῶν ἐξελληνισθέντων». — Ἐπειδὴ, ὡς γνωστὸν τυγχάνει, οἱ νῦν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κράτει κατοικοῦντες Ἑλληνες καθολικοὶ εἶνε Φράγκοι ἐξελληνισθέντες, ἐκάλεσα τούτους Λατίνους, ἐπόμενος τῷ ἀειμνήστῳ Παπαρρηγοπούλῳ, ὅστις ἐν τῇ ἱστορίᾳ του, τόμ. Δ'. σελ. 481 καὶ ἀλλαχοῦ λέγει Λατινικὸν Βασίλειον κτλ. Εἰ καὶ ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ κυρίου κριτοῦ οὐδεμίαν ἔχει

(1) Πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τῆς γνώμης μου ταύτης φέρω παράδειγμα ἐκ τοῦ νεωτάτου συγγράμματος τοῦ κ. Π. Καρολίδου «Εἰσαγωγή εἰς τὴν καθολικὴν ἱστορίαν». Σελ. 313. «Καθὰ καὶ ἀνωτέρω ὑπηνίχθημεν, λέγει ὁ σοφὸς συνάδελφος, φυλαὶ οὖσαι ἢ δοκοῦσαι ἀνθρωπολογικῶς συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλας γλωσσολογικῶς ἀφίστανται ἀλλήλων, (ὡς λ. χ. οἱ Σῖναι καὶ οἱ Ἰάπωνες, οἱ Μαντσού καὶ οἱ Σῖναι, οἱ μαῦροι τοῦ Σουδάν καὶ οἱ λοιποὶ μαῦροι τῆς Ἀφρικῆς) καὶ πολλοὶ λαοὶ συγγενεῖς τὴν γλῶσσαν πρὸς ἀλλήλους εἰσὶ πάντως διάφοροι ἀλλήλων ἀνθρωπολογικῶς (ὡς λ. χ. οἱ Ἀθιοπῶναι καὶ οἱ λοιποὶ Σημιτικοὶ λαοὶ . . . κτλ.)». Καὶ κατωτέρω ἐν σελ. 316 «Οἱ Μαγυάροι ἐν Εὐρώπῃ εἶνε λαὸς τὴν γλῶσσαν τουρανοφιννικὴς καὶ ἡ ἱστορία δὲ ἡ παραδιδούσα ἡμῖν τὰ περὶ τῆς εἰς Εὐρώπην μεταναστεύσεως τοῦ λαοῦ τούτου ἀπὸ τῶν ἀνατολικωτέρων χωρῶν τῆς Εὐρώπης ἐπικυροῖ τὸ ἐκ τῆς γλωσσικῆς ἐρεῦνης συμπέρασμα. . . κτλ. Πλὴν τούτου ΚΑΙ διὰ κρανιοσκοπικῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης βαθυτέρας εἰκάζεται ἴσως ἡ ἀνθρωπολογικὴ συγγένεια τῶν Μαγυάρων πρὸς τὴν Μογγολικὴν φυλὴν. Καὶ ὅμως ὁ Μαγυαρικὸς λαὸς τοσοῦτον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ βίου καὶ διὰ τῆς ἀναμειγῆς αὐτοῦ μετ' ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν λαῶν μετέβαλε τὸν ἀρχικὸν ἀνθρωπολογικὸν τύπον, ὥστε, ἂν μὴ διετῆρει τὴν ἀρχικὴν Τουρανοφιννικὴν γλῶσσαν μὴ διετηροῦντο δὲ αἱ περὶ τῆς ἐξ Ἀνατολῶν μετακινήσεως αὐτοῦ παραδόσεις, ἡδύνατο νῦν νὰ ἐκληφθῇ ὡς λαὸς πανάρχαιος τῆς Εὐρώπης ἴσως δὲ καὶ «Ἀριος». Προσέτι ἐν σελ. 317. «Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Φίνιοι τῆς Φιλανδίας οἱ συγγενέστατοι πρὸς τοὺς ἐν Ρωσίᾳ ἀνατολικώτερον οἰκοῦντας Φιννικοὺς λαοὺς, τοὺς ὑπαγομένους εἰς τὴν Οὐραλοφιννικὴν ἢ Τουρανοφιννικὴν (Οὐραλοαλταϊκὴν) οἰκογένειαν τῆς Μογγολικῆς φυλῆς, καίπερ διατηροῦντες τὴν Φιννικὴν, ἦτοι Τουρανικὴν γλῶσσαν αὐτῶν, δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι κατὰ τὸν ἀνθρωπολογικὸν τύπον λαοὶ Μογγολικοί». Καὶ ἐν σελ. 388 «Ὡστε οἱ Τουρανικοὶ λαοὶ ἢ (Οὐραλοαλταϊκοὶ ἢ Τουρανοφιννικοὶ) εἰσὶν ἡνωμένοι πρὸς ἀλλήλους γλωσσικῶς, ἀλλὰ διαφέρουσιν ἀλλήλων ἀνθρωπολογικῶς». Λοιπόν, κύριε Πολίτα, ὑπάρχει σύγχυσις γλωσσῶν καὶ φυλῶν, ἥτις φαίνεται ὑμῖν παράδοξος.

ἄξιαν, μετέβαλον αὐτὴν κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν του, μιμηθεὶς τὸν **Ναστραδιν-Χόντζαν** κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ φούρνου του.

64) Αὐτ. (σελ. 62): «**Ἡ Μύκονος εἶνε ἔδρα ἀρχιεπισκόπου Λατίνου**». «**Ἀνακριδές**» λέγει ὁ κύριος Πολίτης. Τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ ἀοιδίου **Μαρχακοῦ** ἦτο ἔδρα ἀρχιεπισκόπου Λατίνου, ὅστις διέμενεν ἐν Ἀθήναις. Βλ. τὸ *Almanach Gotha, 1887 — 1892, «MYCONE et Tinos, ainsi que les villes ou il y a des catholiques romaines: S. Marango archevêque. De plus quatres évêques.* Γνωστὸν δὲ τυγχάνει ἴσως τῷ κυρίῳ Πολίτῃ, ὅτι ἡ Ἑλλ. Κυβέρνησις τὸν ἐν Ἀθήναις ἐδρεύοντα σεβασμιώτατον ἀρχιεπίσκοπον τῶν καθολικῶν δὲν ἀνεγνώρισεν ὡς ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν, λόγος δὲ πολὺς ἄλλοτε περὶ τούτου ἐγένετο.

65) «Σελ. 117 (71). **Ἐν τῇ ἐθνογραφίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου** δὲν θὰ ψέξωμεν (λέγει ὁ κ. Π.) **βεβαίως τὴν παράστασιν ὡς εἰδὸς ἔθνους τὸ Πελασγικόν, οὐ ὑποδιαίρειν** λέγει (δὴλ. ἐγὼ) **τὸ Ἑλληνικὸν καὶ Ἀλβανικὸν** (τότε ἠθέλετε κύριε Πολίτη ψέξει τὸν διάσημον Reclus· βλ. *Europe meridionale* σελ. 132—133): ἀλλὰ περὶ τῶν Ἑλλήνων ὁμιλῶν ἔπρεπε νὰ εἴπη τι **πληρέστερον καὶ σαφέστερον** καὶ οὐχὶ μόνον «**Ἕλληνες γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων κατοικοῦντες ἐν Ἑλλάδι καὶ πολλαχοῦ τῆς Τουρκίας**». Ἡ παρατήρησις αὕτη εἶνε ἐξ ἐκείνων, δι' ὧν δύναται πᾶς δύστροπος ἐπικριτὴς νὰ ψέξῃ καὶ τὸ ἄριστον ἔργον. Ὁ κ. Π. εἶχεν ἀπαίτησιν ἐντὸς τῆς 4^{ης} § «**Ἱστορία καὶ ἐθνολογία τῆς χερσονήσου**» ἐκ 42 σίχ. μόνον συνισταμένης νὰ ἀναγράψω ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῆς χώρας, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἄχρι σήμερον, καὶ τῶν διαφόρων ἐθνῶν, ἅτινα κατοικοῦσιν ἐν αὐτῇ. Τὰ περὶ Ἑλλήνων ὑπ' ἐμοῦ γραφόμενα θεωρεῖ ὁ κ. Πολίτης ἀσαφῆ, ὁ ἀναγνώστης ὅμως ἄς κρίνῃ ἐκ τοῦ κειμένου, ὅπερ παραθέτω ὁλόκληρον (σελ. 72). «Ἡ Ἑλλ. χερσόνησος κατοικεῖται ὑπὸ διαφόρων ἐθνῶν, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐπικρατέστερον εἶνε τὸ Ἑλληνικόν. Τὰ σημαντικώτερα δὲ εἶνε τὰ ἐξῆς. Α') Τὸ **Πελασγικόν**, ἥτοι 1) Ἕλληνες, γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, κατοικοῦντες ἐν Ἑλλάδι καὶ πολλαχοῦ τῆς Τουρκίας, καὶ 2) Ἀλβανοὶ συγγενεῖς τῶν Ἑλλήνων (Γκέγκιδες, Τόσκιδες, Τσάμιδες καὶ Λιάπιδες), κατοικοῦντες ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ ἐν μέρει ἐν Ἠπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ. Β') Τὸ **Σλαβικόν** (Σέρβοι, Δαλμάται, Ἐρζεγοβίνιοι, Μαυροβού-

νιοι καὶ Βούλγαροι). Γ') Τὸ **Ρουμανικόν**, ὕπερ κατοικεῖ ἐν Δοβρουτσᾷ. Οἱ λεγόμενοι **Κουτσόβλαχοι** εἶνε Ἕλληνες, οὐδεμίαν πρὸς τοὺς Ρουμάνους ἔχοντες συγγένειαν, καὶ Δ') Τὸ **Τουρκικόν** οἱ Τούρκοι εἶνε οἱ κατακτηταὶ τῆς χώρας, φυλῆς δ' ἀσιατικῆς, πολλοὶ ὅμως τούτων εἶνε Ἕλληνες ἢ Σλαῦοι, ἀρνηθέντες τὸν Χριστιανισμόν». Τί ἄλλο, κύριε Πολίτα, πληρέστερον καὶ σαφέστερον ἠθέλατε νὰ προσθέσω; Ἄν εἴχετε τὴν ὑπομονὴν ν' ἀναγνώσῃτε ὁλόκληρον τὴν τοπογραφίαν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ἠθέλατε, νομίζω, εὐχαριστηθῆ, διότι πλεῖστα περὶ Ἑλλήνων καὶ τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου λέγονται. Δὲν ζητῶ δὲ διὰ τῆς μελάνης νὰ ἐξολοθρεύσω τοὺς Βουλγάρους, ἀλλὰ καταδεικνύω πολλαχοῦ τὰ ἀπαράγραπτα δικαιώματα τῆς Ἑλλ. φυλῆς, ἅτινα οἱ ἀπόγονοι τοῦ **Κρούμμου** θέλουσι νὰ σφετερισθῶσι.

66) Σελ. 119 (73) «Ὁ Ἰσλαμισμός, οὗτινος ὁ ἀρχηγὸς καλεῖται **Σεῖκ-Οὐλ-Ἰσλάμης**». — Τὴν φράσιν ταύτην εὐρίσκει ὁ κ. Πολίτης ἐσφαλμένην καὶ εὐχαριστῶ αὐτὸν διὰ τοῦτο, διότι πράγματι (βλ. *Almanach. Gotha*, 1892, σελ. 1182) «le Souverain est en même temps, à titre de Khalife suprême, le chef ecclésiastique des mahométans». Διὰ τοῦτο μετέβαλα τὴν φράσιν ὡς ἐξῆς «Ἰσλαμισμός, οὗτινος ὁ ἄμεσος ἀντιπρόσωπος καλεῖται **Σεῖ-Οὐλ-Ἰσλάμης** (le représentant direct du pouvoir spirituel du Khalifat est le cheikhul-islam etc.)».

67) Αὐτ. (σελ. 73). «Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδρεύουσιν οἱ θρησκευτικοὶ ἀρχηγοὶ τῶν Λατίνων καὶ διαμαρτυρομένων». «Ἀσαφέστατον, λέγει ὁ κ. Πολίτης. Ἐκ τούτων ἡδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι ὁ θρησκευτικὸς ἀρχηγὸς τῶν Λατίνων ὁ Πάπας, ἐδρεύει ἐν Κωνσταντινουπόλει». — Τὸν εὐχαριστῶ διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀσφαfeίας ταύτης, καὶ διὰ τοῦτο προσετέθη καὶ ἡ λέξις τῶν ἐν «**Τουρκία**» Λατίνων κτλ.

68) Σελ. 118 (72). Ὁ κύριος Πολίτης παρατηρεῖ τὰ ἐξῆς. «Ἀφ' οὗ ἐν σελ. 39 (27) ὡς βορειότατον ὄριον τῆς Ἑλλ. χερσονήσου θεωρεῖ τὸν Δούναβιν (γρ. Δινούβιον, ἀφοῦ τὸ Πολύκαστρον τὸ θέλετε Παλαιοκάστρον καὶ τὴν Ἀνδραβίδα ἈνδραβίδαΝ) λησμονεῖ ἐνταῦθα νὰ περιλάβῃ εἰς τὰ κράτη τῆς Ἑλλ. χερσονήσου τὴν **Ρωμανίαν**, καίτοι εἰς ταύτην ἀνήκει ἡ **Δοβρουτσά**». Ἐγώ, κύριε κριτά, μετὰ λύπης μου, ἀπαντῶ, ὅτι ἡ παρατήρησις

σας αὕτη καταπροδίδει ὑμᾶς, ὅτι ὅταν ἐγράφετε αὐτήν, δὲν εἴχετε ἐνώπιόν σας χάρτην τινὰ γεωγραφικόν, διότι ἐν αὐτῷ ἠθέλετε παρατηρήσει, ὅτι ἡ Ρουμανία κεῖται ἐκείθεν τοῦ Δανουβίου, καὶ ἐπομένως ἐκτὸς τῆς Ἑλλ. χερσονήσου. Ὁρθότατα, λοιπόν, ἐπραξα μὴ περιλαβὼν αὐτήν εἰς τὰ κράτη τῆς Ἑλλ. χερσονήσου, καίτοι εἰς ταύτην ἀνήκει ἡ Δοβρουτσά, ὥπως δὲν θὰ κατέλεγον τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰ κράτη τῆς Ἀσίας, ἂν ὡς ἐπαρχίας εἶχε τὴν Κύπρον, Χίον ἢ Ρόδον. Σᾶς παρακαλῶ δέ, κύριε κριτά, νὰ βασανίσητε ἀκόμη μίαν φορὰν τὴν παρατήρησίν σας ταύτην καὶ νὰ παραβάλητε αὐτήν πρὸς γεωγραφίας Γάλλων καὶ Γερμανῶν. Σᾶς παραπέμπω δὲ 1) εἰς τὸν Varigny (Europe meridionale, σελ. 11 2) Seydlitz Ausg. C. σελ. 231 καὶ 366. 3) Daniel Lehrb: der Geogr; σελ. 255 καὶ 263 καὶ 4) Putz, Vergl: Erdkunde. σελ. 124. Ἐξ αὐτῶν θὰ μάθητε, κύριε κριτά, ἀφοῦ δυστυχῶς τὸ ἀγνοῆτε, ὅτι ἡ Ρουμανία δὲν ἀνήκει εἰς τὴν Ἑλλην. χερσόνησον, ἀλλὰ κεῖται ἐκτὸς ταύτης καὶ καταλέγεται εἰς τὰ κεντρικὰ τῆς Εὐρώπης κράτη.

69) «Σελ. 234 (139). Ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως τῆς Ἀσιατικῆς Τουρκίας παραλείπει τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σάμου. Ἐν δὲ σελ. 234 (143) ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς Σάμου, χωρὶς νὰ παρατηρήσῃ, ὅτι ἡ νῆσος εἶνε ἡγεμονία αὐτόνομος ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου, ἀναφέρει ὅτι τὸ Βαθὺ εἶνε ἔδρα τοῦ ἡγεμόνος». — Κύριε κριτά, ἐπιτρέψατέ μοι νὰ εἶπω ὑμῖν, ὅτι δὲν ἀνεγνώσατε μετὰ προσοχῆς τὸ ὑπὸ τὴν κρίσιν σας κεείμενον, ἵνα μὴ μεταχειρισθῶ ἄλλην φράσιν βαρεῖαν. Δὲν περιέλαβον τὴν Σάμον ἐν τῇ διοικητικῇ διαιρέσει τῆς Τουρκίας, διότι εἶνε ἡγεμονία αὐτόνομος. Ὁ ἀναγνώστης ἂς κρίνῃ ἐκ τῆς παραθέσεως τῶν σχετικῶν κειμένων. Βλ. § 6 (Σελ. 142).

«Αἱ νῆσοι τῆς Μ. Ἀσίας. Αὗται, αἵτινες εἶνε ἀπολελυμένα τῆς στερεᾶς τμήματα, κατοικοῦνται μόνον ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ἀποτελοῦσιν, ἐκτὸς τῆς ΣΑΜΟΥ, Κρήτης καὶ Κύπρου, τὸ βιλαγιέτιον τοῦ Αἰγαίου πελάγους».

Καὶ κατωτέρω ἐν τῇ αὐτῇ § (σελ. 143) μετὰ τὸ ἐπίγραμμα τῶν Ψαρῶν γράφω, «ΝΑ. τῆς Χίου κεῖται ἡ ὑποτελής τῇ Τουρκίᾳ ἡγεμονία τῆς ΣΑΜΟΥ (468 □ χιλμ. 45,000 κ.), παράγουσα σταρίδας, οἶνον, ἔλαιον κτλ. καὶ ἔχουσα ἀξιόλογον ναυτι-

κόν. Πρωτ. **Β.χ.θ.ύ.** ἔδρα τοῦ ἡγεμόνος (ὁ νῦν Ἀλ. Καραθεοδω-
ρης) καὶ τῶν ἀρχῶν κτλ.». Ἐπιτρέψατέ μοι, ἀγαπητὲ συνάδελφε,
ν' ἀποδώσω τὴν ἄδικον ταύτην παρατήρησιν οὐχὶ εἰς ἄλλην τινὰ
αἰτίαν, ἀλλ' εἰς πάθημα τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, οἵτινες δὲν ἠδυνή-
θησαν νὰ διακρίνωσι τὴν φράσιν « **ἡ ὑποτελής τῇ Τουρκίᾳ
ἡγεμονίᾳ τῆς ΣΑΜΟΥ** ».

70) Σελ. 125 (76). « **Ἀναξία** Ἕλληνας γεωγράφου (λέγει
ὁ κύριος Πολίτης) εἶνε ἡ περιγραφὴ τῆς Μακεδονίας. Ὁ συγγρα-
φεὺς ἀρκεῖται νὰ ὀνομάσῃ αὐτὴν πατρίδα τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου
καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ νὰ δηλώσῃ ὅτι κατοικεῖται ὑπὸ Ἑλ-
λῆνων κυρίως καὶ Ἀλβανῶν καὶ ὅτι διαιρεῖται εἰς 2 (γρ. 3)
βιλαγιέτια (μήπως ἠθέλατε νὰ γράψω, ὅτι κατοικεῖται μόνον ὑπὸ
Βουλγάρων ἢ ὑπὸ Σέρβων καὶ ὅτι Ἕλληνες δὲν ὑπάρχουσι;).
Οὐδὲν ὅμως θὰ διδαχθῇ, ἐκ τῆς περιγραφῆς τῶν 3 τουρκικῶν
βιλαγιετιῶν περὶ τοῦ σημερινοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας
ὁ μαθητής, οὐδὲ θὰ δυνηθῇ ποτε νὰ δικαιολογήσῃ τὰς ἀξιώσεις
ἡμῶν (καὶ ἀφοῦ ἐδήλωσα ὅτι κατοικεῖται ὑπὸ Ἑλλήνων;), ἂν ἐπὶ
τῆς Ἑλληνικῆς ταύτης χώρας μόνον ἐφόδιον ἔχῃ τὰς ἐκ τοῦ βι-
βλίου τούτου προσκτηθείσας γνώσεις(!) ».

Ἀπάντησις. Ἀναξιωτάτη ἡ παρατήρησις αὕτη εἶνε δι' Ἑλ-
ληνα καθηγητήν, ἐπιζητοῦντα διὰ σοφιστικῶν φράσεων νὰ δια-
στρέψῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ εἰς καθαρὰν ἐθνογραφίαν νὰ μετατρέψῃ
τὴν διὰ στοιχειῶδες πόνημα κατὰ τοὺς γεωγραφικοὺς κανόνας
συντεταγμένην « τοπογραφίαν τῆς Μακεδονίας » (οὕτω ἐπιγράφεται
ἡ παράγραφος), ἧς κύριος σκοπὸς εἶνε ἡ σύντομος περιγραφὴ τῶν
διαφόρων τῆς χώρας πόλεων, ἐν ᾗ καὶ πολλὰ ἐθνολογικὰ παρενεί-
ρονται. Ὅπως δὲ πεισθῇ ὁ ἀναγνώστης, ἀναγκάζομαι μέγα μέρος
τῆς παραγράφου ταύτης νὰ παραθέσω ἀμέσως κατωτέρω.

« Σελ. 76. § 10. Τοπογραφία τῆς Μακεδονίας. Ἡ πατρίς τοῦ Μεγάλου
Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ φιλοσόφου Ἀριστοτέλους, κατοικουμένη ὑπὸ Ἑλλήνων κυρίως
(555,000 κ.) καὶ Ἀλβανῶν, διαιρεῖται εἰς 3 βιλαγιέτια ἢ γενικὰς διοικήσεις (ἢ νομοῦς).

1) Γενικὴ διοίκησις τῆς Θεσσαλονίκης (966,000 κ.) . . . . (περιγράφον-
ται τὰ ὅρια καὶ τὰ προϊόντα τοῦ νομοῦ). Ἐπίσημοι πόλεις εἶνε Θεσσαλονίκη (130
χιλ. κ.) ἡ πρωτ. τοῦ νομοῦ καὶ τῆς Μακεδονίας, ἀμφιθεατρικῶς ἐκτισμένη ἐπὶ λόφου
ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Θερμαίου κόλ. ὀνομασθεῖσα οὕτω πρὸς τιμὴν τῆς Θεσσαλονίκης,
συζύγου τοῦ Κασσάνδρου. Εἶνε ἔδρα Ἕλληνας Μητροπολίτου καὶ κατοικεῖται ὑπὸ πολ-
λῶν Ἑβραίων καὶ Ἑλλήνων, ἔχει Ἕλληνας γυμνάσιον καλῶς κατηρτισμένον, παρθενα-
γωγεῖον, σχολεῖα διάφορα καὶ ἐμπόριον ἀμμάτων καὶ διὰ σιδηροδρόμου συνδέεται μετὰ
τῆς Βιέννης. Βέροια (10,000 κατ.), πόλις ἀρχαιστάτη ἐπὶ τοῦ Ἀλιάκμονος, ἐν τῇ

δποία ἐδίδαξαν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, καὶ Νάουσα, ἔχουσα Ἑλλ. σχολεῖα. ΝΑ. κεῖνται Κοζάνη, Σέρβια, Ἀνεσελίτσα, Γρεβενά καὶ Σιάτιστα, ἔχουσαι Ἑλληνικά σχολεῖα».

«Βοδηνά (Ἐδεσσα, Αἰγαί τῆς Ἡμαθίας, 12,000 κ.) ἡ πάλαι πρωτ. τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους (800—413 π. Χ), κατοικουμένη ὑπὸ Τούρκων καὶ Ἑλλήνων. Γιαννιτζί (10,000 κ.) πρὸς τὴν ὁμωνυμον λίμνην, παράγουσα εὐδὴ καπνόν. Πλησίον ταύτης ἐπὶ λόφῳ κεῖνται τὰ ἑρείπια τῆς Πέλλης (Ἀγ. Ἀπόστολοι, τῆς πατρὶδος τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου. Σέρραι (Σίρρα, 40,000 κ.), πρὸς Β. τῆς λίμνης Ἀχινού, πάλαι ἐμπορικὴ καὶ βιομηχανος, κατοικουμένη ὑπὸ πολλῶν Ἑλλήνων, συντηρούντων Ἑλλ. γυμνάσιον. Πρὸς τὰς Ν. ὑπαρξίαις τοῦ Παγγαίου κεῖται Δράμα (Δράβησκος) καὶ πρὸς Ν. ταύτης τὰ ἑρείπια τῶν Φιλιππῶν, ἐνθα ὁ Βροῦτος καὶ ὁ Κάσσιος ἠττήθησαν ὑπὸ Ὀκταβίου καὶ Ἀντωνίου» κτλ. Καὶ κατωτέρω (σελ. 78). «Χώρα Ἑλληνικωτάτη εἶνε ἡ τρισχιδὴς Χαλκιδικὴ χερσόνησος, ἥτις εἰς τὴν ἀρχαιότητα εἶχε πολλὰς πόλεις Ἑλληνικάς, ἰδίως ἀποικίας ἐξ Ἀνδρου, Χαλκίδος καὶ Κορίνθου, ὡς π. χ. τὴν Ποτίδαιαν, τὴν Ὀλυθον, τὴν Τορώνην καὶ Σίγγον κτλ.»

Ἡ περιγραφὴ αὕτη εἶνε ἀναξία Ἑλληνος γεωγράφου!! Φαίνεται δέ, ὅτι εἰς τὴν σύνταξιν τῆς παρατηρήσεως ταύτης ἠκολούθησεν ὁ κ. Πολίτης τὸν Νέον Στρίβωνα, κύριον Σπαθῆν, ὅστις ὡς κριτὴς κατὰ τὸ 1888 διὰ δύο ὁλοκλήρων στηλῶν περὶ Μακεδονίας ἐπλήρωσε τὴν ἔκθεσίν του, λησμονήσας περὶ τίνος προὔκειτο (βλ. τὴν ἔκθεσιν Ν. Σπαθῆ, σελ. 69). Μεγίστη εὐτυχία διὰ τοῦς Ἑλληνας γεωγράφους καὶ μέγα εὐεργέτημα θὰ ἦτο διὰ τὸν Ἑλληνισμόν, ἂν ὁ σοφὸς κύριος Πολίτης ἐλάμβανε τὴν καλωσύνην νὰ υποδείξῃ ἡμῖν, τίνι τρόπῳ γράφεται ἡ **ἔθνογραφικὴ** γεωγραφία τῆς Μακεδονίας, ὅπως οἱ Ἑλληνόπαιδες ἀποκτήσωσιν ἐφόδιον διὰ τὰς ἀξιώσεις ἡμῶν ἐπὶ τῆς Μακεδονίας.

71) Σελ. 130 (79). «**Χείρων** δὲ τῆς περιγραφῆς τῆς Μακεδονίας εἶνε ἡ τῆς Ἡπείρου περὶ ἧς γίνεται λόγος ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Ἀλβανίας. Ἡ Ἡπειρος οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἡ Νότιος Ἀλβανία· διότι κατὰ τὸν συγγραφέα τῆς ἀπὸ τοῦ Μαυροβουνίου ἄχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κίλπου ὀρεινῆς χώρας τὸ Νότιον τμήμα καλεῖται Ἡπειρος (Ν. Ἀλβανία)». — Ἀλλ' ἂν χείρων εἶνε ἡ περιγραφὴ τῆς Ἡπείρου, **χειρίστη** καὶ **ἀθλιωτάτη** εἶνε ἡ πηγὴ, ἐξ ἧς ἡ ἐμὴ περιγραφὴ ἐλήφθη, καὶ ἥτις εἶνε τὸ ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικὸν τῶν κυρίων **Βιπάρτ καὶ Χέρστ**, τόμ. Α' σελ. 490—491, ὅστις ἐξεδόθη ἐπιμελεῖα Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ. — Ἐν αὐτῷ (λεξ. Ἀλβανοὶ) εὗρον (σελ. 40)... «Κατὰ ταῦτα (τὰς ἀπογραφικὰς σημειώσεις Ἐπ. Μαυρομμάτη), ἐν μὲν τῇ Ν. ΑΛΒΑΝΙΑ τῇ περιλαμβανοῦσῃ τὸ Βιλαέτιον τῶν Ἰωαννίνων κτλ.» καὶ κατωτέρω «ὡς Βόρειον ὄριον τῆς Ν. ΑΛΒΑΝΙΑΣ

(δηλ. κ. Π. τῆς Ἡπείρου) τίθεται ὁ ποταμὸς **Σκούμπ**, μεταξὺ δὲ τούτου καὶ τοῦ ποταμοῦ **Μάτι** κεῖται ἡ **Μέση Ἀλβανία**, ἔνθα τὸ **Ἀλβανικὸν στοιχεῖον ἐπικρατεῖ**. — Ἐγὼ δὲ ἐν τῷ κειμένῳ γράφω.

«Ἡ ἀπὸ τοῦ Μαυροβουνίου ἄχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου ὁρεινὴ χώρα κατοικεῖται ὑπὸ πελασγικῆς φυλῆς, ἥτοι τῶν Ἀλβανῶν καὶ Ἑλλήνων, ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ εἶνε χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι ἢ μωχμεθανοί, ὀλίγοι δὲ καθολικοί. Ταύτης τὸ μὲν Ν. τμήμα καλεῖται **Ἡπειρος** (Ν. Ἀλβανία), τὸ δὲ Β. Ἀλβανία, ἢ πάλαι **Ἰλλυρία** (μέση καὶ Β. Ἀλβανία).»

Ὅπως βεβαιωθῇ ὁ ἔντιμος ἀναγνώστης, ὅτι ἄδικος καὶ σκληρὰ ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ κυρίου Πολίτου, παραθέτω τμήμα ἐκ τῆς περιγραφῆς τῆς γενικῆς διοικήσεως τῶν **Ἰωαννίνων** καὶ παρακαλῶ αὐτὸν θερμῶς νὰ ἐπιφέρῃ τὴν δέουσαν διόρθωσιν, ἃν πού περιπίπτω εἰς σφάλμα.

«2) Γεν. Διοίκησις **Ἰωαννίνων** (607,000 κ. τῶν ὁπίων 268,000 Ἑλληνες καὶ 80,000 ὀρθόδοξοι Ἀλβανοί. Αὕτη καιμένη πρὸς Ν. τοῦ νομοῦ Σκόδρας, διαιρεῖται εἰς **Παλαιὰν καὶ Νέαν Ἡπειρον**.

Πόλεις ἐπίσημοι εἶνε· α.) ἐν **Παλαιᾷ Ἡπείρῳ** **Ἰωάννινα** (26,000 κ.) ὑπὸ τὰς Δ ὁκωρεῖας τοῦ Μιτωικελίου, ἡ πρωτ. τοῦ νομοῦ ἐπὶ τῆς ὁμωνύμου λίμνης (Παμβώτιδος), πόλις ἑλληνικωτάτη, ἡ πατρίς μεγάλων εὐεργετῶν τοῦ ἔθνους (Ζωσιμαδῶν, Καπλανῶν, Ριζαῶν). Ἔχει Ἑλλ. σχολεῖα, νοσοκομεῖον καὶ γυμνάσιον, ὑπῆρξε δὲ ἔδρα τοῦ αἰμοβόρου **Ἀλῆ-Πασᾶ**. Ἐν τῇ Παμβώτιδι κεῖται νησίς, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχουσι μοναί, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ τῆς **Ἐλεούσης** ἔχει καὶ ἱερατικὴν σχολήν. Πρὸς Ν. τῆς λίμνης ἔκειτο τὸ δνομαστὸν μαντεῖον τῆς **Δωδώνης**. **Παραμυθία**, μητρόπολις τῶν **Τσάμιδων** (ἐν Θεσπρωτίᾳ) καὶ **ΝΑ** ταύτης τὰ ὄρη τοῦ ἡρφικίου **Σουλίου** μετὰ 32 κομῶν, ἡ πατρίς τοῦ **Μάρκου Μπότσαρη** καὶ **Τζαβέλα** καὶ ἄλλων ἡρώων τῆς μεγάλης ἡμῶν ἐπανάστασεως. **Πρέβεζα** (3,500), ἀπέναντι τοῦ Ἀκτίου, παρὰ τὴν ἀρχαίαν **Νικόπολιν**, τὴν κτισθεῖσαν ὑπὸ Δυγούστου μετὰ τὴν ἐν Ἀκτίῳ ναυμαχίαν, ἔδρα τοῦ μητροπολίτου **Νικοπόλεως**. **Πάργα** (2,300 κ.) ἀπέναντι τῶν **Παξῶν**, πωληθεῖσα τῷ 1816 προδοτικῶς ὑπὸ τῶν Ἀγγλων εἰς τὸν τύραννον τῶν Ἰωαννίνων **Ἀλῆ-Πασᾶν**. **ΝΑ** ταύτης κεῖται ἡ μυθολογούμενη λίμνη **Ἀχερουσία** καὶ ὁ παρὰ τὸ Σούλιον ρέων **Ἀχέρων**. **Μέτσοδον** (7,000 κ.) πατρίς τῶν εὐεργετῶν τοῦ ἔθνους **Τοσίτσα**, **Στουρνάρα** καὶ **Ἀδέρωφ**, ἔχον Ἑλλ. σχολεῖα. **Ζαγόριον**, **ΒΑ** τοῦ Μιτωικελίου ὄρους, ἐκ 46 κομῶν συνιστάμενον. Πάντα ταῦτα τὰ μέρη μετὰ τῶν Ἰωαννίνων μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ **Θυάμιδος** π. παρεχωρήθησαν τῇ Ἑλλάδι διὰ τῆς Βερολινείου συνθήκης τοῦ 1878, δὲν παρεδόθησαν ὅμως ὑπὸ τῶν **Τούρκων**».

Δὲν ἀρκοῦσι ταῦτα κύριε κριτά, διὰ στοιχειωδέστατον γεωγραφικὸν πόνημα; Πόθεν δὲ ὠρμήθητε νὰ ἀναγράψητε τὴν φράσιν. «**Χείρων** δὲ τῆς περιγραφῆς τῆς **Μακεδονίας** εἶνε ἡ τῆς Ἡπείρου κτλ.; Διατί λέγετε, ὅτι ἡ **Ἡπειρος** οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἡ **Νότιος Ἀλβανία**; Διότι γράφω ἐν παρενθέσει (Ν. Ἀλβανία), λαθῶν τὴν πληροφορίαν ταύτην ἐκ τοῦ ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν ὑμῶν ἐκδοθέντος ἐγκυκλοπαιδικοῦ λεξικοῦ **Μπάρτ** καὶ **Χίρστ**; Ἐπειδὴ δὲ γράφω

τὴν λέξιν Ν. Ἀλβανία, διὰ τοῦτο ὅσα περὶ Παλαιᾶς καὶ Νέας Ἠπείρου γράφω εἶνε ἀνάξια Ἑλλήνος; Δὲν περιγράφεται κάλλιστα, κύριε Πολίτα, ἐπὶ γεωγραφικὴν καὶ ἐθνολογικὴν ἔποψιν ἡ Ἠπειρος; Τόσον μέγα καὶ θανάσιμον σφάλμα ἦτο ἡ ἐν παρενθέσει λέξις Ν. Ἀλβανία, ἥς ὑμεῖς εἴσθε ὁ προστάτης, ὥστε ἠναγκάσθητε νὰ γράψετε. «Χείρων δὲ τῆς περιγραφῆς κτλ.; Ἀς δικάσῃ ἀμφοτέρους ὁ ἀμερόληπτος ἀναγνώστης.

72) «Ἐν τῇ γεωγραφίᾳ τῶν ἐπιλοιπῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης ὁ συγγραφεὺς παραδόξως περιορίζει τὸν πληθυσμὸν τῶν πλείστων καὶ τῶν κυριωτάτων πόλεων αὐτῆς κατὰ τὸ $\frac{1}{4}$ περίπου (πόθεν γινώσκετε τοῦτο, κύριε Πολίτα;). Καὶ ἐπανορθοῦνται μὲν εὐκόλως τὰ σφάλματα ταῦτα, ἂν κατὰ τὴν τύπωσιν συμβουλευθῇ νεωτέρους καὶ ἀκριβεστέρους στατιστικούς πίνακας, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ ἐπιστήσωμεν εἰς τοῦτο τὴν προσοχὴν αὐτοῦ». Σᾶς εὐχαριστῶ, κύριε συνάδελφε, διὰ τοῦτο, ἐπιτρέψατέ μοι ὅμως νὰ εἶπω ὑμῖν, ὅτι δὲν λέγετε τὴν ἀλήθειαν. Ἐξηγοῦμαι. Ὡς στατιστικούς πίνακας, παγκοσμίαν ἔχοντας φήμην καὶ ἀκριβεστάτους, μετεχειρίσθην τὰ Almanach Gotha 1892-1894. Ἄν ἔχητε ἀμφιβολίαν τινά, κύριε συνάδελφε, παραβάλλετε τὴν γεωγραφίαν μου πρὸς τὸ Almanach τοῦτο καὶ μόνος θὰ ὁμολογήσητε, ὅτι ἡ παρατήρησίς σας ὑπῆρξεν ἄδικος. Π. χ. Μαδρίτη 470,000, Madrite 470,283. Στοκχόλμη 250,000. Stockholm 246,154. Ὁδησσὸς 240,000. Odessa 240,000. Τὸ μόνον ἴσως, ὅπερ ἠνάγκασεν ὑμᾶς νὰ γράψετε τὴν παρατήρησίν σας ταύτην καὶ νὰ ἐξαγάγητε γενικὸν συμπέρασμα ἀτοπώτατον καὶ ἀδικώτατον δι' εὐσυνείδητον κριτὴν, εἶνε οἱ πληθυσμοὶ τῆς Ἰταλίας, οἵτινες ἐπίσης ἐγράφησαν κατὰ τὸ Almanach Gotha. Ἴδου τί ὑπάρχει ἐν τούτῳ (1892-93-94). Villes les plus importantes au 31 déc. 1881 (Voir l'édition de 1889 καὶ 1887 p. 830 καὶ 832). Τοῦτο δηλοῖ, ὅτι μέχρι τοῦ 1894 οὐδεμία γενικὴ ἀπογραφὴ ἐν Ἰταλίᾳ ἐγένετο ἀπὸ τοῦ 1881, κατὰ τὴν ὁποίαν Naples=463,172—Commune 493,314.—Milan=295 543, Com. 321,839.—Rome=273,268 Com. 300 467 κτλ.. Διὰ τοῦτο ἐφάνη ὑμῖν ὁ πληθυσμὸς κατὰ $\frac{1}{4}$ μικρότερος, καὶ ὡς τούτου ἐξηγάγετε πόρισμα λίαν ἐσφαλμένον, ὅτι περιορίζω τὸν πληθυσμὸν τῶν πόλεων, ὅπερ ψευδές. Ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ 1892 (σελ. 984), ὡς καὶ ἐν ταῖς τοῦ 1893 καὶ 1894 ὑπάρχει

καὶ ἡ ἐξῆς σημειώσεις. «Population (12 δῆμων) calculée au 31 déc 1890 (καὶ 1891) en tenant compte du mouvement d'immigration et d'émigration».

Ἐγὼ ὅπως ἐκτελέσω τὴν ἐπιθυμίαν σας, μετέβαλον τοὺς πληθυσμούς μόνον 12 μεγάλων δῆμων τῆς Ἰταλίας, οὐχὶ δὲ τῶν ἄλλων πόλεων αὐτῆς, συμφώνως πρὸς τὰς σημειώσεις ταύτας τοῦ Almanach, οὐδεμιᾶς δ' ἄλλης πόλεως τοῦ κόσμου τὸν πληθυσμὸν μετέβαλον, διότι εἶνε συμφωνότατος πρὸς τὰς νεωτάτας ἀπογραφάς, καὶ παρακαλῶ τὸν κ. Πολ. ν' ἀποδείξῃ τὸ ἐναντίον. Ἄν εἴχετε, κύριε Πολίτα, ὀλίγην ὑπομονὴν καὶ συνεκρίνατε τοὺς πληθυσμούς τῆς γεωγραφίας μου πρὸς τοὺς τοῦ ρηθέντος Almanach, δὲν ἠθέλετε συντάξῃ τὴν ἀδικωτάτην ταύτην παρατήρησιν. Δὲν πιστεύω δὲ νὰ εἴπητε, ὅτι τὸ Almanach τοῦτο τὸ παγκόσμιον δὲν ἔχει ἀξίαν τινά, περὶ τοῦ ὁποίου «La Grande Encyclopédie», τόμ. 18 σελ. 796 γράφει «Pour la statistique, les principales publications annuelles sont l'Almanach de Gotha et le States mans Yearbook».

73) Σελ. 143 (87). «**Ἰαπύγιον** (Ἀγίας Μαρίας τῆς Λεύκης)». «Τὸ ἀκρωτήριο (λέγει ὁ κ. Π.), ὀνομάζεται Ἰταλιστὶ τῆς ΛΕΥΚΗΣ (Capo di Leuca), ἄλλο δὲ εἶνε τὸ χωρίον S. Maria di Leuca(!)». Λυποῦμαι, κ. συνάδελφε ἂν ἐπαναλάβω καὶ πάλιν νὰ εἴπω, ὅτι ὡς κριτῆς γεωγράφος, μέλλων νὰ δικάσῃ τόσους συγγραφεῖς, ἔπρεπε νὰ ἔχητε ἐνώπιόν σας χάρτην τινὰ τῆς προκοπῆς, διότι τότε δὲν ἠθέλετε περιπέσει εἰς τὸ φοβερὸν καὶ ἀσύγγνωστον αὐτὸ ἁμάρτημα. Συντάττων ἐγὼ τὴν γεωγραφίαν μου εἶχον πέντε διαφόρους Ἀτλαντας. 1) τὸν τοῦ Stieler (γερμ.), περὶ τοῦ ὁποίου la Grande Encyclopédie (τόμ. 18^{ος} σελ. 796) λέγει: «Les meilleurs atlas sont allemands (τὸ λέγει Γάλλος συγγραφεύς), celui de Stieler et celui de Kiepert. 2) τὸν τοῦ Schrader (γαλ.) μετὰ κειμένου 3) τοὺς διαφόρους χάρτας τῶν ἐγκυκλοπαιδικῶν λεξικῶν Brockhaus καὶ Pierers καὶ 4) τοὺς χάρτας, οἵτινες ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς γεωγραφίαις τοῦ Reclus καὶ τοῦ Varigny. Ἐν αὐτοῖς ὑπὸ μεγάλην καὶ σμικρὰν κλίμακα τὸ νοτιώτατον τῆς Ἀπουλίας ἄκρον σημειοῦται Capo di Santa Maria di Leuca.

Ἐπίσης καὶ ἐν τῷ κειμένῳ τὰ ρηθέντα ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικά τὸ αὐτὸ λέγουσι. 1) Pierers. «LEUCA, Capo de (Santa Maria di L.),

SOSpitze Italiens ; hier Marienkirche an Stelle des Minervatem-
pels der antiken Stadt *Leuca* etc.. ἤτοι **Λευκῶν** ἀκρ. (Ἀγ.
Μαρίας τῶν Λ.) ΝΑ ἄκρα Ἰταλίας. Ἐνταῦθα ἐκκλησία τῆς Μα-
ρίας ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς τῆς ἀρχαίας πόλεως
Λευκῶν. «Ὡστε βλέπετε, κύριε κριτά, τὸν λόγον διὰ τὸν ὁποῖον
καλεῖται τὸ ἀκρωτήριο τῆς Ἀγ. Μαρίας τῶν ΛΕΥΚΩΝ, ἐπὶ τὸ
συντομώτερον δὲ *Capo di Leuca*. 2) *Brockhaus*. **LEUCA** (*Capo San-
ta Maria de*) κτλ. 3) *Memoriale del Geografo* τοῦ *Giuseppe
Carraro*. » **Leuca** ant. del salentini fontata dagli acarnani sul
prom, detto poi *Capo di Leuca*, ma prima dicevasi *promontorium
Japygium*, ove dicesi approdasse Enea e vi erigesse un tempio
a Minerva. La c. era picc. ma fortissima; fu a vese: distrutta
dai saraceni nel IX sec. Sul luogo dele ant tempio ora il **san-
tuario di Santa Marie di Leuca** uno dei piu
col. dei Napolitano del *Capo* alla punta estremo del tallone d'Ita-
lia». Ἦγουν. «Τὰ ΛΕΥΚΑ ἀρχ. τῆς Σαλεντίνης ἰδρυθέντα ὑπὸ
τῶν Ἀκαρνάνων ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ ἐπικληθέντος τῶν *Λευ-
κῶν*, ὅπερ πρότερον ἐκαλεῖτο Ἰαπυγία ἄκρα, εἰς ᾧ λέγεται ὅτι
προσωρμίσθη ὁ Αἰνείας οἰκοδομήσας ἐκεῖ ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς. Ἡ
πόλις ἦτο μικρὰ ἀλλ' ὀχυρωτάτη; ἦτο ἐπισκοπὴ καὶ κατεστράφη
κατὰ τὸν 9^{ον} αἰῶνα ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν. Ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ
ἀρχαίου ναοῦ ὑπάρχει σήμερον ὁ ναὸς τῆς Ἀγ. Μαρίας τῶν ΛΕΥ-
ΚΩΝ, εἰς τῶν μεγίστων Νεαπολιτανῶν ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου ἐπὶ
τῆς ἐξωτάτης αἰχμῆς τῆς πτέρυγος τῆς Ἰταλίας». —Βλέπετε, λοι-
πόν, κύριε συνάδελφε, ὅτι τὴν ἐπάθετε καὶ περιεπέσετε εἰς δεινὸν
σφάλμα. Ὡς κριτὴς δέ, καὶ μάλιστα φιλόλογος, ἱστορικός, ἀρχαιο-
λόγος καὶ μυθολόγος, ἔπρεπε νὰ γινώσκητε, ὅτι τὸ ἀκρωτήριο
δὲν λέγεται τῆς *Δεύκης* (βλέπετε, ὅτι καὶ ἐγὼ ἤμαρτον καὶ ὁμο-
λογῶ τὸ ἁμάρτημά μου), ἀλλὰ ΤΩΝ ΛΕΥΚΩΝ. Ἡ παρατήρησίς
σας μὲ ἠνάγκασε νὰ μελετήσω τὸν Στράβωνα (ἐκδ. Müller σελ.
233, 46) λέγοντα τὰ ἑξῆς. «Καλοῦσι δὲ Βάριν οἱ νῦν Οὐερητόν,
κεῖται δ' ἐπὶ τοῖς ἄκροις τῆς Σαλεντίνης, καὶ τὸ πολὺ περὶ
μᾶλλον ἢ κατὰ πλοῦν εἰς αὐτὴν ἐκ τοῦ Τάραντος εὐμαρὴς ἢ ἀφι-
ξίς ἐστίν. ἔνθεν εἰς ΤΑ ΛΕΥΚΑ (ὅμεις κύριε Πολίτα, λέγετε
ΤΗΣ ΛΕΥΚΗΣ· διατὶ αὐτὸ τὸ ἀγνοεῖτε, ἀφοῦ ἀλλαχοῦ ἀνεκα-
λύψατε, ὅτι τὸ Πολύκαστρον καλεῖται Παλαιόκαστρον καὶ ἡ

Ἀνδραβίς, ἈνδραΒΙΔΑ;) στάδιοι ὀγδοήκοντα, πολύχριον καὶ τοῦτο κτλ.» καὶ κατωτέρω σελ. 234. 3. «Ἐκ δὲ τῶν ΛΕΥΚΩΝ εἰς Ὑδροῦντα πολύχνην ἑκατὸν πεντήκοντα». Πῶς φαίνεται σοι, ἔντιμὲ ἀναγνώστη, κριτῆς γεωγράφος, θέλων νὰ διορθώσῃ ἄλλον ὀρθῶς γράφοντα, οὐ μόνον αὐτὸς περιπίπτει εἰς σφάλμα ἀσύγγνωστον, ἀλλὰ, καίτοι ἀρχαιολόγος, καταπροδίδεται, ὅτι ἀγνοεῖ τὸ ὄρθον τοῦ ὀνόματος. Ἐν τέλει, παρακαλεῖται ὁ κύριος κριτῆς νὰ δηλώσῃ δημοσίᾳ «ποῦ κεῖται αὐτὸ τὸ χωρίον, ὅπερ καλεῖται S. Maria di Leuca; εἰς τίνα τῆς ὑδρογείου ἡπειρον;» Τέλος εὐχαριστῶ τὸν κ. Πολίτην ἐκ καρδίας, διότι ἠναγκάσθη ἐκ τῆς παρατηρήσεώς του ταύτης, ἐλεγχούσης ἀπόλυτον τῶν πραγμάτων ἄγνοιαν, νὰ μάθω καὶ ἐγὼ καὶ **αὐτός**, ὅτι τὸ ἀκρωτήριο Ἰαπύγιον δὲν λέγεται τῆς Λεύκης, ἀλλὰ τῶν **Λευκῶν**.

74) Σελ. 140 (88). «Ἐν τοῖς περὶ Μεδιολάνων δὲν ἀναφέρει τὸν καθεδρικὸν ναὸν καὶ τὴν Ἀμβροσιανὴν βιβλιοθήκην». — Εὐχαριστῶ τὸν κύριον συνάδελφον διὰ τὴν ἀνκάλυψιν ταύτην, ἃν δ' ἤθελε ν' ἀνακαλύψῃ καὶ ἄλλας ἐλλείψεις ὁμοίας, ἔπρεπε νὰ λάβῃ ὡς ὁδηγὸν τὸν Baedeker. Καὶ ὅμως οὐδεὶς Γερμανὸς εὗρέθη νὰ κακίσῃ τὸν Seydlitz γράφοντα (20 ἔκδ. Β'. σελ. 88) περὶ Μεδιολάνων τὰ ἐξῆς». Mailand mit $\frac{1}{4}$ Mil. E. Zwischen Ticino und Adda im Mittelpunkt der reichsten, an besten bebauten Gegend der lombardischen Ebene gelegen, ist die Stadt zugleich der Knotenpunkt sämtlicher von Italien nach der Schweiz führenden Alpenstrassen; Hauptplatz auch für die lombardische Seidenindustrie». Βέβαια ἀμαθέστατος γεωγράφος θὰ ἦνε αὐτὸς ὁ Seydlitz, τοιαῦτα γράφων καὶ μὴ ἀναφέρων τὸν καθεδρικὸν ναὸν καὶ τὴν Ἀμβροσιανὴν βιβλιοθήκην. Ὁ ἀμαθέστατος πρέπει νὰ μάθῃ παρ' ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων γεωγράφων ν' ἀναφέρῃ εἰς τὸ ἐξῆς τὸν καθεδρικὸν ναὸν καὶ τὴν Ἀμβροσιανὴν βιβλιοθήκην, ν' ἀφήσῃ δὲ τὰς μωρίας περὶ τοποθεσίας καὶ βιομηχανίας μετὰξῃς.

75) Αὐτ. (σελ. 88) «Λέγει, (δηλ. ἐγὼ) ὅτι ἡ Ἑνετία εἶνε ἐκτισμένη ἐπὶ 118 νησυδρίων (γρ. 117 νησίδων)». Ὅχι κύριε κριτά, ἐπιμένω, ὅτι εἶνε ἐπὶ 118 νησυδρίων, καὶ ἔχω μάρτυρα τὸ ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικὸν τοῦ Brockhaus (μικρὸν καὶ μέγα). Καὶ διατί τότε νὰ μὴ πιστεύσω τὸν Meyer λέγοντα ἐπὶ 116, ἢ τὸν Seydlitz ἐπὶ 114; Διὰ τί δὲ νὰ πιστεύσω ὑμᾶς;

76) «Σελ. 147(89). Ἐκ τοῖς περὶ Ἑνετίας δὲν ἀναφέρει τὸν Ἑλληνικὸν ναὸν καὶ τὴν Ἑλληνικὴν κοινότητα». — Οὐδεμιᾶς χρήζει ἀπαντήσεως ἢ παρατήρησις αὕτη, διότι τοιαύτας πᾶς δύστροπος κριτὴς δύναται νὰ ἐπινοήσῃ ὅχι μόνον διὰ τὴν Ἑνετίαν καὶ τὰ Μεδιόλανα, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸ τὸ Κατάκωλον καὶ τὸ Επρωπήγαδον.

78) «Αὐτ. (σελ. 89). Περὶ Ραβέννης τῆς ἑδρας τῶν αὐτοκρατόρων καὶ πρωτεύουσας τῆς Βυζαντινῆς ἐξαρχίας, τῆς ἱστορικωτάτης πόλεως, τῆς ἐχούσης τοσαῦτα ἀξιολογώτατα μνημεῖα τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, λέγει (δηλ. ἐγὼ) ξηρῶς ταῦτα καὶ μόνον «Ραβέννα μετὰ πανεπιστημίου». Οἱ Γερμανοί, φαίνεται, εἶνε ἀμαθέστατοι, ἂν δ' ἐπιθυμῶσι νὰ μάθωσι γεωγραφίαν, ἐπαναλαμβάνω, πρέπει νὰ κατέλθωσιν εἰς Ἑλλάδα, ἵνα ἐκμάθωσι ταύτην παρὰ τοῦ κ. Πολίτου. Ὁ Seydlitz (σελ. 89. ἐκδ. Β') λέγει «Ραβέννα (πρὸς Ν. τοῦ δέλτα τοῦ Πάδου) κατ' ἀρχὰς ὅπως καὶ ἡ Ἑνετία, ἐπὶ νησυδρίων ποταμίων ἐκβολῶν καὶ ἐπὶ ἐσχάρας ἐκ πασσάλων ἐκτισμένη καὶ διασχιζομένη ὑπὸ διωρύχων, νῦν χωρίζεται τῆς παραλίας διὰ πεδιάδος ἐχούσης πλάτος μιᾶς ὥρας, γεννηθείσης διὰ προσχώσεώς». **Τίποτε ἄλλο.** Ὡστε οἱ Γερμανοὶ εἶνε ἀνόητοι καὶ μόνον ὁ κύριος Πολίτης γινώσκει, πῶς γράφεται καὶ διδάσκεται ἡ γεωγραφία. Παρ' ἐμοῦ δέ, ἠναγκασμένου συντομώτατα τὰ περὶ Ἰταλίας νὰ περιγράψω, ἀπαιτεῖ ὁ κύριος κριτὴς νὰ μεταφράσω ὁλόκληρον τὸ ἄρθρον τοῦ ἐγκυκλοπαιδικοῦ λεξικοῦ τοῦ Brockhaus καὶ νὰ εἶπω, ὅτι ἦτο καὶ **καθέδρα τῆς Βυζαντινῆς ἐξαρχίας** καὶ ὅτι ἔχει ἀξιολογώτατα μνημεῖα Βυζαντινῆς τέχνης! **Αὕτη λέγεται γεωγραφία ΣΩΣΤΗ!!**

Τὰς ὑπολειπομένας ἔτι τέσσαρας τοῦ κυρίου Πολίτου γεωγραφικὰς παρατηρήσεις περιττὸν κρίνω νὰ ἀνασκευάσω, ὥς καὶ ταύτας τὴν αὐτὴν ἀξίαν ἐχούσας, ἣν καὶ αἱ προηγούμεναι. Ἄν δὲ δὲν ἀναφέρω τὸ ἐν Νεαπόλει μουσεῖον καὶ ὅτι **ἐνιαχοῦ ἐν Ἰταλίᾳ** ὁμιλεῖται καὶ ἡ **Ἑλληνικὴ γλῶσσα**, πράττω τοῦτο διότι καὶ ὁ Seydlitz καὶ ὁ Daniel καὶ ἄλλοι διαπρεπεῖς γεωγράφοι οὐδὲν περὶ τούτων λέγουσιν. Ἦτο περιττὸν ἐν στοιχειώδει συγγραμμάτι ν' ἀναφέρωμεν καὶ τὰ χωρίδια ἐκεῖνα τοῦ **Ὁτράντου**, ἐν οἷς ὁμιλεῖται καὶ διάλεκτός τις Ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ἥτις, ἂν δὲν ἐξηφα-

νίσθη ἄχρι σήμερον, ἐντὸς ὀλίγου θὰ ἐκλείψῃ (Βλ. Morosi, *Dialetti Greci della terra d'Otranto*).

Ἦδη ὁ μετὰ προσοχῆς μελετήσας καὶ βασανίσας τὴν ἀνασκευὴν μου ταύτην ἀξιότιμος ἀναγνώστης ἅς ἐκφέρει τὴν ἐτυμολογίαν αὐτοῦ. Ἡ κοινωνία ἅς δικάσῃ, ἂν ἐγὼ ἐξεπλήρωσα εὐσυνειδήτως τὸ ἐμὸν καθήκον καὶ ἂν ὁ κύριος **Πολίτης** ἔκρινε δικαίως καὶ ὀρθῶς καὶ ἦνε εἰς θέσιν νὰ κρίνῃ περὶ γεωγραφιῶν.

Ὁ κύριος Πολίτης δύναται νὰ ἦνε ἄριστος μυθολόγος, ἀρχαιολόγος, ἱστορικός, φιλόσοφος καὶ φιλόλογος δεινότατος, γεωγράφος **ὅμως οὐχί!!** Λαμβάνω τὸ θάρρος νὰ εἶπω αὐτῷ ἄνευ περιστροφῆς, ὅτι ἀγνοεῖ ὀλοσχερῶς καὶ τὸν ὀρισμὸν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἐπιστημονικῆς γεωγραφίας.

Ἐν τούτοις εὐχαριστῶ αὐτὸν εἰλικρινῶς, διότι ἐκ τῶν παρατηρήσεών του ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ μελετήσω πολλὰ καὶ νὰ μάθω, ὅτι δυσχερὲς μὲν ἡ σύνταξις στοιχειώδους γεωγραφίας, ἀπαιτούσης πλείστας γνώσεις, **δυσχερεστάτη** ὅμως ἡ κρίσις αὐτῆς.

Νῦν μεταβαίνω εἰς τὴν ἀνασκευὴν τῶν παρατηρήσεων τοῦ κυρίου **Σ. Λάμπρου**, ἥτις εὐτυχῶς εἶνε σύντομος, διότι καὶ αἱ παρατηρήσεις αὐτοῦ ὀλίγισται καὶ συντομώταται.

Β'.

Αἱ γεωγραφικαὶ παρατηρήσεις τοῦ κ. Σ. Π. Λάμπρου.

Ὁ κύριος Σ. Π. Λάμπρος, ὁ καὶ πρόεδρος τῆς ἐπὶ τῶν γεωγραφικῶν ἐπιτροπείας, μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὰς ἀνωτέρω πλήρεις σφαλμάτων παρατηρήσεις τοῦ κυρίου Ν. Πολίτου, καθυπέβαλε καὶ οὗτος περὶ τὸ τέλος τῆς ἐκθέσεως ἰδίας παρατηρήσεις, δι' ὧν ἐκφράζει συντομώτατα τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ γνώμην, ὅτι δηλ. ἡ τοῦ κυρίου Σακελλαρίου γεωγραφία εἶνε πληρεστέρα τῆς ἐμῆς καὶ συνεπῶς ὑπερτέρα.

Ἡ συγκριτικὴ αὕτη μέθοδος τοῦ κυρίου προέδρου, ὡς ὁ ἀναγνώστης κατωτέρω θέλει πεισθῇ, οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει, διότι φράσεις ἀόριστοι καὶ γενικαί, ἐκπεφρασμέναι διὰ τρόπου αὐταρέσκου, παρέχουσιν εἰς πάντα τὸ δικαίωμα ν' ἀμφιβάλλῃ, ὅτι ἡ κρίσις αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀλάθητος καὶ δικαία. Τοιοῦτο αὐτάρεσκον σύστημα κριτικῆς, μὴ βασιζόμενον ἐπὶ λόγων ἐπιστημονικῶν, οὐδ' εἰς τοὺς διασημοτάτους τῶν γεωγράφων ἐπιτρέπεται. Ὁ θέλων νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ νὰ καταδείξῃ τὸ ὀρθὸν τῆς κρίσεώς του, ὀφείλει νὰ φέρῃ καὶ τοὺς λόγους, ἄλλως θεωρεῖται ὡς μὴ ἀληθῆ λέγων, καὶ μάλιστα ὅταν τυγχάνῃ ἀδαέστατος περὶ τὴν ἐπιστήμην, ἧς διδακτικὰ συγγράμματα ἐτάχθη ὑπὸ τῆς πολιτείας νὰ κρίνῃ. Ἄν ὁ κύριος Λάμπρος, ὅστις δὲν πιστεύω, ὡς εὐσυνείδητος ἐπιστήμων, νὰ νομίζῃ μετὰ σοβαρότητος, ὅτι εἶνε γεωγράφος καὶ ὅτι δύναται νὰ κρίνῃ εὐκόλως περὶ γεωγραφικῶν, ἤθελε νὰ μὴ ὑπάρχῃ καὶ ἡ ἐλαχίστη ἀντίρρησης κατὰ τῶν συγκριτικῶν αὐτοῦ παρατηρήσεων, ὥφειλεν ἐν τῇ ἐκθέσει του νὰ παραθέσῃ τὰ συγκρινόμενα μέρη ἀμφοτέρων τῶν γεωγραφικῶν, ὅπως τό τε Σεβαστὸν Ὑπουργεῖον καὶ τὸ κοινὸν πεισθῶσιν, ὅτι ὁ κύριος Λάμπρος εἶνε δίκαιος κριτὴς καὶ δύναται νὰ ἐκφέρῃ ὀρθὴν γνώμην καὶ ἐπὶ θεμάτων ἀλλοτριῶν τοῦ κύκλου τῶν γνώσεών του. Πρὸς πίστωσιν παραθέτω τὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ, ἐκ τοῦ ἐλέγχου τῶν ὁποίων ὁ ἀμερόληπτος καὶ μὴ φίλα αὐτῷ φρονῶν ἀναγνώστης θὰ δικάσῃ κατὰ πόσον ὁ κύριος Λάμπρος δικαίως ἔκρινε.

1) «Πληρέστερα (λέγει ὁ κύριος Λάμπρος) τὰ περὶ Ὠκεανῶν, θαλασσῶν, ρευμάτων, τὰ περὶ ἀτμοσφαίρας, πτωχότερα δὲ παρὰ Μητ. τὰ περὶ κλίματος. ΠΕΡΙΤΤΑ παρὰ Μητ. τὰ περὶ ΤΕΧΝΗΤΩΝ ΣΩΜΑΤΩΝ». — Ταῦτα γράφει ὁ σοφὸς πρόεδρος, διότι τοιαύτη εἶνε ἡ πεποίθησίς του, δυστυχῶς ὅμως ἡ γεωγραφικὴ ΑΥΘΕΝΤΙΑ αὐτοῦ εἶνε τοιαύτη, ὥστε καὶ ὁ κοινότατος τῶν ἀνθρώπων δὲν δύναται νὰ πιστεύσῃ αὐτὸν ὡς ἀληθῆ λέγοντα, διότι δὲν ἔχει τὰς ἀπαιτουμένας γεωγραφικὰς γνώσεις, ὅπως κρίνῃ ὀρθῶς. Τὸ σύγγραμμα τοῦ κυρίου Σακελλαρίου (ζητῶ συγγνώμην παρὰ τοῦ σεβαστοῦ μοι καθηγητοῦ, ἂν συχνότατα θ' ἀναφέρω τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν τῷ παρόντι. ἐλέγχω) μένει ἄγνωστον, καὶ ἐπομένως οὐδεὶς δύναται νὰ συγκρίνῃ τὴν ἐμὴν γεωγραφίαν πρὸς πόνημα ἄγνωστον.

Ἡ λέξις ὅμως «πληρέστερα» ὑπονοεῖ, νομίζω, ὅτι ὁ κύριος Σακελλάριος ἔγραψεν ἐν τῇ γεωγραφίᾳ του περισσότερα. Βεβαίως, τοῦτο πᾶς ὁ κατέχων τὴν ἐπιστήμην δύναται νὰ πράξῃ, ὅταν ᾖ ἐλεύθερος καὶ δὲν ὑποχρεῶται νὰ συγγράψῃ ἐντὸς ὀρισμένων ὁρίων. Ὅταν ὅμως ᾖ ἡναγκασμένος ὑπὸ τοῦ νόμου, νὰ μὴ ἐξέλθῃ τῶν 12—13 τυπογραφικῶν φύλλων, τότε ὀφείλει νὰ περιλάβῃ ἐκ τῶν ἀπείρων τῆς γεωγραφίας θεμάτων τὰ οὐσιωδέστατα, ὅπως δυνήθῃ νὰ τηρήσῃ συμμετρίαν ἐν τῷ συνόλῳ τοῦ ἔργου, νὰ μὴ ὑπάρχῃ δὲ ὑπερτροφία μὲν διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀτροφία δὲ καὶ συντομία μεγίστη διὰ τὰς ἄλλας τῆς γῆς ἡπείρους. Κατὰ πόσον ὁ σεβαστός μοι φίλος ἐπέτυχεν εἰς τοῦτο, καὶ ἡδυνήθη πληρέστερα νὰ ἐκθέσῃ τὰ γεωγραφικὰ ταῦτα θέματα, νὰ τηρήσῃ δὲ συμμετρίαν καὶ νὰ μὴ ἐξέλθῃ τῶν διαγραφομένων αὐτῷ ὁρίων, ἀγνοῶ, διότι, ἐπαναλαμβάνω, τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ μένει ἄγνωστον. Καὶ ἐγὼ ἡδυνάμην πληρέστατα νὰ συγγράψω τὰ περὶ Ὠκεανῶν, θαλασσῶν κτλ. ὡς ἔπραξα τοῦτο ἐν τῇ γεωλογίᾳ μου, τῇ ἐκδοθείσῃ τῷ 1893, ὁ φόβος ὅμως ὅπως μὴ ὑπερβῶ τὰ 12 τυπογραφικὰ φύλλα μὲ ἡνάγκασε νὰ εἶμαι συντομώτατος.

Νῦν ἀποτείνω τὸν λόγον πρὸς τὸν κύριον Λάμπρον.

Εἰπέτε μοι εὐσυνειδήτως, κύριε πρόεδρε, καὶ παρακαλῶ νὰ μὴ χολωθῆτε διὰ τὴν ἐρώτησίν μου ταύτην. Εἰσθε εἰς θέσιν νὰ κρίνητε θέματα τῆς ΦΥΣΙΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ καὶ ν' ἀποφαίνησθε μετὰ τοσαύτης αὐθεντίας; Ἡσχολήθητε, σοφὲ σινάδελφε, περὶ τοιαῦτα γεωφυσικὰ θέματα, πρὸς ἐκμάθησιν τῶν ὁποίων ἄλλοι

ὁλόκληρον τὸν βίον των κατατρίβουσιν; Εἶνε αἱ γνώσεις ὑμῶν τοσοῦτο εὐρεῖαι, ὥστε νὰ διακρίνητε, πρώτην φοράν εἰς τὸν βίον σας ἀνυγινώσκοντες θέματα τῆς φυσικῆς γεωγραφίας, ἢ μᾶλλον τῆς γεωλογίας, τί εἶνε ἐκεῖνο, ὅπερ ταῦτα καθιστᾷ πληρέστερα καὶ τελειότερα; Τόσον εὐκόλῃ εὐρίσκετε ὑμεῖς τὰ θέματα ταῦτα καὶ τόσον μέγας εἰσθε πανεπιστήμων, ὥστε ἐκ τῆς ἐν μιᾷ νυκτὶ ἀναγνώσεως νὰ εὐρίσκητε, τίς ἔγραψε πληρέστερα τοῦ ἄλλου, ὡς εἰ ὁ λόγος ἦτο περὶ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης καὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας; Θέσατε τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς καρδίας καὶ ἀπαντήσατε. Εἰρὶ βέβαιος, ὅτι θὰ μὲ δικαιώσητε.

Διὰ νὰ βεβαιωθῇτε δέ, ὅτι σαφεῖ ὅρια μεταξὺ γεωλογίας καὶ γεωγραφίας δὲν ὑπάρχουσι, παραθέτω περιχοπὰς ἐκ συγγραμμάτων διαπρεπεστάτων συγγραφέων. «Zwischen Geographie endlich und Geologie lassen sich überhaupt keine scharfe Grenzen ziehen. Die Oberflächenbeschaffenheit der Erde ist eben der Ausdruck des geologischen Baues derselben und das *Endpunkt* der Summirung der Resultate aller früheren Vorgänge» (Geologie, v. H. Gredner, σελ. 2). «Die physische Geographie hat es nur mit der Gegenwart zu thun, die Erde nur zu beschreiben, wie sie heute ist, Sie hat keine so erhabene Aufgabe, wie die Geologie, welche die Geschichte der Erde in Laufe endloser Zeiten erzählen will; aber sie sammelt und ordnet die Thatsachen, sie erforscht die Gesetze der Bildung und Zerstörung der Erdschichten. Sie bahnt also der Geologie den Weg, und jeder Fortschritt in der Kenntniss der Erscheinungen erleichtert einen Fortschritt des menschlichen Wissens über die Vergangenheit unserer Erde. Ohne sie hätte nicht ein Schritt in das Labyrinth verschwundener Zeiten gewagt werden können». (βλ. Die Erde nach Reclus, von Otto Ule, I. σελ. 30). «Nachdem wir so die Eigenschaften der Erde als Weltkörper kennen gelernt, werden zunächst ihre Hauptglieder, nämlich die beiden flüssigen, die Atmosphäre und die Hydrosphäre, und dann die feste Erdkugel selbst einer allgemeinen Betrachtung zu unterziehen sein. Da dieser Abschnitt Gegenstände behandelt, mit denen sich auch die Geographie beschäftigt, so bezeichnen wir ihn als den *geographischen*». (βλ. Geologie, v. Em. Kayser, 1893, σελ. 4). Τέλος ἀναφέρω ἐνταῦθα καὶ τὰ ἐξῆς τρία συγγράμματα

καθηγητῶν τῆς γεωγραφίας, ἐκ τῆς μελέτης τῶν ὁποίων καταδεικνύται, ὅτι ἡ γεωγραφία εἶνε ἐπιστήμη γεωλογική. 1) *Geophysik und Physikalische Geographie*, v. S. Gunther. 2) *Führer für Forschungsreisende*, v. Ferd. v. Richthofen, καθηγητοῦ τῆς γεωγραφίας ἐν Βερολίῳ, 1886· καὶ 3) *Morphologie der Erdoberfläche*, v. Alb. Penck, καθηγητοῦ τῆς γεωγραφίας ἐν Βιέννῃ.

Εἶχον, λοιπόν, δίκαιον, κύριε πρόεδρε, ἂν ἔλαβον τὸ θάρρος ν' ἀποτείνω ὑμῖν τὰς ἀνωτέρω ἐρωτήσεις καὶ νὰ εἶπω, ὅτι εἴσθε ἀδαέστατος περὶ τὴν γεωφυσικὴν ἐπιστήμην, ὅλως ξένην τῶν ἀπείρων ὑμῶν ἱστορικῶν γνώσεων. Ὅτι δὲ δὲν εἴσθε εἰς θέσιν νὰ κρίνητε, ἂν ὀρθῶς ἢ ἐσφαλμένως ἔχωσι τὰ ἐν γεωγραφίᾳ μου γεωφυσικὰ θέματα, ἢ ἂν ᾔνε πληρέστερα ἢ οὐ, θὰ τὸ ἀποδείξω διὰ τῆς ἰδίας ὑμῶν ἐκθέσεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ περιπίπτετε συχνότατα εἰς ἀντιφάσεις, διότι ἐνῶ λέγετε, ὅτι παρὰ Σακελ. εἶνε πληρέστερα τὰ περὶ ὠκεανῶν, θαλασσῶν, ρευμάτων, ἀτμοσφαίρας, ὀλίγον τι ἀνωτέρω ἀναγράφετε παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς γεωγραφίας τοῦ κυρίου Σακελλαρίου, αἵτινες καταδεικνύουσιν, ὅτι τὰ πληρέστερα ταῦτα εἶνε ἡμαρτημένα. Τὸ περίεργον δὲ εἶνε, ὅτι οὐδὲν σφάλμα ἀναγράφετε διὰ τὰ αὐτὰ θέματα ἐν τῇ ἐμῇ γεωγραφίᾳ, ἐξ οὗ ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνω, ὅτι δὲν εἶνε μὲν πληρέστερα κατὰ τὴν αὐτὰρ ρεσκον ὑμῶν γνώμην, εἶνε ὅμως ἀκριβέστατα καὶ οὐδὲν τὸ πλημμελὲς ἔχουσι.

Ἐκ τῆς τυπωθείσης ἐκθέσεως (σελ. 758), ἥτις φέρει τὴν ὑπογραφὴν. «Ὁ Πρόεδρος Σ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ», ἀναγινώσκω διὰ τὴν γεωγραφίαν τοῦ κυρίου Σακελλαρίου τὰ ἑξῆς.

Σελ. 10. «Ἡ ξηρὰ συνίσταται ἐκ τριῶν μεγάλων μερῶν, ἅτινα καλοῦνται ΗΠΕΙΡΟΙ. Μεγάλα μέρη εἶνε α'. τὸ μέρος τῆς γῆς, ὅπερ παλαιὸς κόσμος καλεῖται συνιστάμενον ἐκ τριῶν μερῶν ΚΑΛΟΥΜΕΝΩΝ ΗΠΕΙΡΩΝ, τῆς Εὐρώπης, Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς». «Ὡστε (λέγει ἡ ἐπιτροπεία) ἡ ἡπειρος διαιρεῖται εἰς ἡπείρους» . . . . Τὰ ἐπίλοιπα τὰ παραλείπω. Ἄν, σοφὲ πρόεδρε, ἡ φράσις αὕτη ἔχῃ καλῶς, διατί δὲν διεμαρτυρήθητε, ἀλλ' ὑπεγράψατε τυφλοῖς ὄμμασιν; ἂν δὲ ᾔνε ἡμαρτημένη, τότε διατί λέγετε, ὅτι εἶνε πληρέστερα τῶν τῆς ἐμῆς γεωγραφίας. Ἰδοὺ τί γράφω ἐν αὐτῇ (σελ. 11) «Ἡπειρος καλεῖται μέγιστον τῆς χέρσου τμήμα. Πέντε δὲ ἡπείρους ἔχει ἡ γῆ, ἥτοι Εὐρώπην, Ἀσίαν καὶ

Αφρικὴν (ὁμοῦ Πηλκιδὸς Κόσμος) καὶ Ἀμερικὴν καὶ Αὐστραλίαν (Νέος Κόσμος)». «... Zerfällt das Land bekanntlich in mehrere *Continente*, oder grössere und zusammenhängende Landmasse... (Geognosie von Naumam. I. σελ. 292)». Τὰ αὐτὰ λέγει καὶ ὁ Kayser. (Geol. I. σελ. 62). Τί τὸ ἐλλιπές, παρακαλῶ, ἔχει ἡ φράσις αὕτη; Ἀπλούστατα, διότι ἠθελήσατε οὕτω ν' ἀποφανθῆτε!

Καὶ κατωτέρω παρὰ Σακελλαρίῳ (ἐν σελ. 10). «Μέρος γῆς ἐνούμενον ἐξ ἐνὸς στενοῦ μέρους μετὰ ξηρᾶς, κατὰ τὰ ἄλλα βρεχόμενον ἐκ θαλάσσης καλεῖται χερσόνησος». «Λοιπὸν (λέγετε ὑμεῖς) ἡ Ἰταλική, ἡ Ἰβηρική, ἡ Ἑλληνικὴ ἢ ἡ Σκανδιναυικὴ χερσόνησος δι' ἐνὸς στενοῦ μέρους ἐνοῦνται μετὰ τῆς ξηρᾶς, ὅπως ἡ Κριμαϊκὴ καὶ ἡ Πελοπόννησος». Ἐγὼ δὲ ἰδοὺ τί γράφω (σελ. 11) «Χερσόνησος δὲ λέγεται τμήμα μικρὸν ἢ μέγα στερεᾶς κατὰ ἐν μόνον μέρος συναπτόμενον μετὰ τῆς ἄλλης χέρσου, π. χ. ἡ Ἰταλῖα». «Ist der Vorsprung bedeutenderen Umfangs und im Wesentlichen einem Dreieck zu vergleichen, so trägt er den Namen *Halbinsel* (Handb. d. Geogr von Daniel, I. σελ. 68)». Ὁ δὲ κύριος A. Penck, καθηγητὴς τῆς γεωγραφίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βιέννης, οὕτω ὀρίζει τὴν χερσόνησον (βλ. *Morphologie der Erdoberfläche*, I. σελ. 115) «Man nennt *Halbinseln* jene Landfläche, welche grösstenteils, mindestens zu $\frac{3}{4}$, ihres Umfangs, vom Wasser umflossen sind... κτλ.». Διατί, κύριε Λάμπρε, δὲν ἐγράψατε καμμίαν παρατήρησιν ἐπὶ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου τῆς γεωγραφίας μου; διότι ἦτο ὀρθότατος, ὃν ὅμως κατὰ τὴν αὐτάρεσκον κρίσιν σας δὲν θεωρεῖτε πληρέστερον!!

Γεωγρ. Σακελ. Ἐν σελ. 12. «Ἐὰν αὐτὸ (ὑψωμα γῆς) ἔχει ὕψος ἄνω τῶν 1500 μέτρων καλεῖται ὄρος». «Λοιπὸν (λέγετε ὑμεῖς) ὁ Ὑμηττός, τὸ Πεντελικόν, ἡ Πάρνης καὶ πλεῖστα ἄλλα ὄρη τῆς Ἑλλάδος, ἔχοντα ὕψος ὀλιγώτερον τῶν 1500 μ. δὲν λέγονται ὄρη;» — Γεωγρ. Μητσοπ. σελ. 12. «Βουνὸς ἢ ὄρος καλεῖται γῆς ἐξόγκωμα ἔχον ὕψος μεγαλύτερον τῶν 200 μέτρων». Οὐδεμία παρατήρησις οὔτε παρ' ὑμῶν, οὔτε παρὰ τοῦ πανσόφου κυρίου Πολίτου. «Isolierte Erhebungen des Bodens, deren Höhe weniger als 200 m. beträgt, nennt man *Hügel*, die von grösserer Höhe aber *Berge*». (Lehrb. d. vergl. Erdbeschreibung von Pütz, 13te Auf. σελ. 20). — «In Deutschland gelten im allgemeinen Höhen von 200 m.

relativer Erhebung noch als Hügel (Thüringen-und hessisches Hügelland) . . . (βλ. A. Penck, Morphologie der Endoberfläche, II. σελ. 150)». — «Eine Ebene von höchstens 200 Meter absoluter Höhe heisst Tiefebene (βλ. Geographischer Leitfaden. v. G. Biedermam. 1891, σελ. 8).

Γεωγρ. Σακελ. σελ. 14. «Ὁ Μέγας ἡ Εἰρηνικὸς Ὡκε. ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ Βορείου καὶ φθάνων μέχρι τοῦ νοτίου πόλου (ὡς καὶ ὁ Ἀτλαντικός)». «Ἀλλὰ τότε (παρατηρεῖτε ὑμεῖς) τοῦ μένουσιν ὁ Βόρειος Παγωμένος καὶ ὁ Νότιος Παγωμένος Ὡκεανός; ». Ἀφοῦ, σοφὲ πρόεδρε, τὰ περὶ Ὡκεανῶν εἶνε πληρέστερα παρὰ Σακελ. πῶς ἐτολήματε νὰ υπογράψητε τὴν παρατήρησιν ταύτην, ἢ μήπως τὸ σφάλμα τοῦτο θεωρῆτε ὡς μηδαμινόν. Ἀπαντήσατε. Ἐγὼ ἀπλούστατα ἀναγράφω ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου τοὺς πέντε τούτους Ὡκεανούς (σελ. 14), περιοριζόμενος, ὅπως καταδείξω τὸ μέγεθος αὐτῶν, νὰ προσθέσω ἐν παρενθέσει τὴν ἑκτασιν αὐτῶν εἰς ἑκατομύρια τετραγωνικῶν χιλιομέτρων.

Γεωγρ. Σακελ. Ἐν τῇ αὐτῇ σελ. «Τὸ χρῶμα τῶν θαλασσίων ὑδάτων προέρχεται ἐκ τῆς ANΤΑΝΑΚΛΑΣΕΩΣ τῆς ἀτμοσφαίρας καὶ τοῦ διαφόρου χρώματος τοῦ ΕΔΑΦΟΥΣ· ἐν γένει εἶνε κυανοῦν». — Πῶς, σοφὲ πρόεδρε, καλεῖτε πληρέστερα τὰ περὶ ἀτμοσφαίρας, ἀφοῦ ἀνευρίσκετε τὸ σφάλμα τοῦτο; Ἄν δὲ δὲν ἦνε σφάλμα, τότε διατί δὲν διεμαρτυρήθητε κατὰ τῶν ἄλλων συναδέλφων σας, ὅτι τοιαύτας ἀνεπιστήμονας ἀναγράφουσι παρατηρήσεις ἐν τῇ ἐκθέσει των, ἥτις φέρει τὴν υπογραφὴν Σ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ; Ἐγὼ, ὀρθῶς ποιῶν, παρέλειψα ταῦτα, διότι εἶνε ἀκατανόητα διὰ μαθητὰς τῆς Α'. τάξεως τῶν Ἑλλ. σχολείων, οἵτινες ἀγνοοῦσιν ἐντελῶς τὴν φυσικὴν. Ἴδου τί λέγει περὶ τούτων ὁ Seydlitz (Ausg. C. σελ. 31). «Die Farbe des Meerwassers ist im allgemeinen grünlich-blau, doch wechselt sie je nach der Tiefe der Wasserschicht sowie der BELEUCHTUNG und BEWOELKUNG des Himmels». Ἦτοι. «Τὸ χρῶμα τοῦ θαλασσίου ὕδατος εἶνε ἐν γένει πρασινίζον κυανοῦν, ὅπερ ὅμως ἀλλοιοῦται ἀναλόγως τοῦ πάχους τοῦ ὑδατίνου στρώματος καὶ τοῦ καταυγασμοῦ καὶ τοῦ νεφελώδους τοῦ οὐρανοῦ».

Γεωγρ. Σακελ. Ἐν σελ. 16. «Τοιαύτη σπονδαία παλῖρροια ἐν Ἑλλάδι εἶνε ἡ τοῦ Εὐρίπου». — «Τὸ φαινόμενον (γράφετε ὑμεῖς

ἐν τῇ ἐκθέσει σας) τοῦ Εὐρίπου ἐξηγεῖται διὰ τῆς παλιρροίας, διότι δὲν εἶνε καταφανὴς ἡ πλημμυρίς καὶ ἡ ἄμπωτις». Καὶ ἐνῶ ἀναγράφετε τὴν παρατήρησιν ταύτην, κατωτέρω λέγετε, ὅτι εἶνε πληρέστερα παρὰ Σακελ. διότι θέλετε νὰ μὴ ἀρέσκη Ὑμῖν ἡ τῆς γεωγραφίας μου φράσις ἔχουσα ὡς ἐξῆς». Τὸ φαινόμενον τοῦτο καλεῖται παλίρροια καὶ ταύτην αἰτίαν ἔχει ἡ ἐν τῷ πορθμῷ τοῦ Εὐρίπου (Χαλκίς) παρατηρουμένη ροὴ τῆς θαλάσσης». Σᾶς ἐρωτῶ, κύριε Λάμπρε, τίς τῶν δύο φράσεων εἶνε πληρεστέρα καὶ ἀκριβεστέρα; (βλ. *Die Erde nach Reclus*, von O. Ule, II. σελ. 97).

Γεωγρ. Σακελ. Ἐν σελ. 19. «**Ἀτμόσφαιρα λέγεται ὁ περιβάλλων τὴν γῆν ἀτμοσφαιρικὸς ἀήρ**». — Πρὸς ταῦτα Ὑμεῖς παρατρεῖτε «**ΦΑΥΛΟΣ ΚΥΚΛΟΣ**». Ἰδοὺ δὲ ἐγὼ τί γράφω περὶ τοῦ ἰδίου θέματος ἐν τῇ ἐπικριθείσῃ παρ' ὑμῶν γεωγραφίᾳ μου (σελ. 17)». Τὸν πλανήτην ἡμῶν περιβάλλει πανταχόθεν ὁ ἀήρ, ὥσπερ σφαῖρα κοίλῃ ἀεριώδης, ἥτις καλεῖται **ἀτμόσφαιρα** (60—70 χιλιομ. πάχους)». Ἄν δὲν ἀρέσκη Ὑμῖν ὁ ὀρισμὸς οὗτος, ὅστις εἶνε συντομώτατος, ἀλλ' ἀκριβέστατος, ἐπιτρέψατέ μοι, σοφὲ πρόεδρε, νὰ ἐκφράσω ὑμῖν τὸν θαυμασμόν μου καὶ τὰ θερμὰ συγχαρητήριά μου διὰ τὰς ἀπείρους καὶ ὀρθὰς γνώσεις σας ἐκ τῆς **γεωφυσικῆς**. «*Der Luftkreis oder die Atmosphäre umhüllt die Erde wie eine Hohlkugel* (βλ. *Vergl. Erdbeschr.* von Pütz, σελ. 9). — «*Le globe que nous venons de contempler circulant dans l'espace sur l'aile de la gravitation universelle, est enveloppé d'un duvet gazeux adhérent à sa surface sphérique tout enrière. Cette couche aérienne est uniformément répandue autour du globe* κτλ.». (βλ. *C. Flammarion, L'atmosphère*, σελ. 23).

Καὶ ταῦτα, κύριε πρόεδρε, περὶ τῆς πληρεστεράς περιγραφῆς τῶν θεμάτων τούτων ἐν τῇ γεωγραφίᾳ τοῦ κυρίου Σακελλαρίου. Ἦδη ἐρωτῶ Ὑμᾶς, διατί **περιττὰ ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου τὰ περὶ τεχνητῶν σωμάτων**; εἰς τί ἐνοχλεῖ τὸ νευρικὸν Ὑμῶν σύστημα ἡ συντομωτάτη τούτων περιγραφὴ καὶ εἰς τί θὰ βλάβῃ, ἢ θὰ βαρύνῃ τοὺς μαθητάς; Ἰδοὺ τί γράφω ἐν τῇ γεωγραφίᾳ μου σελ. 18 § 17. «**Φυσικὰ καὶ τεχνητὰ σώματα**. Τὰ τὴν γῆν συνιστῶντα σώματα καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς ζῶντα ἄμεσα τῆς φύσεως γεννήματα καλοῦνται **φυσικὰ σώματα**. Ταῦτα ὑποδιαίρουνται εἰς ὀρυκτά, φυτὰ καὶ ζῶα. **Τεχνητὰ** καλοῦνται ἐκεῖνα, ἅτινα ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς

τέχνης παράγει ἐκ διαφορῶν φυσικῶν σωμάτων διὰ διαφορῶν τῆς βιομηχανίας κλάδων τοιαῦτα εἶνε ἢ ὕελος, ὁ χάρτης, τὰ ὑφάσματα κτλ.». Ἴδου δὲ ὁ λόγος, κύριε Λάμπρε, διατί δὲν εἶνε περιττά. Λάβετε τὴν καλωσύνην νὰ μὲ ἀκούσητε. Ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν, ἐν ἣ αἱ φυσικαὶ γνώσεις εὐρίσκονται εἰσέτι ἐν τοῖς σπαργάνοις καὶ αἱ στοιχειωδέσταται τούτων γνώσεις ἀγνοοῦνται οὐ μόνον παρὰ τῶν πολλῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ πολλῶν πανσόφων, πρέπει ἐν στοιχειωδεστάτῃ γεωγραφίᾳ, προκειμένου νὰ γίνῃ λόγος περὶ ὀρυκτῶν, φυτῶν καὶ ζῶων, νὰ λεχθῇ, ὅτι ταῦτα καλοῦνται φυσικὰ σώματα, καὶ συνεπῶς καὶ τί λέγονται τεχνητὰ σώματα πρὸς διάκρισιν. Μὴ δὲ νομίσητε ὑπερβολὴν τοῦτο, διότι ὁ προκάτοχος ὑμῶν κριτῆς τῶν γεωγραφιῶν κύριος Ν. Σπαθῆς διετέλει καὶ διατελεῖ καὶ νῦν ἔτι ἐν παχυλῇ ἀμαθείᾳ τῆς διαφορᾶς ταύτης, ὡς καταδείκνυται ἐκ τινος παρατηρήσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γεωγραφίας μου. Ἐν αὐτῇ τότε ἔγραφον. «Ἡ Εὐρώπη ἐγκλείει εἰσέτι πλεῖστα καὶ πλούσια ὀρυκτὰ σιδήρου, μολύβδου κτλ.». Ὁ κύριος ὁμῶς Σπαθῆς διορθῶν, λέγει διὰ **δασκαλικῆς** μεθόδου «Γράφε, ἐγκλείει πλεῖστα ὀρυκτά, **οἷον σίδηρον, μολύβδον** κτλ.» (βλ. ἐκθεσίν του, σελ. 138, στηλ. 6'). Ὡστε κατὰ τὸν **ὀρυκτολόγον** (sic) κύριον Σπαθῆν ὄχι μόνον ὁ σίδηρος καὶ ὁ μολύβδος εἶνε ὀρυκτά, ἀλλὰ καὶ ὁ **τενεκές** καὶ ὁ **μπροῦντζος**. Καὶ ὁμῶς κύριε πρόεδρε, τὰ μέταλλα ταῦτα δὲν εἶνε ὀρυκτά, ἀλλὰ σώματα τεχνητά, διότι κατὰ τὸν ἐπιστημονικὸν ὅρισμόν τοῦ ὀρυκτοῦ, πρὸς γένεσιν αὐτῶν συνετέλεσεν ἀνθρωπίνη διάνοια, δηλ. ἐξήχθησαν διὰ τῆς **μεταλλουργίας** (Hüttlenkunde). Καὶ οὐ μόνον διὰ τὸν λόγον τοῦτο πρέπει ὁ Ἕλλην μαθητὴς νὰ μάθῃ νὰ διακρίνῃ τὰ φυσικὰ καὶ τεχνητὰ σώματα, ἀλλὰ καὶ διότι ἐν τῇ πολιτειακῇ γεωγραφίᾳ, ὅπως καταδείξω τὴν πρόοδον, τὸν πολιτισμόν, τὴν εὐημερίαν καὶ τὴν βιομηχανικὴν ἀνάπτυξιν τῶν διαφορῶν κρατῶν, ἀναφέρω τὰ φυσικὰ καὶ τεχνητὰ σώματα (ὀρυκτά, καρπούς, ζῶα, ὑφάσματα, ὕελον κτλ.), ἅτινα ταῦτα παράγουσι. Μετὰ τὴν ἐξομολόγησίν μου ταύτην, ἐπιτρέψατέ μοι, κύριε πρόεδρε, νὰ ἐρωτήσω καὶ πάλιν ὑμᾶς, εἶνε περιττά τὰ περὶ τεχνητῶν σωμάτων;

2) «Ὁ Μητσόπουλος ἀκριβέστερον ὀρίζει τὰ ζῶα. Παρὰ Σακελλαρίῳ καλλίτερα τὰ περὶ φυλῶν, ἀλλὰ λείπουσι παρ' αὐτῷ τὰ περὶ γλωσσῶν, ἅτινα ὁμῶς παρὰ Μητσοπούλῳ λίαν συγκε-

χυμένα. Ἴδε παρ' αὐτῷ τὰ λεγόμενα περὶ Ἰνδοευρωπαϊῶν ὅτι εὐρίσκονται ἐν τῇ ἐπιλοίπῳ Ἀσίᾳ. Πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἐσφαλμένη ἢ εἰς τοὺς Ἰνδοευρωπαίους κατὰταξις τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, Ἑβραίων κτλ.»—Ταῦτα λέγει ὁ κ. Λάμπρος. Ἐγὼ δ' ἐρωτῶ αὐτόν. Εἶνε βέβαιος, ὅτι ἀκριβέστερον ὀρίζω τὰ ζῶα; εἶνε αἱ ζωολογικαὶ του γνώσεις τοσοῦτο εὐρεῖαι καὶ ἡ πολυμάθειά του τοσοῦτο ἀπέραντος, ὥστε ν' ἀποφαίνεται μετὰ τοσαύτης αὐθεντίας, ὅτι ἐγὼ καλῶς ὀρίζω τὰ ζῶα; Ἐγὼ ἐν συνειδήσει ὁμολογῶ, ὅτι ὁ ὀρισμὸς τῶν ζώων εἶνε ἀτελής. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ περὶ φυλῶν καὶ Ἰνδοευρωπαϊῶν περιορίζομαι νὰ πάραπέμψω αὐτὸν εἰς τὴν ἀνασκευὴν μου ἐπὶ ὁμοίων παρατηρήσεων τοῦ κυρίου Πολίτου (σελ. 76 καὶ 72) καὶ νὰ ἐπαναλάβω τὴν γνωστὴν Λατινικὴν φράσιν «errare cum Pitzio malo, quam cum Lambro et Polita vere dicere».

3) «Ὅρισμός ἔθνους καλλίτερος παρὰ Σακελλαρίῳ (σ. 23 ἐν συγκρίσει πρὸς Μητσοπ. σελ. 31...)». Ταῦτα γράφων ὁ κύριος Λάμπρος διὰ τὴν ἐμὴν γεωγραφίαν, λησμονεῖ ὅσα ἐλίγον τι ἀνωτέρω λέγει μετὰ τῶν συναδέλφων του, κακίζων τὸν κύριον Σακελλάριον ἀκριβῶς διὰ τὸ αὐτὸ θέμα ἐν τῇ γεωγραφίᾳ του. Ἴδου τί ἀναγινώσκω ἐν τῇ τυπωθείσῃ ἐκθέσει τῆς ἐπιτροπείας (σελ. 759, στηλ. α' Γεωγρ. Σακελ.). Ἐν σελ. 23. «Λαὸς ΠΟΛΙΤΙΣΜΕΝΟΣ ἔχων τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ καταγωγὴν κτλ. καλεῖται ἔθνος». «Ὡστε (ἐρωτᾷ ὁ κύριος Λάμπρος μετὰ τῶν συναδέλφων του) βάρβαρα δὲν ὑπάρχουσιν ἔθνη; » Εἰπέ, ἀναγνώστα, δὲν φαίνεται σοι τοῦτο παράδοξον; πότε δὲ λέγει τὴν ἀλήθειαν ὁ κύριος Λάμπρος; Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἢ εἰς τὴν δευτέραν; Δὲν εὐρίσκεις αὐτὸν οἰκτρῶς ἀντιφάσκοντα; Διὰ νὰ ἦνε δικαιοσύνη ἢ κρίσις σου παραθέτω καὶ ἐγὼ ἀμέσως, ὅσα περὶ ἔθνους γράφω ἐν τῇ ἐπικριθείσῃ γεωγραφίᾳ μου (τυπωμ. σελ. 21). «Ἐθνος καλεῖται ὁμὰς πολλῶν ἀνθρώπων τῆς αὐτῆς καταγωγῆς καὶ γλώσσης καὶ τῶν αὐτῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲ καὶ τῆς αὐτῆς θρησκείας». Ταῦτα ἐλήφθησαν μετὰ σμικρῶν τροποποιήσεων ἐκ τοῦ Lehrbuch der Geographie von H. Daniel, σελ 51. «Wohl zu unterscheiden von den Völkern, deren Einheit auf der Gemeinsamkeit der Abstammung beruht, sind die Nationen, welche durch erbliche Namens-Sprach-Sitten, und Kulturgemein-

schaft ihr eigentümliches Gepräge erhalten. Erst durch gemeinsame Traditionen und Anschauungen gewinnt ein Volk Gemeinbewusstsein und Empfindung für Gemeinere, und erhebt sich damit zu einer Nation». Προσέτι «*Nation a. f. coll (Volk, Völkerschaft)*, La totalité des personnes nées ou naturalisées dans un pays, et vivant sous un même gouvernement». (Λεξικ. γαλλ. Ἀκαδημίας, τόμ. Β' σελ. 307, ἔκδ. Grima, 1840). «Ἐ. εἶνε ἔννοια περιληπτικὴ ψυχολογικὴ κανονικῆς ὁμάδος, διακρινομένης τῆς λοιπῆς ἀνθρωπότητος δι' ὁρισμένων προσιδιαζόντων αὐτῇ προσόντων, καὶ ἰδίως διὰ τῆς ἐν κοινῇ χώρᾳ ἀπ' αἰώνων ἐγκαταστάσεως, τῆς κοινῆς ἱστορίας, κοινῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, κοινῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, κοινῆς συνήθως θρησκείας κτλ.». (Ἐγκ. Λεξ. Μπάρτ καὶ Χίρστ, τόμ. Γ', σελ. 688).

4) «Παρὰ Μητισπούλῳ ἐν σ. 32 (τυπ. σ. 23) ἀναγινώσκεται ἐπιγραφὴ «**Χωρογραφία Ἑλλ. βασιλείου**» καὶ ὁμως α'. κεφ. «*φυσικὴ καὶ πολιτικὴ . . . . Εὐρώπης*». — Σοφώτατέ μοι πρόεδρε, κύριε Λάμπρε, φαίνεται, ὅτι μόνον τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἀνεγνώσατε καὶ οὐδὲν ἄλλο ἐκ τῆς γεωγραφίας μου, ἀλλ' οὐδ' ἄλλην τινὰ ξένην γεωγραφίαν, διότι ἄλλως δὲν ἠθέλετε τολμήσει νὰ γράψετε μετὰ τοσαύτης ἐκπλήξεως τὴν παρατήρησίν σας ταύτην. Ἡ Ἑλλάς, κύριε πρόεδρε, εἶνε μέλος τῆς Εὐρώπης ἀναπόσπαστον, ὥστε ἔπρεπε ἐν τῷ Β'. μέρει, ἐν ᾧ ἐκτίθεται ἡ χωρογραφία τοῦ Ἑλλ. Βασιλείου, νὰ περιγράψῃ προηγουμένως συντομώτατα τὸ ὅλον, δηλ. τὴν Εὐρώπην, ὑπὸ φυσικὴν καὶ πολιτειακὴν ἔποψιν, ὅπως μάθη ἀμέσως ὁ μαθητὴς, ἡ πατεῖς αὐτοῦ εἰς τίνα ἀνήκει ἡπειρον καὶ τίς ταύτης ἡ φυσικὴ καὶ ἡ πολιτειακὴ κατάστασις. Ἐκ τῶν γενικωτέρων προβαίνω, ὡς βλέπετε, κύριε πρόεδρε, πρὸς τὰ μερικώτερα. Δὲν νεωτερίζω δέ, κύριε καθηγητά, ἀλλ' ἀκολουθῶ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο τοὺς δοκιμωτέρους τῶν γερμανῶν συγγραφέων. Ἄν ἀνοίξῃτε τὸν Seydlitz, Aus B. (σελ. 76), τὸν Pütz (σελ. 109), τὸν Daniel (σελ. 173) καὶ ἄλλους θὰ εὕρητε, ὅτι προηγεῖται ἡ γενικὴ τῆς Εὐρώπης περιγραφὴ. Ἐχωρίσθη δὲ ἡ χωρογραφία τοῦ Ἑλλ. κράτους καὶ ἀπετέλεσε τὸ πρῶτον βιβλίον, διότι κατὰ τὸ πρόγραμμα τοῦ Ὑπουργείου αὕτη πρέπει νὰ διδασχθῇ εἰς τοὺς μαθητὰς τῆς Α'. τάξεως τῶν Ἑλλ. σχολείων ἔκτενέστερον τῆς τῶν ἄλλων κρατῶν τῆς Εὐρώπης, ἥτις θὰ διδασχθῇ ἐν

τῇ Β'. τάξει. Ἐπειδὴ δὲ ἀγνοῶ ἄλλην τινὰ μέθοδον, θερμότατα παρακαλῶ τὸν σοφὸν πρόεδρον κύριον Λάμπρον νὰ γνωρίσῃ ἡμῖν ἑτέραν, δι' ἧς ν' ἀναπτύσσεται ἡ χωρογραφία τοῦ Ἑλλ. κράτους, χωρὶς νὰ προηγήται ἡ χωρογραφία ἀπάσης τῆς Εὐρώπης. Ἐν τέλει δ' ἐρωτῶ ὑμᾶς, κύριε πρόεδρε, ὁ κύριος Σακελλάριος ποῦ καὶ πῶς περιγράφει τὰ γενικὰ περὶ Εὐρώπης, ἅτινα καὶ ἐπαινεῖτε ὡς πληρέστερα; Ἀπαντήσατέ μοι, παρακαλῶ.

5) «Ἐν σ. 33. Μητσ. ὅρια Εὐρώπης πρὸς Α. ὁ Εὐξείνιος Πόντος». Ἐπαναλαμβάνετε, κύριε πρόεδρε, τὴν αὐτὴν τοῦ κυρίου Πολίτου παρατήρησιν, διότι εἰς ἀμφοτέρους ἐφάνη παράδοξον, ὅτι ὡς ἀνατολικὸν ὄριον τίθεται ὁ Εὐξείνιος Πόντος. Ἀναγνώσατε τὴν ἀνασκευὴν μου, σελ. 82 διὰ νὰ μάθητε τὸν λόγον.

6) «Πληρέστερα τὰ περὶ Εὐρώπης γενικὰ παρὰ Σακελλαρίῳ». — Διὰ τί, κύριε πρόεδρε, δὲν ἐλάβετε τὴν καλωσύνην νὰ καταδείξητε κατὰ τι εἶνε ἑλλιπῆ τὰ τῆς ἐμῆς γεωγραφίας περὶ Εὐρώπης; Ἐπιτρέψατέ μοι ὅμως, νὰ μὴ δώσω μεγάλην σημασίαν εἰς τὰς γεωφυσικὰς ὑμῶν γνώσεις, αἵτινες φαίνονται συγκεχυμέναι, ὡς καταδείκνυται ἐκ δύο γεωγραφικῶν σφαλμάτων, ἅτινα τυχαίως καὶ ἐγὼ ἀνεύρον ἐν τῇ ἱστορίᾳ σας (ἱστορία Ἑλλάδος, ὑπὸ Σ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ, 1886). Ἐν αὐτῇ ἀνέγνων, σελ. 616. «Τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου». σελ. 687 «παραλίας τῆς Προποντιδος». Πῶς συμβαίνει ὑμεῖς, ὁ πρόεδρος τοῦ φιλολογικοῦ φροντιστηρίου, ν' ἀγνοῇτε, ὅτι τὰ παράλια δὲν λέγονται ἐπὶ θαλάσσης; Τὰ λεξικά, σοφὲ πρόεδρε, γράφουσι τὰ ἐξῆς. «Παράλιος, ἰα, ἰον. (ἄλς) am MEERE GELEGEN, befindlich, wohnend κτλ.». Εὐρίσχω ὅμως διὰ τὴν γεωγραφίαν τοῦ Σακελλαρίου παρατηρήσεις τινὰς ὑμῶν καὶ τῶν ἄλλων συναδέλφων σας, ἐξ ὧν καταδείκνυται, ὅτι τὰ περὶ Εὐρώπης γενικὰ τοῦ κυρίου Σακελ. ἔχουσι σφάλματα οὐσιώδη. Ἐν τῇ τυπωθῆσει ἐκθέσει ὑμῶν, κύριε Λάμπρε, (σελ. 759. στ. α') ἀναγινώσκω τὰ ἐξῆς. «Ἐν σελ. 24 (γεωγρ. Σακελ.). Λέγεται ὅτι ἡ Εὐρώπη διαιρεῖται πολιτικῶς εἰς 22 κράτη, ἐν τούτοις ἐν σελ. 164, λέγεται ὅτι ἡ Γερμανία συνίσταται ἐξ 25 κρατῶν, ὥστε ἡ τὰ Εὐρωπαϊκὰ κράτη εἶνε 46, ἡ ἡ Πρωσσία, Σαξωνία, Βαυαρία δὲν εἶνε κράτη, ἀλλὰ περιλαμβάνονται εἰς τὸ κράτος τῆς Γερμανίας».

Ὁμοίως ἀμέσως κατωτέρω. Ἐν σελ. 26. «Ὁ Σκαγεράκης καὶ

ὁ Κατεγάτης λέγονται ΠΟΡΘΟΜΟΙ, ἀλλ' ὁ μὲν Σκαγεράκης ἔχων μῆκος 480 χιλμ. καὶ πλάτος 140 χιλμ., ὁ δὲ Κατεγάτης μῆκος 250 καὶ πλάτος 130 δὲν εἶνε πορθμοί, ἀλλὰ κόλποι, καὶ διὰ τοῦτο οἱ Γερμανοὶ λέγουσιν αὐτοὺς Meerbusen ἢ Meeresarme. Ὁ συγγραφεὺς ὁ καλῶν αὐτοὺς πορθμούς, ἔδει νὰ ὀνομάσῃ καὶ τὸν Κοριθιακὸν κόλπον, ἔχοντα μέγιστον πλάτος 28 χιλμ. καὶ τὸν τῆς Εὐβοίας, ἔχοντα παρὰ τὴν Ἀταλάντην 18—20 χιλμ. πλάτος.

Ἀναγράφει δέ, κύριε Λάμπρε, ἡ ἐκθεσίς σας καὶ ἄλλας 8 παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, ὅπερ καλεῖται πληρέστερον, ἢ ὅμως συντομίας χάριν παραλείπω. Μόνον τὴν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς ἐξαφάνισιν τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου ἀναφέρω, ὅστις ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ καὶ θὰ ὑπάρχῃ ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας, ἄχρις οὗ ἐξαφανίσει αὐτὸν ἡ γεωλογικὴ τῶν ὑδάτων ἐνέργεια. Ἄν ἡ διωρὺς ὀλίγον παραμεληθῇ, ἐντὸς χρόνου σχετικῶς βραχέος θὰ ἐκλείψῃ. Παράδειγμα ἡ Νοέμβριον 1894 ἐπισυμβᾶσα κατὰπτωσις. Ὡστε τὸ πληρέστερον καὶ ὑμᾶς δύναται νὰ ἔχῃ καὶ λάθῃ ἀσύγγνωστα!!

7) «Τὰ περὶ κλίματος καὶ προϊόντων Ἑλλάδος πληρέστερα παρὰ Σακελλαρίῳ, ὁμοίως τὰ περὶ πεδιάδων Ἑλλάδος». — Πῶς ὁ σεβαστὸς μοι φίλος κύριος Σακελλάριος ἐκθέτει τὰ περὶ τούτων ἀγνοῶ καὶ οὐδόλως ἀμφιβάλλω, ὅτι ἔχουσιν ἄριστα· πῶς ὅμως, κύριε πρόεδρε, δὲν λέγετε, ὅτι ἐν τῇ ἐμῇ γεωγραφίᾳ ἔχουσιν ἄριστα τὰ περὶ ὁρέων, ἅτινα ἐγράψαν συμφῶνως πρὸς τὰς νεωτάτας γεωλογικὰς ἐρεῦνας; Ἀλλὰ μήπως τὰ περὶ κλίματος καὶ προϊόντων καὶ πεδιάδων τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ ἐμῇ γεωγραφίᾳ ἔχουσιν ἐλλείψεις ἢ σφάλματα; Δὲν ἄρκει, σοφὲ πρόεδρε, διὰ τὴν πρώτην τάξιν τοῦ Ἑλλ. σχολείου ἡ φράσις. «Ἡ Ἑλλάς, κειμένη ἐν τῷ Β. εὐκράτῳ ζώνῃ, μεταξὺ τριῶν ἡπείρων, ἔχει κλῆμα ὑγιεινὸν καὶ εὐκραὲς καὶ κατὰλληλον πρὸς ἀνάπτυξιν λαοῦ φιλελευθέρου καὶ προοδευτικοῦ;» Ἡδυνάμην, κύριε Λάμπρε, πλεῖστα περὶ κλίματος νὰ γράψω, ὥς ἔπραξα ἐν τῇ μεγάλῃ μου γεωγραφίᾳ (σελ. 78), ἀπέφυγον ὅμως τοῦτο, διότι ὁ χῶρος ἦτο περιορισμένος. Τί δὲ κακὸν καὶ ἐλλίπες εὐρίσκετε, πάνσοφε, ἐν τῇ § 11 τῆς γεωγραφίας μου (τυπ. σ. 31), ἐν ᾗ τὰ περὶ προϊόντων ἐκθέτω; Ἵνα κρίνῃ Ὑμᾶς ἡ κοινωνία, ἀναγράψω ὁλόκληρον τὴν παράγραφον ταύτην.

«§ 11. Προϊόντα, βιομηχανία. Ὡς ἐκ τοῦ ὁραίου αὐτῆς κλίματος καὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἐδάφους ἡ Ἑλλάς παράγει

διάφορα χρήσιμα καὶ πολύτιμα προϊόντα, δυστυχῶς ὅμως ἡ ἐπεξεργασία τῶν πρώτων ὑλῶν, δηλ. ἡ βιομηχανία, σμικρὰν ἔλαβεν ἀνάπτυξιν (Ἰδοῦ, κύριε πρόεδρε, διατί τὰ ΤΕΧΝΗΤΑ ΣΩΜΑΤΑ δὲν εἶνε περιττά). Καὶ ὀρυκτὰ μὲν προϊόντα παράγει γεάνθρακας, ὀρυκτὰ μολύβδου ἀργυρομιγοῦς, ψευδαργύρου, σιδήρου, χαλκοῦ καὶ χρωμίου, μάρμαρα διάφορα καὶ ἀσβεστολίθους, γύψον, μολοπέτρας, ἀργυρομιγῇ βαρυτιτῆν, σμύριδα ἐξαίρετον, θηραϊκὴν γῆν καὶ μαγειρικὸν ἄλας.

Τὰ δὲ ἐξαγόμενα φυτικὰ προϊόντα εἶνε ἐξαίρετα, ἥτοι οἶνος, σταφίδες (350 ἑκατομ. λίτραι), σῦκα, σιτηρά, καπνός, βάμβαξ, ἔλαιον, ἐλαῖαι, ἐσπεριδοειδῆ (λεμόνια, πορτογάλια κτλ.), βάλανοι κτλ.

Ἡ ζωοτεχνία ὅμως ἐλαχίστην ἔλαβεν ἀνάπτυξιν καὶ μόνον αἶγες καὶ πρόβατα τρέφονται, ὀλίγοι δὲ βόες καὶ ἵπποι».

Ἐρωτῶ τί τὸ ἐλλιπὲς ἔχει ὁλόκληρος ἡ παράγραφος αὕτη; τί ἠθέλατε νὰ προσθέσω ἀκόμη διὰ νὰ γείνη πληρεστέρα; τὰς κολοκύθας καὶ σικύας τῆς Ἑλλάδος;

Τίνας δὲ ἐλλιφεῖς εὐρίσκετε ἐν τῷ ἐδάφει, ἐν ᾧ ἀναγράφονται αἱ ἀξιολογώτεραι τῆς Ἑλλάδος πεδιάδες;

Ἐν τέλει εὐχαριστῶ Ὑμᾶς διὰ τὴν περὶ τὸ τέλος τῆς συγκριτικῆς Ὑμῶν ταύτης μελέτης φράσιν σας «πληρεστέρα δὲ ἡ ποταμογραφία καὶ λιμνογραφία Μητσοπούλου, ὅστις ἔχει προσθέσει καὶ τὰς ἐπισκοπικὰς ἔδρας».

Περαίνων τὴν μακρὰν μου ταύτην ἀνασκευὴν, ζητῶ συγγνώμην παρὰ τῶν ἀξιοτίμων συναδέλφων κυρίων Πολίτου καὶ Δάμπρου ἂν ἐπύκρانا αὐτοῦς, διότι ὤφειλον ν' ἀμυνθῶ καὶ ν' ἀπολογηθῶ ἐνώπιον τῆς κοινωνίας διὰ τὰς πλήρεις σφαλμάτων παρατηρήσεις αὐτῶν. Ἐκφράζω δὲ τὴν ἄπειρον εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τοὺς κυρίους Κ. Παπαμιχαλόπουλον, Π. Καρολίδην καὶ Κ. Κασσιμάτην, οἵτινες οὐδόλως ἐπτόθησαν ὑπὸ τῆς σωρείας τῶν παρατηρήσεων τῶν κ.κ. Πολίτου καὶ Δάμπρου, οὐδ' ἔλαβον ταύτας ὑπ' ὄψιν, ἀλλ' ἐθεώρησαν τὴν ἐμὴν γεωγραφίαν ὡς τὴν κρατίστην πασῶν. Εὐχομαι δὲ ἐκ καρδίας κατὰ τὸν προσεχῶς τελεσθησόμενον διαγωνισμόν οἱ κύριοι κριταὶ νὰ μὴ εὐρεθῶσιν εἰς δυσχερῆ θέσιν, ἀλλὰ νὰ βραβεύσωσι σύγγραμμα πολὺ τῆς ἐμῆς γεωγραφίας ὑπέρτερον, ἄνευ ἐλλείψεων, ἀναμάρτητον καὶ καταλληλότερον διὰ τὴν ἐν τοῖς Ἑλλ. σχολείοις διδασκαλίαν τῆς γεωγραφίας.

Ἐγγραφον ἐν Ἀθήναις κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1894.

Κ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ

Σελ.	5	συχ.	15	«τὸ σφάλμα»	γρ.	«τὰ σφάλματα»
»	25	»	13	«δύναται»	»	«δύναμαι»
Αὐτ.	»	»	30	«ἡδυνήθη»	»	«ἡδυνήθην»
Σελ.	29	»	2	«Τιρυνθος»	»	«Τίρυνθος»
»	34	»	23	«Παραλήψεις»	»	«Παραλείψεις»
»	39	»	18	«αἱ»	»	«αἶ»
»	40	»	7	«Ἀρτεμησίου»	»	«Ἀρτεμισίου»
»	44	»	36	«Herer»	»	«Hiberen»
»	47	»	1	«πρέσεξε»	»	«πρόσεχε»
»	58	»	32	«ἐπικινδυνοδέσματος»	»	«ἐπικινδυνωδέσματος»
»	61	»	18	«ἐκβαλή»	»	«ἐκβολή»
»	63	»	21	«Ἄστρους»	»	«Ἄστρους»
»	79	»	5	WILDER	»	WILDE
»	88	»	4	«ἡμῶν»	»	«Ἰμῶν»

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΓΑΛΑΤΑΣ